تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

ئەحمەد باوەڕ

چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی هاوچەرخی کورد

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنتَدى إقرَأ الثَقافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنتَدى إقرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرا الثقافى)

www. Iqra.ahlamontada.com

منتدى إقراء الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ,عربي ,فارسي)

چەند لاپەڕەیەك
لە مێژووی هاوچەرخی کورد

ئەحمەد باوەڕ

سلێمانی ٢٠٠٤

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
کتێبی سەردەم ژمارە (٢٧٩)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە
ئازاد بەرزنجی

چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی هاوچەرخی کورد
بابەت: مێژوویی
نووسینی:ئەحمەد باوەڕ
بەڕێوەبەری هونەری: شیروان تۆفیق
مۆنتاژی کۆمپیوتەر: سەیران عەبدولڕەحمان
هەڵەچنی: ناسك عەزیز
تیراژ: ٨٠٠ دانە
ژمارەی سپاردن: ١٦٦ ی ٢٠٠٤

مافی لە چاپدانەوەی ئەم کتێبە بۆ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم پارێزراوە

www.sardam.info

پێشکەشە بە :-

رۆحی پەپوولەیی و لەگوڵ پاکتری
دایکم زینەت ڕەحیم زەنگەنە

پێشەكی

بەگوێرەی ئەو ئەزموون و تەجروبە كەمەی، لە بواری مێژوودا هەمە، بەتەواوی ئەوەم لا یەكلایی بۆتەوە كە بەبێ ترس و بەبێ پرس و بەبێ شەرم بڵێم: بڕوا ناكەم هیچ نووسین و هەوڵ و لێك دانەوەیەك هێندەی مێژوو حەساس و، پێویستی بەوەستان و پشوو درێژی هەبێت، سەرەڕای بایەخدان و حەق و حیساب كردن بۆ گیانی مەوزوعیەت و ئەمانەتی زانستی.

ئەم كتێبەی منیش (چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی هاوچەرخی كورد) بەشێكی ئێجگار كەمی ئەو باس و نووسینە مێژووییانەم دەگرنەوە كە پێشتر لە ڕێگای گۆڤار و ڕۆژنامە كوردییەكانەوە، لە ساڵانی ڕابووردودا، بڵاوم كردوونەتەوە، بەڕای خۆم تا كاتی گەڵاڵە كردنی ئەم كتێبەش، بایەخی مێژوویی خۆیان لەدەس نەداوە، تەنها ئەوە نەبێ، لێرەدا و، بەپێی پێویست دەسكاریەكی زۆر كەمی بەشێكیانم كردووە، بەڕادەیە، بێ ئەوەی كار لە ناوەرۆكیان بكا. جگە لەوەش، بەشێكی زۆری باسەكانی ئەم كتێبە، بەڵگەنامەیی و، كاری مەیدانین، واتە سەرچاوەی زانیارییان، لە ئەنجامی بەدوادا گەڕان و كاری تا ڕادەیەك ڕۆژانەی خۆمەوە كۆكراونەتەوەو، دووبارە لێرەدا كۆیان دەكەمەوە، بەهیوای ئەوەی بتوانم لە داهاتوودا ئەو نووسینانەی تریشم كە لەسەر هەمان تەرز نووسیومن كۆیان بكەمەوەو، پێشكەش بەخوێنەر و نامەخانەی كوردیان بكەم.... سەبارەت بە هەر ڕەخنەیەك و سەرنج و تێبینی و بەدوادا چوونێكی مەوزوعیانە، هەمیشە خۆم بەقەرزار دەزانم و دەیان خەمە بان دڵ و دیدە.

ئەحمەد باوەڕ

٢٠٠٢/١٢/١٢

باسی یەکەم

کێشەی مووسڵ وداکۆکی
کۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی شاری سلێمانی١٩٢٥

ڕەنگدانەوەی کێشەی مووسڵ وەك قەیرانێکی سیاسی و ئابووری لە ناوچەی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاستدا. لە نێوان ولاّتانی ئیستعماری وەك بەریتانیا، فەرەنسا، ڕووسیا و وولاّتەیەکگرتوەکان. زیاتر لە سالاّنی جەنگی یەکەمی جیهانی و دوای جەنگەوە سەری هەلّدا. بەجۆرێ ململانێ و دووبەرەکایەتیەکی گەورەی لە نێوانیادا هێنایەکایەوە. وێرای ئەوەش کێشەی ویلایەتی موسڵ بۆ ئەو دانیشتوانەش بووبەڕەوش و قەیرانێکی گەورە کە لە چوارچێوەی ئەم ویلایەتەی ژێردەسەلاّتی دەوڵەتی عوسمانی و ئینتدابی بەریتانی و، حکومەتێك لە دوای یەکەکانی عێراقدایە و تیایدا گیرساونەتەوە. چونکە ئەتوانم بڵێم: ویلایەتی موسڵ یاوەکتر کوردستانی باشووری گرێدراوە بە عێراقەوە بەشێکی گرنگی کوردستانی گەورە و ناوچەی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاستە کە تا وەکو ئەمڕۆ چارەسەرێکی گونجاو بۆ ڕەوش وبارودۆخەکەی نەدۆزراوەتەوە. وەك ئەو زامە وایە کە بەردەوام خوێنی لەبەر بڕوا هەر بەم پێیەش دەتوانین لە چەند تەوەرێکی گرنگەوە

بڕوانینه ئەم کێشەیەو زۆریش لەوەزیاتر هەڵدەگرێ کە تاوەکو ئێستا لە سەری نووسرابێ و بابەتی لەسەر یەکالایی کرابێتەوە. چونکە لەلایەك دەتوانین بڵێین: کێشەیەکی ترسناکی نێودەوڵەتییە. لەبەرئەوەی زۆربەی وڵاتە ئیستیعمارییەکان ماوەیەکی زۆر و ئێستاشی لەگەڵدابێ چاویان لەم ناوچە ستراتیجی و گرنگەی ڕۆژهەڵاتە. تالە ڕووی داهاتی ئابوورییەوە واتە نەوت ئەو پشکەی کە دوای جەنگی یەکەم دەستیان کەوت کۆتاییینەیە. هاوکات دەشتوانین بڵێین: کێشەیەکی ناوچەییە لەبەرئەوەی تا ئێستا تورکیای میراتگری دەوڵەتی عوسمانی لە سەردەمی ئەتاتۆرکەوە چاویان تێبڕیوە.(١)

ملحق رقم(١)

الجمعية الكردية

المركز العام

عدد٧٩٢

مذكرة مرفوعة

الى مجلس عصبة الامم

في الزمن الذي يدعى مجلس عصبة الامم الى البت في مصير ولاية الموصل نهائيا ترى الجمعية الكردية من واجبها ان توصل لكم صوت تلك البلاد النائية وان كان هذا الصوت ضعيفا لا يسمع في العالم المتمدن.

ان جمعيتنا قامت في وجه الاتراك المطالبين بحاكميتهم على بلاد تحررت اخيرا من مظالمهم ولم تزل قائمة بوجههم فهي لكونها تأسست للدفاع عن منافع القوم الكردي تعارض شديدا مطالب حكومة انقرة في امتلاكها الموصل لان اكثرية سكان هذه الولاية اكراد..

دەشتوانین بڵێین: كێشەیەكی ناو خۆیی نێوان ئەو نەتەوەو كەمینانەیە كە لە مێژەوە لەم چوارچێوەیەدا دەژین ئەمەش وایكردوە كە لە سەرەتای گەلاڵە بوونی ئەم كێشەیەوە دانیشتوانەكەشی بخاتە هەڵوێستی داكۆكی كردنەوە. لەهەر سیاسەتێكی داگیركردن لەم هەرێمە بە تایبەتی گەلی كورد، بەحوكمی ئەوەی، نەتەوەی كورد، لەم ناوچەیەدا و لە مێژەوە زۆرینەی دانیشتوانەكەیان پێك هێناوە، وەك لە یادداشتنامەیەكی(كۆمەڵەی كورد)ی ژمارە(٧٩٢)یدا كە بۆ كۆمەڵەی گەلان(نەتەوەكان)ی بەرزكردۆتەوە لە ساڵی(١٩٢٤)دا. سەبارەت بەڕەگەزەكانی ناو ویلایەتی مووسڵ و كێشەی ویلایەتی مووسڵ نووسیویە:"ویلایەتی موسڵ بەگوێرەی ئەو سەر ژمێریانەی كە توركەكان خۆیان پشتی پێدە بەستێت پێك هاتوە لە ٤٥٠هەزار كورد، ١٨٠هەزار عەرەب، ٦٦هەزار تورك، ٦٥هەزار دیان(نستوری)و١٦هەزار جوولەكە. بەپێی ئەم سەرژمێریەش واڕوون دەبێتەوە. مووسڵ مۆركێكی كوردانەی هەیە و ڕەگەزی كوردی تیابالادەستە" بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(٧٩٢)ی ساڵی١٩٢٥ كەلە ئەرشیفی خۆمدا هەیە(اب نووسەر). جگە لەوەی هەموو سەرژمێریە كۆنەكانیش دەلالەت لەوەدەكەن كە موسڵ وویلایەتی موسڵ بەزۆری دانیشتوانەكەی

تحتوي ولاية الموصل بحسب الاحصائات التي تعتمد عليها تركية نفسها ٤٥٠الف كردي و١٨٠الف عربي و٦٦الف تركي و٦٥الف نسطوري و١٦الف يهودي ومن هذه الارقام تتضح بصورة جلية صفة الموصل الكردية لان العنصر الكردي فيها يؤلف الاكثرية المطلقة التي يزيد عدد افرادها.

بەشێك لە یادشتنامەی(كۆمەڵەی كورد) كە بۆ ئەنجومەنی كۆمەڵەی گەلانی بەرزكردۆتەوە(ئەرشیفی نووسەر اب)

کوردبوون. هەر لەبەرئەوەشە کە کوردان لە کاتێکەوە بەریتانیا بە تەواوی دەستی بەسەر ویلایەتی مووسڵدا گرت. بە تایبەتی پاش ئاگربڕی مۆدرۆس(هدنە مودرس)ی ٣٠ تەشرینی یەکەمی١٩١٨و، ڕازی کردنی فەرەنسیەکان کەدەس لە موسڵ هەلگرن بەپێی ئەوەی کەلەڕێکەوتنامەی نهێنی سایکس-بیکوی ساڵی١٩١٦ای نێوانیاندا بەر فەرەنسا کەوتبوو چونکە حکومەتی بەریتانیا بەرامبەربەوە پاڵپشت و داکۆکیکەری فەرەنسابوو. لەو سیاسەت و داگیرکاریانەی کە فەرنسا دەیویست لە شوێنەجۆر بەجۆرەکانی جیهاندا پراکتیزمیان بکا. بەتایبەتی لە پازدەی ئەیلولی ١٩١٩ادا لەوانەش:-

١-فەرەنسا دەستی بەسەر ڕێژەیەك لە نەوتی مووسڵدا بکەوێت. ئەویش بەگوێرەی ڕاست کردنەوەیەك(تعديل) لەرێکەوتنامەی ١٥-١٧ای ئایاری١٩١٦.

٢-بەریتانیاو هاوپەیمان و پشتگیریکەری فەرەنسا بێت لە کاتێکدا کە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا. هەر داواکاری و ڕەخنەیەکی هەبێ.

٣-هەر کە بڕیار لەسەرمەسەلەی(ئینتداب)درا. ئەوا ئەبێ دیمەشق و حەلەب و ئەسکەندەرۆنە و بەیروت بکەونە ژێر ئینتدابی فەرەنساوە.(ماجد عبدالرضا، المسألة الكردية، ص٤٧).

لەم ماوەیەش بەدواوە کە عێراق کەوتە ژێردەسەڵاتی بەریتانیاوە و کۆمەڵەی گەلان(عصبة الامم) بە تەواوی دانی بەو مەسەلەیەداناو، ڕایگەیاند کە: ئەبێ عێراق بە گوێرەی سیاسەتی ئینتداب لە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیادا بمێنێتەوە. پاشان حکومەتی عێراقیش دوای تاج لە سەرنانی شافەیسەڵی یەکەم لە ٢٣ی ئابی١٩٢١دا. لەسەرهەمان ڕێڕەو و هەمان مەبەست ئەو بۆ چوونەی پەسەند کردوو، بە تەواوی وڵاتی عێراق گرێدرا بە سیاسەتی بەریتانیاو ئەو هەموو ڕێکەوتنامەیەوە کە حکومەتی عێراق لە ساڵی١٩٢٢ەوە تاوەکو

ساڵی(١٩٤٨)لەگەڵیدا مۆری کرد. سەبارەت بە هەڵوێستێکی لەو بابەتەش دانیشتوانی عێرا ق بە عەرەب و کوردیەوە دەستەوەستان نەبوون و، لە ڕووی ئەو سیاسەتە و بۆ چوونەی وولاتانی ئیستیعماریدا وەستان و، داوای سەربەخۆیی عێراقیان دەکرد. بەجۆرێ تەنها لە مووسڵ و شاری سلێمانیدا(٢)حیزب و(٢)کۆمەڵە بۆ مەسەلەی داکۆکی کردن لەسەرکێشەی مووسڵ دامەزران. خۆ ئەگەر هی تریش هەبوو بێت، ئەوا من لێیان بێ ئاگام لەوانە:(حیزبی سەربەخۆیی عێراقی-مووسڵ) لە ئەیلولی١٩٢٤داو، پاشان:(حیزبی نیشتمانی عێراقی-مووسڵ) لە ئایاری١٩٢٥دا. سەرەڕای(کۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی-مووسڵ)لە٢٦/١/١٩٢٥دا. ئەمانە بە تەواوی داکۆکی ئەوەیان دەکرد کەویلایەتی مووسڵ ئەبێ وەك کێشەیەکی زیندوو سەیربکرێ و نابێ بە هیچ جۆرێ ولاتانی ئیستعماری بیرلەوە بکەنەوە کە مووسڵ لە کۆتاییدا ئەبێتە شوێنێکی داگیر کراوو بۆ خزمەتی بەرژەوەندیەکانیان بە کاریان ئەهێنێت لە شاری سلێمانیشەوە، بۆ هەمان مەبەست وەك عبدالرزاق الحسنی و فاروق صالح العمر جەختی لەسەردەکەنەوە(کۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی-جمعیەالدفاع الوطنی) لە شاری سلێمانی دامەزراوە وەك ئەوەی بەپێی ڕۆژنامەی (ژیانەوە)ی ئەوکاتە کە بەزمانی کوردی دەرچووە لە ژمارەی ڕۆژی١٩/٢/١٩٢٥یدا هەواڵێك لە بارەی کۆمەڵەی ناوبراوەوە بلاوکراوەتەوە کەوا دانیشتوانی شاری سلێمانی بە بازرگان و پیاوانی ناودار و ڕووناکبیرو، توێژەکانی تریەوە(کۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی)(احلام حسین، الأفکار السیاسیة١٩٨٥،ص٤٩) یان پێك هێناوە. بۆ داکۆکی کردن لە نیشتمانەکەیان بەرامبەر بە لیژنەی سنوور و بۆ پاراستنی ولاتەکەیان لە کۆیلەیەتیی تورکان. لە پەیڕەوی کۆمەڵەکەشدا وا هاتووە کە ئامانجی کۆمەڵە داکۆکی کردنە لە نیشتمانو سنووری ئێستای و یلایەتی

مووسڵ بــە عێراقــەوە هــەر کەســێکیش لــە ئــەندامانی کۆمەڵەکـەش واخـۆی ئەناســێتەوە کــە کــوردە و عێراقیــەو، وڵاتو نیشتمانەکەشــی بەویلایــەتی مووسڵەوە بەشێکی دانەبڕاوە لە وڵاتی عیراق. جگەلـەوە الحســنی والعمـر بـە گوێرەی ڕۆژنامەی(ژیانەوە) ئیتر نازانم چۆن کردوویانـە بـە عـەرەبی و لـەکێوە وەریــانگرتوە(ــب نووســەر) ئــەندامانی دەســتەی دامەزرێنــەری کۆمەڵــەی ناوبراویان وادەسنیشان کردوە کە بریتی بوون لەم کەسایەتیانە:-

١-ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ
٢-ڕەشید مستی ئەفەندی
٣-تۆفیق بەگی مەحمود ئاغا
٤-مەحمەد ئاغای ئەورەحمان ئاغا
٥-شێخ مەحمەد گولانی
٦-عزەت بەگی عوسمان پاشا
٧-عەلی عرفان ئەفەندی
٨-حاجی سەعید ئاغا
٩-ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ
١٠-مەحمەد بەگی قادر پاشا
١١-تۆفیق قەزاز
١٢-مەحمەد بەگی حاجی ڕەسوڵ بەگ
١٣-مەحمەد ئەفەندی(سەرۆکی شارەوانی)
١٤-فەتاح ئەفەندی ئەوقاف
١٥-فائق بەگی مەعروف بەگ
١٦-شەوکەت بەگی عزەت بەگ[٢]

٢ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٢٠٠)ی، ١٩٩٦/١/٢٦دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی دووەم

کۆماری مەنگۆلیاو مەسەلەی کورد لە ڕێکخراوی نێودەوڵەتیدا

لەگەڵ بەرپا بوونی جەنگی دووەمی جیهانیداو، لە درێژەی سالآنی جەنگیشدا(١٩٣٩-١٩٤٥) وڵاتە هاوپەیمانەکان کەوتنەئەوەی ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی بۆ دوای جەنگ دامەزرێنن. بە مەرجێ ئەم ڕێکخراوە جێگای ڕێکخراوی یەکەمی واتە(کۆمەڵەی گەلان-عصبة الأمم) نەگرێتەوە. بەڵکو ڕێکخراوێك بێ تایبەتمەندی و ڕۆڵێکی کاریگەری نێودەوڵەتی ئەوتۆی هەبێ کە لە دوارۆژدا هەموو ئەو وڵاتانەی کە تیایدا دەبنە ئەندام، خاوەنی سەرداری خۆیان و ڕێز لە هەموو بنەماو ئەو یاسانێودەوڵەتیانە بگرن کە لەلایەن ئەم دەزگا نێودەوڵەتییەوە دەردەچێ و، دەستوور و بنەما سەرەکیەکانی ئەم ڕێکخراوە دیاریان دەکا. بۆ ئەم مەبەستەش دوای چەندین دانیشتن و کۆبوونەوەی بەردەوام لە نێوان وڵاتەگەورەکانی وەك: بەریتانیا، فەرەنسا، ئەمەریکا، چینی میللی، یەکێتی سۆڤێت و دوای وڵاتانیتردا کرا تا لە دواسات و لە ٢٥ی نیسانی١٩٤٥دا بەیاننامەی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان بلاوکرایەوەو، نزیکەی(٥١)پەنجاویەك وڵاتی ئەوکاتەی

جیهان ئیمزایان لەسەرئەم ڕاگەیانراوە جیهانییەکرد بەجۆرێك کەیاسایەکی نێودەوڵەتی بۆ جیهان و سیاسەتی دوای جەنگ داڕێژێ. هەر لەم کاتەشدا پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکانی کوردستانیش هەوڵی ئەوەیاندا کە مافەکانی کورد و داکۆکی کردن لەگەڵ کورد لەو دانیشتنانەدا باسی لێوەبکرێ و ڕێگەچارەی گونجاو بۆ کێشەکەی بدۆزرێتەوە. هەوڵی ئەوەشیان داوە کە یادداشتنامەیەکی ئەوتۆ بۆ ئەو کۆنگرە جیهانییە بەرزبکەنەوە کەتیایدا باسیان لە(سەربەخۆیی و کوردستانێکی ئازاد) کردوە. وەك نیکیتین لە کتێبەکەیدا(الأکراد) نووسیویە: لە کاتی دانیشتنەکانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکاندا لە شاری سان‌فرانسیسکۆی سەربە ویلایەتی کالیفۆرنیای ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا:(لیژنەیەکی کوردی توانیویەتی لە کاتێکی گونجاودا فرسەتی ئەوە بەدەس بهێنێ و وتار و یاداشتنامەیەك بۆ ئەنجوومەنی کۆنگرەکە بەرزبکاتەوە لەگەڵ وەپێشخستنی نەخشەیەکدا کە داواکاریەکانی خۆی لە کوردستانێکی ئازاد و سەربەخۆدا خستبوەپێشچاو). تەنانەت لە یادداشتنامەکەشیاندا وایان باسکردووە:(ئاشتی لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا بەر قەرار نابێ تاوەکو چارەسەرێك بۆ کێشەی کورد نەکرێ(الأکراد،ص١٩٠) هەر لەم سەرو بەندەشدا هاو پەیمانێتی کورد(التحالف الکردي) چەند یاد داشتنامەیەکیان لەم بارەیەوە داوەتە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، لە دانیشتنەکانی سان‌فرانسیسکۆداو، بەتەواوی باسیان لە بارودۆخی کوردستان و هەلو مەرجی ناوچەکەو ئاسایشی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست کردووە.

یەکێك لەو یادداشتنامانەش سەرۆکی بزوتنەوەی نەتەوەیی ئەو کاتەی کورد(ئیحسان نوری پاشا) لە٢٠/٣/١٩٤٥ەوە بە ناوی هاوپەیمانی کوردەوە، بۆ ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکانی بەرزکرۆتەوەو تیایدا باسی لە چۆنێتی

دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەکی کردوە بۆ چارەنووسی(٩)ملیون کورد، لەوکاتەی کوردستاندا کە پێشتر لە پەیمانی سیڤەری نێودەوڵەتیدا دان بە مافەکانیاندا نراوە. دیارە هەنگاوگەلێکی لەم بابەتەش بەزۆری دەتوانین وەك هەوڵدانێکی کورد و بزوتنەوەی دیبلۆماسی و سیاسی کورد باسی لێوەبکەین. دوای ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانی سەبارەت بە مافی چارەنووسی کورد لە کوردستانداو، چۆنێتی گەیشتنی دەنگی ڕەوای گەلی کورد بۆ بەردەم ئەندامان و دامەزرێنەرانی ڕێکخراوێکی جیهانی کە بەخۆی لە بنەماو ڕێساکانی داب بە ڕاشکاوی یەوە باسی لە(سەربەخۆیی و مافی گەلان) دەکا لە چوارچێوەی مافی چارەی خۆ نووسیندا بە چەندساڵێك دوای دامەزراندنی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و، دوای ئەوەی کێشەی کورد لەلایەن ڕیکخراوی نێودەوڵەتییەوە. هەنگاوێکی ئەوتۆی بۆنەنرا، کە دەستەبەرێك بۆ کێشەکەی بکا. لە مانگی حوزەیرانی ساڵی١٩٦٣دا، وڵاتێکی وەك کۆماری گەلی مەنگولیا(منغولیا) داوای لە(ئوثانت)ی سەرۆکی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان کرد کە ئەویش بۆخۆی کەسایەتیەکی(بۆرمی)بوو. لەو کاتەدا و سەرۆکایەتی ئەم ڕێکخراوە جیهانییەی پێ سپێردرا بوو کە داوا بکا:(ئەو سیاسەتی جینۆسایدەی دەوڵەتی عێراق لە دژی گەلی کورد گرتوویەتیەبەر) بخاتە فایلەکانی کاری کۆبوونەوەکانی کۆمیتەی(جمعیة) گشتی ڕیکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکانەوە. ئەمەش لەو کاتەدا ڕوویدا کە بۆ چەند مانگێك بوو حزبی بەعس لە شوباتی ١٩٦٣داو، لە وڵاتی عێراقدا بۆ جاری یەکەم کۆتاییان بە دەسەڵاتی عبدولکریم قاسم هێنابوو و، کاروباری عێراقیان گرتبووە دەس هەرلەم کاتەشدا بوو کە شوعیەکانی عێراق تووشی ڕاوەدوونان و کوشتارێکی گەورەبوون لەلایەن(حرس قومی)یەکانی عێراقەوە.

بەپێی ئەوەش کە درك کینان باسی لێوەدەکا:(لە ٩ی حوزەیراندا ئەندرێ گرۆمیکۆی وەزیری دەرەوەی یەکێتی سۆڤێت نارەزایی ڕەسمی دەوڵەتی سۆڤێتی لە دژی ئەم شەڕە دایە بالۆێزی عێراق لە مۆسکۆ گۆڤاری(پەیڤین، ژمارە(٤)، ل٩٠) لەپاش دوو ڕۆژ نوێنەری یەکێتی سۆڤێت لەنەتەوە یەکگرتوەکاندا پێشنیاری کرد:(سیاسەتی جینۆسایدی عێراق بخاتە فایلی کۆبوونەوەکانی ئەنجومەنەوە) بەڵام وڵاتانی تری ڕۆژئاوا بەتایبەتی ئەوانەیان کە مافی بەکارهێنانی(ڤیتۆ)واتە(نقض)یان هەبوو. ئەم داواکاریەیان ڕەتکردەوە. هەرچەندە دوا بەدوای ئەوە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا لە ڕێگەی نوێنەرەکەیەوە لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکاندا هەندێ تەبریراتی بۆ ڕازی کردنی سۆڤێت هێنایەوە سەرەڕای ئەوەش کۆماری گەلی مەنگۆلیا لە١٩٦٣/٨/١٧ دا وبەپشتیوانی یەکێتی سۆڤێت(دووبارە)داواکاریەکەی خۆی لای ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان(UN) سەبارەت بەکورد و سیاسەتی جینۆسایدی دژی کوردکێشایەوە و لە داواکاری پێشووی پاشگەزبوەوە.[٢]

٢ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٣٧)،١٩٩٩/٨/١٧،بڵاوکراوەتەوە.

باسی سێیەم

مەلیك مەحمود
لە حوكمڕانیەت و دەسەڵاتی دووەمیدا

لەو ڕۆژانەوە كە دەسەڵاتدارانی بەریتانیا بە بەردەوامی نێوانیان لەگەڵ مەلیك مەحمود(١٨٨٤-١٩٥٦)دا لە كەنارگیری و تێكچوون دابوو، لەسەردەمی حوكمداریەتی یەكەمیدا بەهۆی ئەوەی كە گوایە شێخ مەحمود دەیەوێ حوكمداریەتێكی كوردی سەربەخۆ و دوور لە دەسەڵاتی بەریتانیا پێك بهێنێ لە كوردستاندا، هاوكات ڕێگاش بۆ ئەوە خۆشدەكات كەتوركەكان بوونیان لە ناوچەكەدا هەبێت، ئەمەش بەتەواوی لەوكاتەوە سەری هەڵدا كە(میجەر نوئێل) ڕاوێژكاری مەدەنی شێخ مەحمود لەكارخراو دەسەڵات كەوتە دەستی(مێجەرسۆن)ەوە. سۆنیش بۆ خۆی ئەوپەڕی دوژمنی سەرسەختی شێخ مەحمود و تێكدەری حوكمڕانیەكەی بوو بەجۆرێ هەر لە هەنگاوی یەكەمی‌یەوە كەوتە دژایەتی كردنی شێخ و كەم كردنەوەی دەسەڵاتی لە شاری سلێمانی و دەوروبەریدا، بۆ بەر پەرچدانەوەی ئەو هەڵوێستەش شێخ مەحمود داوای لە(مەحمودخانی دزڵی)كرد بەمەبەستی زیارەت كردنی مەرقەدی كاك ئەحمەدی شێخ بێتە شاری سلێمانیەوە،

ئەویش بەنزیکەی(٣٠٠)سوارەوە دابەزیە شارەوە و بەتەواوی کەوتە دەس سوارە و هێزی کوردەوە سۆنیش لە تاوا هەڵهات و خۆی گەیاندە کەرکوك و دەسەڵاتیان کۆتایی هات. ئەوەشیان مابوەوە لە دەبۆکەی شار بەندکران. دیاردەیەکی ئەوتۆش بە تەواوی(ویلسن)ی حاکمی گشتی بەغدا و ئینگلیزەکانی سەغلەت کرد بۆیە کەوتە ئەوەی هەرچی زوترە و ڕاستەوخۆ دەس بگرنەوە بە سەر ناوچەکەدا. سەرەتا کەوتنە ئەوەی لە ڕێگای فڕۆکەوە گەلێك بەیاننامەیان بۆ خەڵکی شاری سلێمانی و شێخ مەحمود نارد و، داوای چۆڵبونیان لێدەکرد سەرەڕای کۆکردنەوەی هێزێکی سەربازی زۆر لە کەرکوکەوە بۆ دەوروبەری تاسڵوجەو دەربەندی بازیان، سوارەی کوردیش بە ڕابەڕایەتی شێخ مەحمود کەوتنە خۆ ئامادە کردن بۆ بەرپەرچ دانەوەی هەر هێرشێك کە لەلایەن ئینگلیزەوە بکرێتە سەرشاری سلێمانی وەك ئەوەی لە ١٨ای حوزیرانی١٩١٩دا شەڕی دەربەندی بازیانی بەناو بانگ ڕوویدا و دوای بەرگرییەکی زۆری هێزەکانی کورد و بەچاوساغی هەندێ کەسی ئەڵقە لە گوێی کورد بۆ ئینگلیزەکان و بەزەبری هێز توانیان لەم شەڕەدا سەربکەون. تەنانەت شێخ مەحمود خۆشی لەم شەڕەدا بە زامداری دەستگیرکرا و لەگەڵ شێخ مەحمەد غەریبی زاوایدا درایە دادگایەکی سەربازی بەریتانی لە شاری بەغدا. لەوێش چەند کەسایەتیەکی تری(کورد؟!) بەرەی خۆیان بۆ خستە مزگەوتەوە لای ئینگلیزەکان و شایەتیان لەسەردا. پاش ئەو دادگایی کردنە کە هەرچەندە حوکمی لەسێدارەدانی درابوو، بەڵام دوایی گۆڕییان بە دورخستنەوەی بۆ دورگەی(هنجام-ئەندامان)ی وڵاتی هیند، پاشان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دووبارە حوکمی ئینگلیزەکان و، فەرمانڕەوایەتی(میجەرسۆن) دەستی پێ کردەوە و، ماوەی دووساڵی خایاند واتە لە ساڵی ١٩١٩-١٩٢١ بەڵام سۆن لەگەڵ

ئـەوەی کەسـایەتیەکی توندوتیژبـوو لەگـەڵ دانیشـتوانداو بـە هێـوری نەدەجولایەوە شان بەشانی ئەوەش گەلێك هەنگاو و چاکسازی ئەوتۆی کرد لـە سلێمانی و دەوروبـەریدا بـە جۆرێـك کـە مایـەی سـەرنج بـوو کـە وەك لایەنێکی ئیجابی لـە قەڵەم بدرێـن بـۆ نموونـە هـەر لەودەمانـەدا هـەوڵێکی زۆری دا بـۆ ئـەوەی بایـەخێکی گـەورە بـدات بـە ڕێگاوبـان و کردنـەوەی قوتابخانە لە شاری سلێمانیدا و دەرکردنی هەفتەنامەیەك بە زمـانی کـوردی و بەناوی(پێشکەوتن)ەوە کە بەسەر یەکەوە و تارۆژی وەستانی(١١٨)ژمـارەی لێبلاوکرایـەوە، پاشـان هێنـانی چاپخانەیەك کـە بـۆ کاروبـاری چاپەمـەنی بـەکاردەهێنرا، سـەرەڕای پێـك هێنـانی ئەنجومـەنی شـارەوانی لـە شـاری سلێمانیدا کە لە کەسانی ناودار و شارەزای ئەودەمەی شارپێکیهێنان. لەگـەڵ ئەمانەشدا کۆمەڵێك کاری سەلبی و خراپی لەدوا بەجێما کەبەهیچ جۆرێك لەگەڵ هەل ومەرج و بـارودۆخی کۆمەلایـەتی ئەوکاتـەی کوردسـتان وشـاردا نەدەگونجا؟! هەر لەم کاتەداو لەسەردەمی دەسـەڵاتی(سۆن)و دواتـر (مێجـەر گوڵـد)دا ڕۆژ بـەڕۆژ شـیرازەی شـاری سلێمانی و دەوروبـەری لـە تێکچـوون و ئـاڵۆزبووندا بـوو بەهۆی ئـەوەی کۆمـەڵێك داواکـاری وفشـاری جـەماوەری لەسـەرئەوەبوو کـە دەبێـت جـارێکی تـر شـێخ مـەحمود لـە (دیلـی و دووورخستنـەوە)ڕزگاربکرێ و تەنانەت ئەو ڕاپەڕینـە جەماوەریانـەش کەلـە شارو شارۆچکەکانی تری کوردستانی پێکەوە گرێدراوی عێراقدا گەڵاڵـەبوون بـە تـەواوی جـەختیان لەسـەرئەم لایەنـەدەکردەوە. شـان بـە شـانی ئـەوەش تورکەکان و(نۆزدەمیر-عەلی شەفیق) پاشا بە تـەواوی بوونیـان لـە ڕەوانـدز و دەورو بـەریدا زیـادی کردبـوو گـەلێك لایـەنگیرو دووکـەوتیان پێکـهێنابوو. ئەمـەش مەترسیەکی گـەورەی لەسـەر سیاسـەتی بـەریتانی لـە کوردسـتان و ناوچەکەدا هێنابووەکایەوە بە شـێوەیەکی ئـەوتۆ بـیر لەوەبکەنەوەکە دەبـێ

چارەسەرێکی گونجاو بۆ ئەم لایەنە بدۆزرێتەوە. شێخ مەحمودیش وەك داواکاریەکی گشتی خەڵك و وەك دەرمانێك بوو بۆ چارەسەری ئەوکێشانە کە بگەڕێتەوە کوردستان ئەوەبوو لە تەموزی ساڵی ١٩٢٢دا، هەفتەنامەی(پێشکەوتن) وەستاو لەم سەروبەندەشدا وا لەناوجەماوەردابلاوبۆوە شێخ مەحمود دەگەڕێتەوە کوردستان و، لە ٢١ی تەموزی هەمان ساڵدا(جەمعیەتی کوردستان) بەسەرۆکایەتی مستەفا پاشای یاملکی دامەزراو، دوابەدوای ئەوەش یەکەم هەفتەنامەی(بانگی کوردستان، کە سەرەتا زمانحاڵی(جەمعیەتی کوردستان) بوو لە ٢ی ئابی١٩٢٢ەوە یەکەمین ژمارەی لێ بلاوکرایەوە. لە سەرەتاکانی ئەیلولی هەمان ساڵدا تەنانەت(گۆڵدسیمث) ی جێنشینی(سۆن) ئەوەی بلاوکردەوە کە جارێکی دی شێخ مەحمود دەگەڕێتەوە کوردستان و خۆشیان کەوتنە چۆڵ کردنی شار و کاروباری ئیداری شارەکەیان دا بەدەستی ئەنجومەنێکەوە کە لەو دەمانەدا(شێخ قادری حەفید)بەڕێوەی دەبرد.

شێخ مەحمودیش لە کاتی گەڕانەوەیدا لە کوێتەوە بۆ بەغدا سەرەتا چاوی بەنوێنەری(مەندوب)ی بالای بەریتانی لە عێراق و شافەیسەڵ کەوت، لەوێوە بەرەوکفری و پاشان گەیشتەوە شاری سلێمانی، جگەلەوەش گەلێ سەرچاوەش باس لەوەدەکەن کەلەم جارەشیاندا(مێجەر نۆئێل) لەگەڵیدا گەڕاوەتەوە سلێمانی و ماوەیەك لەوێ ماوەتەوە، دوا بەدوای ئەوە کە شێخ مەحمود لە ١٢ای ئەیلولی١٩٢٢دا کرا بەشای کوردستان و ئالای کوردستان لە شاری سلێمانیدا بەرزکرایەوە. پاش دوو ڕۆژ بەسەر تێپەڕبوونی ئەو بلاوکردنەوەیەدا و، لە کۆنگرەیەکی جەماوەریدا بە تەواوی متمانەی پاشایەتی کوردستانی پێ سپێردرا، لێرەبەدواوە کەوتە ئەوەی حوکمدار یەتێکی نوێ بۆ کوردستان لە دەستەیەك کە سایەتی و پیاوانی ناوداری

ئەوڕۆژانەی سلێمانی و کوردستان دەستنیشان بکرێ، وەك ئەوەی دواتر یەکەم دەستەی وەزاری حکومەتی کورد لە ١٠/١٠/١٩٢٢داو لەم کە سایەتیانەی کوردستانی ئەوکات پێك هات:-

١-سوپا سالار شێخ قادری حەفید

٢-وەزیری ناوخۆ شێخ مەحمەد غەریب

٣-وەزیری بەرگری سەرهەنگ ساڵح زەکی ساحێبقران

٤-وەزیری دارایی عەبدول کەریمی عەلەکە

٥-وەزیری فەرهەنگ میرلیوا مستەفا پاشای یامولکی

٦-وەزیری گومرگ ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ

٧-وەزیری نافیعە مەحمەد ئاغای ئەوڕەحمان ئاغا

٨-سەرۆکی ئاسایشی گشتی سەید ئەحمەدی بەرزنجی

٩-پشکنەری گشتی هێزی کوردستان میرلیوا سدیق قادری پاشا

بۆ یەکەم جاریش ناوی زۆربەی زۆری ئەم لیستە وەزارییە لە ژمارە(١٠)ی (بانگی کوردستان) کە لە١٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢دا دەرچووە بڵاوکراوەتەوە، هەر چەندە وەزیری داد پەروەری وەك لە ڕیزی ناوەکاندا ناوی بە(شرع و عدل) هاتووە، ماوەیەك بە بەتاڵی مایەوە و، دواتر حاجی مەلا سەعیدی بۆ دانراوە و، شاری سلێمانی بوە بە پایتەختی حکومەتی کوردستان(بانگی کوردستان)یش بووە بە زمانحاڵی ئەم حکومەتە وێڕای ئەوەی چەند هەفتەنامە وبڵاوکراوەیەکی تری وەك:(ڕۆژی کوردستان، ئومێدی ئیستقلال) بڵاوکراونەتەوە، بەزۆریش لە چاپخانەی حکومەتی کوردستاندا بەچاپ دەگەیەنران. جا هەر چەندە بە هاری تەمەنی حکومەتی دووەمی شێخ مەحمود لەوەی یەکەم زیاتر و هاوکات چاکسازی و تایبەتمەندی دەوڵەمەندی لەخۆگرتووە کەچی لە ماوەیدا دەست تێوەردانی

تورك و ئەوتەوەرانەی بەلای بەریتانیاوە جێگای قەڵسی و ناڕەزایی بوو بەدەرنەبوو، سەرەڕای هەوڵدان و خۆ نزیك كردنەوەی ئۆزدەمیر لە شێخ مەحمود، ئەمە لە كاتێكدا بوو كە ئینگلیزەكان زۆربەڕوونی بەوەیان دەزانی و ناوبەناو سەرزەنیشتی شێخ مەحمودیان دەكرد لەو بارەیەوە، لە هەمانكاتدا بەردەوام لە هەوڵی ئەوەدابوون كە چۆن ئەمجارەیان ناوچەكەو سلێمانیان دەسكەوێتەوە، ئەوەبوو دوای ئاگاداركردنەوەی دانیشتوانو شێخ مەحمود لە ڕەشەمێی ساڵی١٩٢٣دا كەوتە هەوڵی داگیركردنەوەی ناوچەكەو، شێخ مەحمودیش ناچاركەوتە خۆی و دووبارە پەنای بردە بەرشاخەكان و لە(جاسنە) ی ناوچەی سورداشدا ماوەیەك مایەوە بە جۆرێك هەر لەوێشدا بڵاوكراوەی(بانگی هەق) كە بەسەر یەكەوەتەنها(٣)ژمارەی لێ دەرچووە بڵاوكردەوە، سەرەڕای هەوڵی بەردەوامی بۆ دووبارە گرتنەوەی شارودوای ئەوەی ئینگلیزەكان لە ئازاری ١٩٢٣دا كەوتنە بۆردوومانكردنی شارو دوای ئەوەی داگیریان كردەوە، بێ ئەوەی شێخ مەحمود كۆڵ لە حوكمڕانیەتی كوردستانیدا، بۆ جارێكی تر لە مانگی گەلاوێژی هەمان ساڵدا توانی دەسەلاتی بەریتانی لێ وەردەنێ و، توانی بۆ ماوەی یەك ساڵی تەواو تیایدا بمێننەوە، واتە تا ئەوكاتەی پیلانی نێودەوڵەتی لۆزانی ١٩٢٣ مەسەلەی كوردی خستە سەر ڕەفەی لەبیركردن و توركانی كەمالی و بەریتانیای كردە هاوپەیمان بەجۆرێ وڵاتانی تری هاوپەیمانیش بە هۆی بەرژەوەندی خۆیانەوە، بوونە پاڵپشتیكەری تەواوی ئەو بارودۆخەو لە لایەكی دیكەشەوە بەریتانیا كەوتە ئەوەی ڕێگا بۆ ئەوە خۆشبكا كە لە ڕێگای(كۆمەڵەی گەلان)ەوە ویلایەتی موسڵ واتە كوردستانی باشور، بلكێنرێ بە عێراقی عەرەبییەوە، ئەمەش ڕێكا خۆشكردنێكی تەواوبوو بۆ كۆتایی هێنانی دەسەلاتی شێخ مەحمود لە كوردستاندا وەك ئەوەی لە

ناوەڕاستی تەموزی(گەلاوێژی ساڵی١٩٢٤)دا عێراق و بەریتانیا بە دووقۆڵی و لە ڕێگای بەکارهێنانی هێزەوە، توانیان دەستبەسەرشاری سلێمانیدا بگرن و فشارێکی ئەوتۆ بخەنە سەر شێخ مەحمود وهێزەکەی کە بەرەودەورو بەری سورداش و دواتر بۆ ناوچەی(پێنجوین) پاشەکشە بکاو کۆتایی بە دەسەڵات و حوکمداریەتی دووەمی بهێنن، هەر چەندە دواتریش ئینگلیزەکان هەوڵیاندا لە ڕێگای وتوێژەوە وا لە شێخ مەحمود بگەیەنن، کێشەکان چارەسەربکرێ، بۆ ئەوەش ڕێگەدرا نوێنەری شێخ مەحمود کە(صاڵح زەکی بەگ) بوو، سەردانی بەغدای کردو، چاوی بەنوێنەری حکومەتی عێراق و بەریتانیا کەوت، بێ ئەوەی ئەنجامێکی ئەوتۆی لێ بکەوێتەوە، بۆیە بەریتانیا کەوتە ئەوەی، دەبێ ڕاستەوخۆ شێخ مەحمود ببینن و، کێشەکانی لەگەڵدا یەکلایی بکەنەوە، ئەوەبوو بۆ یەکتربینین و وتووێژی نێوانیان شارۆچکەی(خورماڵ= گوڵ عەنبەر) دەستنیشان کراو دوادانیشتنی حکومەتی بەریتانیا بە سەرۆکایەتی(کەنهان کۆرنوالیس) و (شێخ مەحمود) لە ٤ی ئەیلولی١٩٢٦ بەڕێوەچوو، نزیکەی ٣سێ سەعاتی تەواوی خایاند. بەڵام تەنها لە چەند مەرجێکی سەرپێی نەبێ کە شێخ مەحمودیش پێیان ڕازی نەبوو، شتێکی ئەوتۆی لێ نەکەوتەوە و بۆ جارێکی دی تێکهەڵچوون لە نێوان هێزەکانی شێخ مەحمود و(بەریتانیا-عێراق)دا سەری هەڵدایەوە و، درێژەی کێشا تا ئەوکاتەی جەعفەرعەسکەری(بەنەژاد کورد؟!) کە ئەوکات دوای(عەبدول موحسن ئەلسەعدون) کرایە سەرۆك وەزیرانی عێراق لە ناوچەی(پێنجوێن) سەردانی شێخ مەحمودی کرد و ڕێگای بۆ ئەوە خۆشکرد کە بچێتە بەغداو ڕاستەوخۆ بە خۆی چاوی بە مەندوبی باڵای بەریتانیا لە بەغدا بکەوێ، وەك ئەوەی دوادانیشتن و ڕێکەوتنامەی نێوانیان لە ١٩ی کانوونی دووەمی١٩٢٧دا مۆر(واژۆ) کراو، تا ڕادەیەك

سنووریکیان بۆ کێشەکانی نێوانیان دارێــژرا بـەو مەرجـەی شـێخ مـەحمود جارێکی تر دەس نەداتە شۆرش کردن و، خاڵێکی تری ئەو ڕێکەوتنامەیــەش ئـەوەبوو کـە شـێخ باباعـەلی کوڕی وەك بارمتـە لـە بـەغدا بهێڵێتــەوە و، لـە ژێرچاودێری دەوڵەتدا درێـژە بـە خوێنـدنـی خـۆی بـدات، سـەرەڕای چــەند مەرج و بنەمایەکی تر کە لە هەمان دانیشتنندا خرایە بەرباسکردن.[٤]

---

[٤] ئــەم بابەتــە لــە ڕۆژنامــەی(کوردســتانی نــوێ) ژمــارە(١٩٥٣)ی ٢٠/٩/١٩٩٩دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی چوارەم

نیقیە و نەعنێر و خەباتی ژن
لە ڕاپەڕینی ئیبراهیم خاندا

هەر کاتێك باس لە شاری دێرینی کفری کرابێ لەگەڵ ئەوەشدا باس لە کۆمەڵێك ناو و قۆناغی مێژوویی گرنگ کراوە کە بەسەر ئەو شارەی کوردستاندا تێپەڕیوە. بە ڕادەیە هیچ کام لەم گۆڕان و ڕووداوە یەك لەدوای یەکانەی مێژوو. بەئاسانی نەیانتوانیوە ڕەسەنایەتی و تایبەتمەندیەکەی بشێوێنن. هەر بۆ ئەوەش بیسەلمێنن کە ئەم شارە تەمەنێکی لە مێژینەی هەبووە و، گەلێ ڕووداوی مێژوویی لە دەوروبەری کفری و ئەم تەوەرەوە سەرچاوەیان گرتبێ، ئەوا هەموو ئەو ناوو دەسنیشان کردنە مێژووییانەی لە هەر سەردەمێکدا بە سەرناوەکەیدا بڕاوە و تائێستاش ماوەتەوە لە گەڵ ئەوەشدا بۆ خۆیان دەلالەت لەو یادەوەریانە دەکەن کە بەسەر شارو ناوچەکەدا هاتوون وەك ناوە دێرینەکانی(کیماش، لاخیرۆ، کیرۆفرجیا) و لە سەردەمی حوکمڕانیەتی عوسمانیەکانیشدا شاری(کفری)بە(صلاحیە) ناوبراوە. کە ناکرێ لە بابەتێکی کورتی وادا هەموو ئەو ناوو ڕووداوانە

شیبکەینەوە و باسیان لێوەبکەین، چونکە لێرەدا باسکردنی سەرەکیمان و مەبەستمان لە یادەوەری ئیبراهیم خانی دەلۆو مێرخاسی و خەباتی ئافرەت وژنە کوردێکە کە بەردەوام لای خەڵکی ئەو شارە و دەوروبەری گەرمیان بۆتە وێردی سەر زمانان و، هەردەم گەواهی مێژوویی بۆ دووپات دەبێتەوە کە ئەمەش بۆخۆی باسکردنە لە کەسایەتییەکی ژنی وەك(نەعیمە مستەفا)ی خەڵکی کفری کە لە ناو دانیشتوان و ئەم تەوەرەی گەرمیاندا بە(نەعەنێر) شۆرەت و ناوبانگی ڕۆیشتوە هەرچەندە لە خوێندنەوە و باسکردنی مێژووی دێرینەی عێراق و شاری کفری دا گەلێ جار زانایەکی ناسراوی عێراقی وەك(دکتۆر سامی سەعید الأحمدی) کە بۆ خۆی مێژووناس و شارەزایەکی دیاری عێراق بوو لە بواری مێژووی کۆندا. لە ساڵانی خوێندنم لە(زانکۆی بەغدا و ئادابی مێژوو) دکتۆر کە باسی لە ئیمبراتۆریەتی ئاشوری و(ئاشور پانیپاڵ)ی شای ئاشووری بەناوبانگی بکردایە دەیگوت: یەکێك لە ژنەکانی ئەم شایە خەڵکی شاری(لاخیرۆ) بووە. کە دەکاتە(کیماش) و شاری(کفری) ئەمڕۆ، واشی دەگێڕایەوە ئەوژنەی(ئاشوورپانیپاڵ) ناوی(زەقوتیە نیقیە) و دایکی (سەرداناپۆڵس) ی کوڕی ئاشووربووە، کە بۆ خۆی ماوەیەك دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری گرتۆتە دەس، بەڵام زۆر بەداخەوە دکتۆر سامی هەر کە باسی کوردایەتی ئەو شارە و گەلێ شاری دێرینی تری کوردستانت دەکرد، پێی قەڵس دەبوو، بەو هەمموو(قۆشمەبازی)یەی خۆیەوە کە بەردەوام شۆڤێنیەتی لێ دەباری و بەپێکەنینێکی سەیرەوە، هێرشی دەکردە سەر مێژووناسانی کورد و دەیوت:"مؤرخين الأكراد يكتبون يكتبون بس ماعندهم أدلة؟!" بەهەرحاڵ بۆ چوونێکی مێژوویی ئەو تۆش لە سەرشاژنی پانیپاڵی بە ناوبانگ،

بەتەواوی ئەوەمان بۆ یەکلایی دەکاتەوە، کە ئەم شارە هەر لە دێر زەمانەوە شارێکی تۆکمەو بەردەوام لە ڕووی نیشتەجێ بوونەوە، خەڵکی لێ نەبڕاوە و شارێکی ئاوەدان بووە، لە هەمانکاتدا هەموو ئەمانەش پێویستیان بەلێکدانەوە و، تەتەڵەکردنی مێژوویی و ساغکردنەوەی مێژوویی هەیە، بە جۆرێ دەلالەتی هەموو ئەو ڕوداوانەش لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بە زۆری لە سیمای شار و بازاڕ و، ئەو شوێنەوارەدێرینانەوە سەرچاوەدەگرن کە ئەوەمان بۆ ئاشکرادەکەن، ئەمانە هەل ومەرج و ڕەوتی بەردەوام قاڵبووی مێژوو دروستی کردبن. بەشێوازێ تاگەیاندونیە ئەو ڕۆژگارەی تێکڕای سەرچاوەکانی مێژوو بە(کۆن و نوێ و هاوچەرخ)ی یەوە باسی لێوە بکەن وەك دەبینی لە٢٢ی ئابی١٩٢٠دا کە ئیبراهیم خانی دەلۆ لەو ڕاپەڕینەی خۆیدا کە شاری کفری لە دەسەڵاتی ئینگلیزەکان وەرگرتووەو بۆ ماوەیەك ئازادی کرد، کەوتە ئەوەی کۆمیتەیەکی(بەڕێوەبردن) بۆ کاروباری شار دروست بکات، تابتوانێ لە ڕێگایەوە، کاروباری ڕۆژانەی شارو دانیشتوانی ناوچەکە ڕاپەڕێنێ، هاوکات ئافرەتی کوردیش لەو دەمانەدا و لەو شارەدا بەشێوازێکی گشتی لە پاڵپشتی کردن و داکۆکی کردنی ئەو ڕاپەڕینەدا ڕۆڵی بەرچاویان هەبووە، بەپێی پێویست ئەرکی ڕۆژانەی سەرشانی خۆیان ڕاپەڕاندووە یەکێ لەو ئافرەتانەش کە شان بەشانی پیاو لە ڕاپەڕینی(ئیبراهیم خان) داو لە مێژووی هاوچەرخی کوردا بوویێتە ناوێکی درەوشاوە و، بەشداری کردبێ(نەعیمە مستەفا)ی کفری بوە، کە لەگەڵ ئەو خەڵکە ڕاپەڕیوەدا بەو ناوو شۆرەت و بەناوبانگی خۆیەوە توانیویەتی جلی پیاوان بپۆشێ و لە یەکەم ڕۆژی ڕاپەڕیندا، پەلاماری سەرای شاری کفری بدات کە لەوکاتەدا بنکەی سوپای ئینگلیزی لێ بووە، تەنانەت لە زۆر کەسایەتی و پیاوانی بە ساڵاچووی ئەم شارەم بیستوە. لە ساڵی ١٩١٥دا کە

هێشتا عوسمانیەکان دەسەڵاتیان بەسەر ناوچەکەو شارەکەوە هەبووە هەر ئەم (نەعیمە مستەفا) یە لەبەر دزێوی و ناکار و بێ ڕەوشتی ئەفسەرێکی عوسمانی ئەفسەرەکەی داوەتە بەرخەنجەر و، لە شاری کفریدا کوشتویەتی، لەو کاتەشەوە کە ڕاپەڕینی ئیبراهیم خان کۆتایی هات و، دووبارە ئینگلیزەکان کاروباری شارو ناوچەکەیان بەزەبری هێزو چاوساغی چەند کەسێکی ئەڵقە لە گوێی خۆیان گرتۆتەوە دەست. بەپێی بۆ چوونی مستەفانەریمان(١٩٢٥-١٩٩٤) (نەعە نێر) واتە نەعیمە مستەفا لە بازاڕی شاری کفریدا، دوکانێکی بازرگانی کردۆتەوە و، بەسیفەتێکی پیاوانە توانیویەتی ژیانی خۆی و خانەوادەکەی پێ بەڕێوەببا، لەبەر ئەوەی لە ساڵانی جەنگی یەکەمدا مێردەکەی کە بەڕەگەز یەکێك بووە لە تورکمانەکانی کفری، بەرشاڵاوی(سەفەربەرلەك) واتە(نفیرعام)ی عوسمانیەکان دەکەوێ و لەبەرەکانی شەڕناگەڕێتەوە خۆشی بۆ یەکجارەکی لە ساڵی١٩٦٣دا کۆچی دوایی دەکاو، بەڵام ناوی(نەعەنێر) تا ئێستاش بۆتە وێردی سەرزمانان و لە یادەوەری شاری کفری و ناوچەی گەرمیاندا باسی لێوەدەکرێ.[5]

---

[5] ئەم بابەتە پێشتر لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە ١٩٣٢، سێ شەممە١٩٩٩/٨/٢٤ دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی پێنجەم

كۆنگرەی ئاشتی و مافەكانی كورد لە پەیماننامەی سیڤەری نێودەوڵەتیدا

هێشتا جەنگی یەكەم كۆتایی نەهاتبوو، وڵاتانی هاوپەیمان لەبیركردنەوەی ئەوە دابوون كۆنگرەیەكی نێودەوڵەتی بۆ ئاشتی پاش جەنگ ببەستن بەڵام تا ئەو كاتەش جێگایەكی دیاری كراویان بۆدەستنیشان نەكردبوو، هەر چەندە هاوپەیمانەكان كۆمەڵێك نەخشەی داگیركاریان بۆ ئەو ناوچە گرنگانەی رۆژهەڵاتی ناوەراست و جیهان دارشتبوو كە زۆریان بەلاوە مەبەست بوو بەتایبەتی وڵاتانی بەریتانیا و فەرەنسا وەك ئەوەی لە ١٦ئایاری ساڵی١٩١٦دا رێكەوتنامەی سایكس-بیكۆ یان بۆ دابەشكردنی خاكی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی(١٢٩٩-١٩٢٢)و بە شێوازێكی نهێنی لە لەندەن دارشت پاشان هەر یەك لەبەریتانیاو فەرەنسا روسیاشیان لێ ئاگاداركردەوە و، چونێتی ئیمتیازی ئەویشیان لە ناوچەی ناوبراودا دیاری كرد بەڵام هەركە شۆرشی گەورەی ئۆكتۆبەری١٩١٧لە روسیا بەرپابوو، بنەماكانی ئەو رێكەوتنامەیەی لای وڵاتان ئاشكرا كرد، وەك ئەوەی لەدوای جەنگ زۆر لایەنیان لەوبارەیەوە بۆ هاتەدی كە جەنگیش كۆتایی هات وڵاتی فەرەنسا بۆ شوێنی بەستنی كۆنگرەی ئاشتی دەستنیشاكرا، بەجۆرێ نوێنەری زۆربەی زۆری وڵاتان و گەلان تیایدا

بەشداربوون دیارە دەستنیشانکردنی وڵاتی فەرەنساش بۆ ئەوەبوو، چونکە لە هەموو وڵاتێکی تر زیاتر توشی وێرانی و هەرەسی ئابووری بووەوە هاوکات بۆ ئەوەی دڵی فەرەنساش لەو بارەیەوە بێتەجێ و ڕەوایەتی ئەوەی پێ بەخشراوە کە کۆنگرەیەکی لەو بابەتەی تیاببەستێ، بۆ ئەو مەبەستە نوێنەری هەریەك لەگەڵی کورد و ئەرمەن کەدوو نەتەوەی زۆرلێکراوو ژێردەستی دەوڵەتی عوسمانی و زەرەرمەندی ئەو دەمەبوون، ڕێگەی ئەوەیان درا کە نوێنەری خۆیان لەو کۆنگرە نێودەوڵەتییەدا هەبێ، هەریەکەو بەناوی گەل و وڵاتیانەوە داکۆکی لە مافەکانی خۆیان بکەن، سەبارەت بە کورد، دەتوانین وای باس لێوە بکەین کە لە دووتەوەری سەرەکی کوردستانەوە، ئەو ڕەوایەتیە بەخشرا بە(ژنەراڵ شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشای خەندان) کە ئەوکات دانیشتووی پاریسی پایتەختی فەرەنسابوو، تا وەك نوێنەری کورد لەو کۆنگرەیەدا و لە ساڵی١٩١٩دا بەشداربێ و، پرۆژەیەك لەبارەی مافەکانی کوردەوە بخاتە بەردەم ئەندامانی کۆنگرە. یەکێکیان لە لایەن ئەو ڕێکخراوەو کوردیانەوە بوو کە لە ئەستەمبوڵی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی و پاش هەڵگەڕانەوەی عوسمانی ساڵی١٩٠٨دامەزرابوون، بەتایبەتی(کۆمەڵەی تەعالی کوردستان) و کەسانی سەر بەبنەماڵەی بەدرخانی بەناوبانگ لەلایەکی کەشەوە لە شاری سلێمانییەوە، پێش لە ناوچوونی یەکەم حکومەتی شێخ مەحمود و دوورخستنەوەی گەلاڵنامەیەکی بۆ ئەو مەبەستە ئامادەکرد و بەهەردوو کەسایەتی کوردی ئەودەمەدا کە هەریەك لە ڕەشید زەکی کابان و سەید ئەحمەدی بەرزنجی بوون بە ڕێگای شامدا ناردە پاریس کەچی لە شام و شاری حەلەب ڕێگای چوونە پاریسیان نەدراو ئەم گەلاڵنامەیەی دوایی و کوردانی باشوور نەگەیشتە شوێنی مەبەست.

پێش ئەوەی کارەکانی کۆنگرە دەس پێبکا. کۆبوونەوەیەکی دووقۆڵی بۆ داکۆکی کردن لە مافەکانی یەکتر لە نێوان(بۆغۆس نۆبار پاشا)ی سەرۆکی وەفدی ئەرمەنی و(شەریف پاشای خەندان)ی نوێنەری کورداندا بەسترا، تیایدا باس لەوە کرابوو کوردەکان پشتگیری لە سەربەخۆیی ئەرمەنەکان دەکەن و، ئەوانیش پشتگیریکەری سەربەخۆیی وڵاتی کوردانن. بەپێی ئەو گەڵاڵە نامەیەی کە شەریف پاشا پێشکەش بەکۆنگرەی ئاشتی کرد دواتر وای لە وڵاتانی هاوپەیمان کرد کە ناوی کورد و، مافەکانی کورد بخرێتە چوارچێوەی بنەما سەرەکییەکانی پەیماننامەی نێودەوڵەتی سیڤەری١٠ی ئابی١٩٢٠ەوە، هەر چەندە دوو وڵاتی گەورەو هاوپەیمانی وەك بەریتانیا و فەرەنسا لەو ڕێکەوتنامەیاندا کە لە(سان ریمۆ) ولە٢٤ی نیسانی ١٩٢٠دا واژۆیان کرد، فەرەنسا دەستی لە زۆر ئیمتیازی خۆی هەلگرت لەو ناوچانەدا کە لە چوارچێوەی(ویلایەتی موسڵ)دا دەستی دەکەوت بۆ بەریتانیا، بەتایبەتی ئینتدابی ویلایەتی موسڵ یاوەکتر کوردستانی باشوور، بەڵام لە پەیماننامەی سیڤەری ١٩٢٠دا کە لە شوێنی کارگەیەکی کاشی دروست کردنی نزیك بە شاری پاریس بەسترا لە نێوان وڵاتانی هاوپەیمان و نوێنەرانی زۆربەی گەلان و تورکدا.

ئەم پەیماننامەیەش بۆ خۆی لە(١٣)بەش و(٤٣٣)برگە پێکهاتبوو گرنگترین بەشەکانی بەشی دووەم وسێیەمیەتی کە بەتەواوی بنەماکانیان سنووری وڵاتی تورکیاو ڕەوشی سیاسی یەکلایی دەکردەوە و، بەپێی برگەکانی(٦٢،٦٣،٦٤)ی کە دەکەونە بەشی سێیەمیەوە.

بەتەواوی دان بە پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ دادەنێ. بەشێوەیەکی ئەوتۆ برگەی(٦٤)ی ئەم پەیماننامەیە، ئەم لایەنەی ڕوونکردۆتەوە کە تیایدا هاتوە:(ئەگەر کوردانی، دانیشتوانی ئەوناوچانەی

بڕگەی(٦٢)دەسنیشانیان دەکا، کۆمەڵەی گەلانیان لە ماوەی ساڵێکدا پاش جێبەجێ کردنی ڕێکەوتنامەکە ئاگادارکردەوە، کە زۆربەی دانیشتوانی ئەو ناوچانە ئارەزوومەندن بۆ جیابوونەوە لە تورکیاو ئەگەر کۆمەڵەی گەلانیش بڕیاریدا کە ئەوانە شایستەی ئەو سەربەخۆییەن ئەوا داوا لە تورکیادەکا ئەوداوا کاریە جێبەجێ بکا و دەس لە هەموو مافێکی خۆی لەو ناوچانەدا هەڵگرێ. تورکیاش ئەوەی جێبەجێ کرد، ئەوکاتە وڵاتانی هاوپەیمان هیچ کۆسپ و تەگەرەیەك ناخەنە ڕێگای ئەو کوردانەشەوە کە لە ویلایەتی موسڵدان و بەپێی ویستی خۆیان دەیانەوێ پەیوەندی بەو دەوڵەتە کوردییەوە بکەن(د.خلیل علی مراد،... ئێران وترکیاص٢٣٤) کەچی لەگەڵ ئەوەشدا وڵاتانی هاوپەیمان زۆر بەڕاستی جەختیان لە سەرجێبەجێ ئەم پەیماننامەیە نەکردۆتەوە، بۆ یە هەر لەو ساڵەداو بەپێی ساغکردنەوەیەکی دکتۆر کەمال مەزهەر:(هەر یەك لە بەریتانیا، فەرەنساو ئیتالیا ڕێکەوتنامەیەکی سێ قۆڵیان بەست لە نێوانیاندا بۆ دابەشکردنی دەسەڵاتیان لە کوردستانی باکور) لەلایەکی دیکەشەوە ڕووسەکان بۆ پاڵپشتی تورکەکان لەوە دەبوون کە چۆن پیلانێك بۆ تێکدانی بنەماکانی پەیماننامەی سیڤەر دابڕێژن وەك ئەوەی لە کاتێکەوە بزوتنەوەی کەمالی بە ڕێبەرایەتی مستەفا کەمال(١٨٨٢-١٩٣٨) دەستی پێکرد، ڕووسیای سۆڤیەتی داکۆکیکەرێکی گەورەی کەمالیەکان بوو، چ لەڕوخان و لە ناوبردنی دەوڵەتی ئەرمەنەکاندا ساڵی١٩٢٠، چ بۆ وەدەرنان و پاککردنەوەی شاری(سمیرنا)ی تورکیا لە یونانیەکان پاش ئەوەی سەدان هەزاری لێ کوشتن، ئەمەش لە کاتێکدا بوو، وڵاتەیەکگرتوەکانی ئەمەریکا، بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی خۆیان لەلایەکەوە، کەوتنە پاڵپشتی دەوڵەتی تورك و لەلایەکی دیکەشەوە نەیانەویست ئیمپراتۆرێتێکی تری وەك عوسمانیەکان دروست بێتەوە، کە مەترسی هەبێ بۆ سەر بەرژەوەندی و، سیاسەتیان لە

ناوچەكەدا، وێڕای ئەوەش هەنگاوێكی گەورە بوو بۆ لەبەریەك هەڵوەشانەوەی پەیماننامەی سیڤەر كە بنەماكانی، چارەنووسی گەلی كوردیان پێوەگرێ درابوو. جگە لەم ڕێكەوتننامەیەش لە١٢-١٨ی ئازاری ١٩٢١كۆنگرەیەكی تر، لە ژێرچاودێری بەریتانیاو بەسەرۆكایەتی (ونستۆن چەرچل)ی سەرۆكی وڵاتانی داگیركراو(مستعمرات) لەقاهیرە بەسترا، لێرەدا سەرەڕای دەستنیشان كردنی شایەكی گونجاو بۆ عێراق یەكێك لە خاڵە سەرەكیەكانی ئەو دانیشتنە سەبارەت بەبەڕێوەبردنی ناوچە كوردنشینەكانی كوردستانی باشوور(عێراق)بوو، لەلایەن كورد خۆیەوە، بەڵام توركان بە تایبەتی كەمال ئەتاتۆرك دوای ئەوەی ڕای زۆر لە وڵاتانیان بۆلای خۆیان ڕاكێش كردو، هاوپەیمانانیش، بەتەواوی ئەوەیان بۆ ڕوون بوەوە. كەسامانێكی نەوتی زۆر دەكەوێتە ئەو هەرێم و ناوچانەوە كە پەیماننانەی(سیڤەر) دەیانگرێتەوە بۆیە كەوتنە ئەوەی لە بەڵێنەكانی خۆیان پاشگەز ببنەوە و، تەنانەت لەودانیشتنەی (كۆنگرەی لۆزان)ی یەكەمیشدا كە ئەتاتۆرك خۆی ئامادەی بوو لە ٢٥ی نیسانی١٩٢٢دا. ڕووسیای سۆڤێتی و وڵاتەیەككرتوەكان لەوانە بوون كەداكۆكییان لە توركیادەكرد و، دوابەدوای ئەوان وڵاتانی تری هاوپەیمانیش لەوە بەدواوە تەنها ئیمتیازی نەوتیان مەبەست بوو. نەك جێبەجێ كردنی ئەو بەڵێنەی لە سیڤەردا بۆ كوردان ئیمزایان لەسەر كردبوو. سەرەڕای ئەوەش وڵاتێكی وەك بەریتانیا ڕێگای بۆ ئەوە خۆشكرد، عێراق نوێنەرێكی خۆی بە سەرۆكایەتی جەعفەر عەسكەری لەگەڵ تۆفیق سویدی داو، وەك چاودێر لەو كۆنگرەیەدا بەشداربن، بۆ ئەوەی لەوە ئاگاداربن كەچی ڕوودەدا، هەر چەندە بۆ ئەو مەبەستەش داوەتنەكرابوو. هەموو ئەم سیاسەتانەی وڵاتانی هاوپەیمان، ڕێگا خۆشكەرێكی سەرەكی بوون، بۆ ئەوەی وڵاتێكی وەك توركیا لە كۆنگرەی لۆزانی دووەمدا كە لە٢٤ی تەموزی ١٩٢٣دا بەسترا، بە تەواوی دان بە سەربەخۆییدا بنرێ لە لایەن هاو پەیمانانەوە

و گەورەترین سەرکەوتنی سیاسی لەم کۆنگرەیەدا وەرگرێ، وەك ئەوەی بە رادەیەکی باش ئەوەی بۆ فەراهەم بکەن کە سەروەری (سیادە)ی بەسەر تراقیای ڕۆژهەڵات، نۆ گەندەکان، ئەستەمبوڵ و نیمچە دورگەی گالیبولی، ئەزمیر، کیلیکیا، ویلایەتەکانی باشوری ڕۆژهەڵات لە ئەنادۆڵ واتە کوردستانی باکور(اب نووسەر)، ئەدرنە و هەندێ لەو دورگە بچوکانەی کەدەکەونە دوری(٣)سێ میل لەکەنارەکانی ئاسیا بۆ تورکیا و دەستهەلگرتنی هێزی هاوپەیمانان لە ناوچەی نۆکەندەکان و ئەستەمبوڵ، سەرەڕای ئەو زەوی و زارانەی کەلەلایەن هێزەکانی بیانییەوە داگیرنەکرابوون بخرێتە ژێر دەسەڵات و فەرمانڕەوایەتی تورکەوە لەگەڵ ئەوەشدا هاوپەیمانەکان ئەم شوێن و ناوچەو ئیمتیازانەیان بەشێوازێکی فراوان بەرگەوت:-

١-وڵاتە یەککگرتوەکانی ئەمەریکا چواریەکی لە نەوتی ویلایەتی موسڵ بەرکەوت، بەو بیانوەی یەکێك بووە لەوڵاتانی هاو پەیمان لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا.

٢-وڵاتی عێراق بکەوێتە ژێر ئینتدابی بەریتانیاوە، پاش ئەوە لەلایەن(کۆمەڵەی گەلان) یشەوە بڕیاری لە سەردەدرێ، هاوکات ناوچەی ستراتیجی کەنداوی سوێس و سودانیشی خرایە ژێردەسەڵاتەوە، سەرەڕای دەسکەوتێکی گەورە لە نەوتی ویلایەتی موسڵ.

٣-وڵاتی فەرەنسا مافی ئینتدابی سوریا و لوبنانی بدرێتێ، جگەلەو دەسکەوتەی کە لەنەوتی ویلایەتی موسڵدا بەرێکەوت، چونکە بەپێی ڕێکەوتنامەی(سانریمۆ)ی ساڵی١٩٢٠دەستی لە مافی ئەوئینتدابەی ویلایەتی موسڵ هەڵگرت بۆ بەریتانیا.

٤-هەموو دورگەکانی دودیکانیز کەدەکەونە ناو دەریای ئیجەوە و سەر بەوڵاتی یونانن بەر وڵاتی ئیتالیا بکەوێ، وەك دەبینین بەو شێوەیە

کۆنگرەی دووەمی لوزانی ١٩٢٣هەموو مافێکی کورد، ئەرمەن و یونانی بەپێی پەیماننامەی سیڤەری نێودەوڵەتی پووچەڵ کردەوە و، لێرە بەدواوە ڕێگا بۆ ئەوە فەراهەم کرا، کە تورکیای کەمالی:(بەتەواوی سیاسەتی بەتورك کردن دژ بەهەموو ئەو نەتەوانە دەست پێبکا کە خرانە بۆتەی دەوڵەتی کەمالی تورکیەوە). سەرەڕای دوورخستنەوە و ڕاوەدوونانی هەموو ئەو کەسایەتیە نیشتمانپەروەرانەی لە هەوڵ و خەبات دابوون بۆ داکۆکیکردن لە مافی وڵات و گەلەکانیان پاش وەستانی جەنگی یەکەمی جیهانی.*

---

*ئەم بابەتە پێشتر لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە (١٩٢٣)ی ١٩٩٩/٨/١١ بڵاوکراوەتەوە.

باسی شەشەم

بابەتی مێژووی قوتابخانە سەرەتاییەکان بەزمانی کوردی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا.

بەگوێرەی ئەم بابەتە مێژوویانە و، لە قۆناغی سەرەتایی خوێندندا بەتایبەتی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا. ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە هەر لەکاتی دامەزرانی یەکەم حکومەتی عێراقییەوە و دانانی شافەیسەڵی یەکەم(١٨٨٥-١٩٣٣) بە فەرمانڕەوای عێراق لە١٩٢١/٨/٢٣دا و لەلایەن حکومەتی بەریتانییەوە. هەندێ گۆڕانکاری هاتۆتەکایەوە بەجۆرێ زۆر لە دانیشتوانی عێراق بەکورد و عەرەبی یەوە بەر شەپۆلی ئەم گۆڕانکاریە کەوتوون و لەگەڵ ڕەوت و تایبەتمەندیەکانیدا ڕۆیشتوون هەر چەندە دەسەڵاتدارانی بەریتانی لە عیراقدا و لە سەردەمی پاشایەتی و بەتایبەتی لەکاتی دەسەڵاتی فەیسەڵی یەکەم بەدواوە، زیاتر بایەخ و ئامانجیان ئەوەبووە کە درێژە بە سیاسەت و مانەوەی خۆیان بدەن لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا بەگشتی وولاتی عێراق و کوردستان بە تایبەتی، هەر بۆیەش لە بواری ڕووناکبیری داو بەپلەی یەکەم بۆ بەرژەوەندی خۆیان بایەخیان پێداوەو لایەنە جۆربەجۆرەکانیان تاوتوێ کردوە. واتە هەر لەکاری ڕۆژنامەنووسیو بڵاوکردنەوەی چەندین

گۆڤارو ڕۆژنامـە بـە زمـانی عـەرەبی و كوردی و هـەر لەلایـەن خۆشیانەوە تـا ڕادەیەك یارمەتی بڵاوكردنەوەیان دراوە تەنانەت هەندێكیان هەر بە خۆشیان كاروباری بەڕێوەبردنیان بەدەستەوە بوە و، زیاتر بۆ پیادەكردن و بەدیهێنانی مەرامی خۆیان بەكاریان هێناوە. هـەر چـەندە ئـەم گۆڤـار و ڕۆژنامانـە خـاڵی نەبوون لە بڵاوكردنەوەی بارودۆخی ڕووناكبیری و بڵاوكردنەوەی بابـەتی زۆر لە ڕووناكبیرانی عێراقی ئەوكاتە بـە كـورد و عەرەبیـیـەوە هـەر لـەدەرچوونی یەكـەم ڕۆژنامـەی عـێراقی كـە(الـزوراء)ی سـاڵی ١٨٦٩ی سـەردەمی مەدحـەت پاشـابووە، تادەگاتـە(پێشكەوتن)،(تێگەیشتنی ڕاستی) ودواتـر (دەنگـی گێتـی تـازە)ی كـاتی فەرمانڕەوایـەتی ئینگلیز، جا ئەمانـە وەكو وتم وەك نـاوەڕۆك هەرچەندە زۆر بابەتی دەوڵەمەند و بەكەڵكیان لە خۆیان گرتـووە، لـە هـەمان كاتیشـا زۆر لەمـەرام و ئامـانجی دەسـەڵاتدارانی ئینگلیزیـان لـە عـێراق و كوردستاندا هێناوەتـەدی و، بـۆ ئـەو سـەرو بـەندو ڕۆژگارەش سوود و بـەهای تایبـەت بـە خۆیـان هـەبووە بـۆ پیـادەكردنی سیاسـەتی دەسـەڵاتداران و زۆر كاروباری لاسەنگی بـۆ سـەنگ كردونەتـەوە. پێشم وابێ لێرەدا پێویست ناكا زۆر بەتان و پۆی بابەتێكی وادا بچم چونكـە ئـەو لایـەن‌و بابەتانـەی كـە نـاوم بـردن هەریەكەو پێویستیان بەلێكۆڵینـەوەی سـەربەخۆ هەیـە. بـەڵام لـێرەدا دەمەوێ لەو بابەتە مێژووییانە بدوێم كە لە سەرەتاكانی سـەدەی بیستەمەوە لە قوتابخانەكان و قۆناغی سەرەتایی خوێنـدنـدا خوێندكاران بـەزمانی كوردی بڵاوكراونەتەوە، جا ڕەنگە هـەر هەمووشیان نەگرێتـەوە[٦] بـەڵام ئـەم بابەتانـە،

---

[٦] دروس التاریخ
مترجم و مؤلف
مدیری مكتبی اول سلیماني قفطانجي زادة صالح صدقی

لەبەر ئەوەی سودی تایبەتیان هەیە بۆ سەر ڕەوت و باری ڕووناکبیری کوردی و دەبنە بنەمایەکی سەرەکی بۆ خوێندنی بابەتی مێژوو لە قوتابخانەو خوێندگاکانی کوردستاندا. لە هەمان کاتیشدا جۆرێکە لە سیاسەتی دەسەلاتدارانی عێراقی و ئینگلیز لە کوردستاندا بۆ هێور کردنەوەیان و پالپشتی کردنی حوکمی پاشایەتی کە هەر لە سەرەتای دەسەلاتیانەوە بە پلەی یەکەم ئامانجی داگیرکەرانیان هێناوەتەدی و بەتەنگیەوەچوون هەر چەندە بۆ کارێکی وا، دەسەلاتدارانی دوای ئەوان، لەوان کەمتریان نەکرد. تەنانەت لە سەردەمی حوکمڕانیەتی کۆماریشدا کە پێویست بە سەلماندن و هیچ بەلگەیەك ناکا. بەهەرحالّ وانەی(مێژوو) یاخود بلێین بابەتی مێژوو لە قوتابخانەکانی کوردستاندا هەر هەمان ئەو بابەتانە بووە کە لە قوتابخانە عەرەبییەکاندا خوێندراوە. تەنها ئەوە نەبێ کە لەلایەن چەند ڕووناکبیرێکی ئەو کاتەی کوردەوە کراون بە کوردی کەچی بە ناوەرۆك بە هیچ جۆرێك باس لە نەتەوەی کورد و داب و نەریتو ڕەگەزو و مێژووی کورد ناکات. تەنها لەیەك دوو شوێندا نەبێ کە ئەمانەش زیاتر پابەندن بە باس کردنی(صلاح الدین)ی ئەیوبی یەوە لەم بارەیەشەوە لە مێژووی پۆلی دووەمدا و لە لاپەڕە(٥٠)یدا نووسراوە:(صلاح الدین کوردە اخری بوە بە قوماندانی لەشکری پادشای(موصلی) بۆ یاریدەی ئیسلام[٧] چوە شام و مصر)ەوە. هاوکات

مطبعة الفرات:بغداد سنة١٣٤٥هیجریة ، سنة١٩٢٦میلادیة-

[٧] دروس التایخ

ترجمە

سیدنوری بەرزنجەی مدیری

سید فتاحی بەرزنجەی رئیسی اول لە جیشی عراقیدا

لەلاپەڕە(٨٧)ی بابەتی مێژووی پۆلی چوارەمی سەرەتایشدا وێنەیەکی(صلاح الدین) دانراوە و لە خواری وێنەکەشەوە نووسراوە:"فخری ئیسلام و کورد صلاح الدین ایوبی) ئیتر ناو بێنەو دەس بشۆ. بەڵام دڵخۆشکەری ئەم بابەتانە لەوەیاندا دەردەکەوێ کە زمانی کوردیش لە عێراقدا و، لەو دەمانەوە نەیانتوانیوە حەق و حیسابی بۆ نەکەن. دیارە ئەوەشیان زیاتر لە دوو تەوەری گرنگ یان سەرچاوەی گرنگەوە سەری هەڵداوە یەکەمیان: سەرهەڵدانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لەبەشی کوردستانی باشووردا و دووەمیان: گەشەکردنی بەرچاوی ڕووناکبیریی کوردی کە لە هەنگاونان و گەشەکردنی بەردەوامدا بووە. وەکو وتم بەتایبەتی لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم و پاش جەنگی یەکەمی جیهانی(١٩١٤-١٩١٨)وە. کوردیش کەوتۆتە خەبات و سەرەڕای ئەو هەوڵ و کۆششەی کە ڕووناکبیرانی کوردی وەك: صالح سدقی زادە، سەید نوری بەرزنجەیی، ئەمین زەکی بەگ و مامۆستا تۆفیق وەهبی کردوویانە، ئەمەش بۆ خۆی وای کردوە کە زمانی کوردی شان بەشانی

مدرسە ی فضل وەخطیبی مزکەوتی احمدیة لە بغداد

لەسەر فەرمایشی وزارتی جلیلەی معارفی حکومتی عراقی بەموجبی پیش رەوی صنفی چوارەمین ریك خرا

چاپی یەکەمین

حقوقی اعادەی طبع محفوظە بو مؤلفە کان

هەر نسخە یك کە مور و یامضایەکی مؤلفە کانیپێوە نەبێ بەساختە ازمیرری

محمود حلمی

صاحبی کتیبخانەی عصریە لە بغداد داطلب اکری

چاپخانەی(فرات) لە چاپ درا

بغداد:١٣٤٧ھ ١٩٢٨م

زمانی عەرەبی لە عێراق و کوردستانی باشووردا گەشەبکاو قۆناغ و ڕەوتی خۆی ببڕێ هەرچەندە لەلایەن دەسەڵاتداران و ئەوانەی کوردیان بەباوەکوشتەی خۆیان زانیبێ چەندین قۆرت و تەگەرەی هاتۆتە ڕێ. لەگەڵ ئەوەشدا ئەمەیان ئەوە ناگەیەنێ کە بڵێین ڕەوتی ڕووناکبیریی کوردی وەستاوە و کۆششی بۆ نەکراوە. ئەوەتا هەر لە سەرەتای بابەتی مێژووی پۆلی دووەمی سەرەتایی داو مامۆستا ساڵح سدقی زادە دەنووسێ:"ام کتیب تاریخه بو صنف دوم أولی ترتیب کراوه. موافق به پروغرامیکه که نظارت جلیل معارف داپناوە . لەسەر روشتی تازە بە أرەزوی خدمت بو مندل ملت امید أوه دەکەم کە ام چند پەرەیە لە ریز کتیبانیکا کە فائیدەیان هەیە بو خویندنەوەی شوینیکی ببن و بەخدمتی قبول بکری". هەر دوا بەدوای بابەتی مێژووی پۆلی دووەمی سەرەتایی و لە کتێبی پۆلی سێیەمدا کە هەرسێ ڕێکخەر و وەرگێڕی ڕووناکبیری ئەوکاتەی کورد. مامۆستایان سەعید سدقی کە لەوکاتەدا مامۆستا بوە لە سلێمانی و سەید نوری بەرزنجەیی کە ئەویشیان بەڕێوەبەری قوتابخانە(فضل) وئیمام و خەتیبی مزگەوتی ئەحمەدی بوە لە بەغدا و، سەید فەتاحی بەرزنجەیی ئەمیش(رئیس أول) واتەپلەی (ڕائد)ی هەبووە لە ڕیزەکانی سوپای عێراقدا لە سەر بەرگی[٨]

---

[٨] درس تأریخ

ریك خەر ومترجم

سعید صدقی، سید نوری بەرزنجی، سید فتاح برزنجی

معلمی مکتبی اول مدیری مدرسەی فضل وخطیبی رئیس اول لە جیش عراقیدا

لەسلیمانی مزگەوتی احمدی

چاپی یەکەمین

حق لە چاپ دانەوەی عائدەبەریك خەرەکان

كتێبی(دروس التأريخ بە لغتی كوردی) نووسیویانە:"حق لە چاپدانەوەی عائدە بەریك خەرەكان. هەر نسخەیەكی مۆری وزارەتی معارفی پێوەنەبی ساختەیە" نرخەكەشی وەكو لە سەری نووسراوە لەو كاتەدا بە(٦)شەش عانە بووە لە ساڵی١٣٤٨ای كۆچی لە چاپخانەی(نەجاح) چاپكراوە. كە هاوكاتە لەگەڵ ساڵی(١٩٣٠)ی زایینیدا.

جگە لەوانە لە كاری بڵاوكردنەوە و لەچاپدانی كتێبی مێژووی پۆلی چوارەمدا بە تەواوی جێ دەستی مێژوونووسی گەورەی كورد ئەمین زەكی دیارە كە لەو كاتەدا وەزیری(اشغال)بووە. هەر وەك وەرگێڕەرانی كتێبەكە خۆیان سوپاسنامەیەكیان بۆ جەنابی ئەمین زەكی نووسیوەو تیایدا وتویانە:"جنابی سەروەری ملتی كوردان وزیری اشغال و معارفی پیشو حزرتی محمد أمین زكی بەگ. أم كتیبی تاریخی اسلامە بەقلم رادانی معالیتەوە شەوق درابو. خودای عزوجل لە هەموایش و كاریكی خیردا موفق تان بكا. دائما پایە بەرزبی بو ترقی علم و معارف سعی وتی كوشینتان موجبی افتخاری گەورە و بچوك مانە".

لەخواریشەوە هەردوو ڕوناكبیر سەیدنوری بەرزنجەیی و سەید فەتاحی بەرزنجەیی ئیمزایان كردووە. ئەم كتێبەش لە ساڵی ١٣٤٧ای كۆچی بەرامبەر بە ساڵی١٩٢٨ای زایینی لە چاپخانەی(الفرات)ی بەغدا لە چاپدراوە. بەزۆری ناوەرۆكی ئەم كتێبە مێژوویانە كە ناوم بردن باس لە دەوڵەتی ئیسلامی و

هەر نسخەییكی مور وزارتی معارف پیوەنەبی ساختەیە

(بغداد)

لە چاپ خانەی نجاح لە چاپ دراوە

١٣٤٨هـ-١٩٣٠م

ئەو ناوچانە دەکەن لە کاتی فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی ئیسلامیدا بەرەوی تایبەت بە خۆیان هەبوە دوایی باس لە ڕۆڵی بەشێکی زۆر لە پێشەوایانی ئیسلام دەکا لە ڕێگای ئەو برەوپێدان و گەشە کردنەدا و هەروەها گەیاندنی ئایینی پیرۆزی ئیسلام بۆ ناوچە جۆربەجۆرەکانی ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا و هاتنی زۆر لەوانەی کە بەربەرەکانی حوکمی ئیسلامیان کردوە. وەك هێزی مەغۆل، بویهیەکان و سەلجوقیەکان و بەربەرەکانی کردنیان بۆ لەناوبردنی دەوڵەتی عەباسی لە ساڵی ٦٥٦ی کۆچی بەرامبەر١٢٥٨ی زایینی. پاشان هەردوو ڕێکخەر و وەرگێڕ ئەم چەند دێڕەیان بۆ خوێنەران و خوێندکاران ڕوون کردۆتەوە کە لە بەشێکیدا نووسیویانە:(بەعنایەتی خوداوەندی هەمو کون و کائنات و بە امدادی روحانیەتی حضرتی پی غەمبەری آخر زەمان محمد المصطفی(صلی اللہ علیه وسلم) کتابی تاریخی اسلام بەزمانی کوردی ڕێکخرا بە موجبی پیش رەوی وەزارەتی جلیلەی معارف بو قوتابی صنفی چوارەمینی مدرسەی ابتدائی تخصیص کرا گەلی مباحثی بەکەلکی تیا هەیە کردەوەی خلفا و پادشاهان و پیاوماقولی بدایتی اسلامەمان پیشان دا. بو هەموو موسلمانیکی کورد لە فائدە خالی نیە. لەگەڵ ئەمەشدا أم کردەوەیەمان بی قصورنیە. انشا عاللە لە استقبالدا لە طرف کورانی سنوری وطنمان گەلی کردەوە و کتیبی نایاب و لەمەچاك و باش دەبی موجبی استفادەی گەورە و بچوك وە أم دو عبدی عاجزە مسرور و خوش حال دەبن. جنابی حق همو وقتی علم و معارف پەروەران موفق وە پایە داریکا.

٭ئەم نووسینە پێشتر لە گۆڤاری (کازیوە) ژمارە (٦) ساڵی ١٩٩٤دا بلاْوکراوەتەوە.

باسی حەوتەم

هەمزە عەبدوڵڵا

لەنێوان ژیانی پەناهەندەیی و هەڵوێستی سەید ئەحمەدی خانەقادا

دیاری کوردستان وەك گۆڤارێ یا هەفتەنامەیەکی بڵاوکراوە یەکەم ژمارەی ڕۆژی چوارشەممە ١١ی مارتی ساڵی١٩٢٥و دوا ژمارەی کە ژمارە(١٦)شازدەیەتی لە ١١ی مایسی١٩٢٦و ڕۆژی سێ شەممە لە شاری بەغدا بەهەر سێ زمانی(کوردی، عەرەبی و تورکی) بڵاوکراوەتەوە. خاوەنی ئیمتیازی ساڵح زەکی ساحێبقڕان (١٨٨٦-١٩٤٤) زادە و بەڕێوەبەری ئیدارەشی ڕەشید شەوقی بووە. بەڵام پێ دەچێ تا ڕۆژی داخستن و وەستانی گۆڤارەکە نەیانتوانیوە لەکاتی خۆیدا و هەفتانە بڵاوبکرێتەوە(بڕوانە، کاروان، ژمارە، ١١٠ اب نووسەر). وەك دەبینی لە ژمارە (٥)یدا کە ڕۆژی سێ شەممە١٢ی مایسی١٩٢٥ بڵاوکراوەتەوە. لە هەردووبەشی(عەرەبی و تورکی)یەکەیدا. هەواڵێك سەبارەت بە کە سایەتی و پیاوی ناسراوی شاری کەرکوك سەید ئەحمەدی خانەقا(١٨٦٨-١٩٥٢)بڵاوکراوەتەوە. بەوەشدا وادەردەکەوێت لە لایەن حکومەتی پاشایەتی عێراقەوە و لەسەر هەڵوێستی سیاسی و داکۆکی کردن لە مافی گەلەکەی لە شاری کەرکوك، لە مانگی مارتی ساڵی ١٩٢٣ەوە،

دورخراوەتــەوە بــۆ شــاری بەســرەی باشــووری عــێراق، وەك لەبەشــی تورکی(تورکجە قسمی) وتەنانـەت بەشە عەرەبیـیەکەی گۆڤارەکـەو هـەمان ژمـارە(٥)یـدا وای نووسـیوە:(سـەید ئەحمـەدی خانـەقا سـەرکردەیەکی بەناوبانگی کوردە، لەلایەن حکومەتەوە فەرمانی ئەوەی بە سەرادراوە، کە بۆ مـاوەی دووسـاڵ و نیـو لـە شـاری بـەغدا و بەسـرە بمێنێتـەوە و لـەم دواییەشـدا و پـاش ئـەوەی حکومـەتی خـاوەن شـکۆ ڕێگـەی پێـدا لـە ٦ی مایسی١٩٢٥ دا گەڕایەوە بۆ شـاری کەرکوك) هـەواڵی دورخستنەوەیەکی لـەم بابەتەش هەر چەندە فەرمانڕەوایانی عێراق مەسەلەی تورك خوایان دابـوە پاڵی بەڵام زیاتر لەسەر ئەو هەڵوێستەی بوو کە پاڵپشتـیەکی گـەورەی لـە کورد و خەباتی کوردایەتی دەکرد کە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستـەمەوە تـا ڕۆژی کۆچکردنی لە٣٠ی ئابی ١٩٥٢دا ئەوەش بۆ خۆی لە کوردستانی باشوور لـە شۆڕشـەکانی مـەحمودەوە سـەرچاوەیان دەگـرت. بـەجۆرێ هەڵوێـستێکی لەموای لە حکومەتی شافەیسەڵ(١٨٨٥-١٩٣٣)و بەریتانیا کرد کە لە ١ی مـارتی سـاڵی١٩٢٣ەوە ئـەو کـە سایەتیە ناسراوەی کـورد بەفڕۆکەیـەکی تایبـەت لـە شاری بەسرە. دوابەدوای ساڵ ونیوێك دەستبەسەری دوای گەڕانـەوەی شێخ مەحمودی نەمر لە(دورگەی ئەندامان)ەوە بۆ بـەغدا وپاشـان بـۆ کوردسـتان ئەمیشیان هێناوە تەوە بەغدا و لێرەش بۆ ماوەی ساڵێك خستوویانەتە ژێـر چاودێرییەوە و ئەو جا ڕێگەیان داوە بگەڕێتەوە شاری کەرکوك بەڵام لێرەدا ناکرێ ئێمە تەنها وەك کـە سـایەتیەکی سیاسـی بـاس لـە سـەید ئەحمـەدی خانەقا بکەین، بەڵکو وەك ئەوەی لە بنەماڵەیەکی ئایینی و لەساڵی(١٢٩٠)ی کۆچی بەرامبەر بە ١٨٦٨ی زایینی هاتۆتە دنیـاوە بەڕەسـەن دەگەڕێتـەوە بـۆ شـێخ سـەمەدی باپـیرەی سـاداتی بەرزنجـەو، سـەید حوسـەین ئەفـەندی خانـەقای باوکیشی کـەلای هـەموان بـە زانـا وشـارەزایەکی ناسـراوی بـواری

زانست و ئەدەب شۆرەت وناوبانگی ڕۆیشتوە، کوڕی شێخ ئەحمەدی سەرگەڵوی بە ناوبانگەو، خاوەنی شۆرەت و مەقامێکی تایبەت بەخۆی بووە. بۆخزمەت کردنی زانست و کردنەوەی ناوەندی زانستی و ئایینی لە وڵاتی کوردستاندا بەڕادمیە خانەقاکەیان بووە بە ناوەندێك کەلەهەموو سەردەمێکدا دەیان پیاوی ئایینی و سیاسی و خاوەن قەڵەمی بە برشتی لەدەوری خۆی کۆکردۆتەوە و جگەلەوەش شوێنێکی گرنگ بووە، بۆ حەوانەوە و پاراستنیان لە هەر مەترسی و فشارێك کە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە کرابێتە سەریان بەهۆی جیاوازی بۆ چوون و داکۆکی کردنیان لەهەر بوارێك کە بە حەق و شایستەیان زانیبێ وەك مامۆستا هەمزە عەبدوڵلا (١٩١٥-١٩٩٨) کە لەودەمانەدا وەزیری ناوخۆی عێراق(مستەفا عومەری) بڕیاری لەسەرئەودا. کە ڕەگەزنامەی عێراقی لێ بسەنرێتەوە و لە وڵاتی عێراق بکرێتەدەرەوە. بەوەی کە کەسایەتیەکی عێراقی نییە. لە ڕێگای شێخ مەحمودی نەمرەوە کە لەودەمانەدا لە بەغدا لە ژێر چاودێریدابوو. بەهۆی هەوڵدانێکی ئەوەوە کەسایەتیەکی وەك سەید عەبدوڵلای برازای سەید ئەحمەدی خانەقای کەرکوك هەوڵی بۆدا کە لە گوندی(ئەلبوسەباح) لای ڕەفعەت بەگی داوێ کە نزیك بوو لە شاری کەرکوکەوە بیشارێتەوە و پاش ئەو بیگوازێتەوە خانەقای سەید ئەحمەدی خانەقاو بەناوی خواستراوی(مەلا برایم) دوە بۆ ماوەی ساڵێك لەوێ بمێنێتەوە لە ساڵی١٩٤٠بەدواوە و کەلەوێش ئاشکرابوو دووبارە گوێزایانەوە بۆ گوندی(گۆپتەپە)ی ئاغجەلەرو بۆ ماڵی شێخ عەبدوڵلای باوکی شەهید عەلی عەسکەری بەڕادمیە تا کاتی بەرپابوونی شۆڕشەکەی عەسکەری بەڕادمیە کاتی بەرپابوونی شۆڕشەکەی ڕەشید عالی گەیلانی کە لە مایسی١٩٤١ ڕوویدا لەوێ مایەوە و هەر لەوکاتەشدا دەرفەتێك بۆ شێخ

مەحمودی ئەمر هەڵکەوت کە بتوانێ لە بەغداوە هەڵبێ و لە ناوچەی گەرمیان و دەوروبەری شاری کفرییەوە خۆی بگەیەنێتەوە کوردستان و ماموٚستا هەمزەعەبدوڵلاش هەر لەو سەروبەندەداو لەکاتی بەرپابوونی ئەوشۆڕش و ڕاپەڕینەی ڕەشید عالی گەیلانیدا توانی بۆ جارێکیدی بچێتەوە شاری کەرکوك و لەماڵی سەید ئەحمەدی خانەقادا بمێنێتەوە واتە تائەو کاتەی لە ساڵی١٩٤٣بەدواوە ڕێگەی بۆ فەراهەم و مەیسەربووبێ کە خۆی بگەیەنێتە شاری مەهاباد لە کوردستانی ڕۆژهەڵات.[٩]

---

[٩] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٤٠)ی ١٩٩٩/٩/٥دا بلاوکراوەتەوە.

باسی هەشتەم

هەڵبژاردنی پەرلەمانی عێراق و ڕاپەڕینی بەردەرگای سەرای ١٩٣٠

لەو كاتەوەی كۆنگرەی قاهیرە لە١٢-١٨ئازاری١٩٢١ بەسترا. حكومەتی بەریتانیا لەودانیشتنەدا بڕیاری لەسەر ئەوەدا فەیسەڵی یەكەم(١٨٨٥-١٩٣٣) بكاتە شای عێراق و ئەم بڕیارەی بەتەواوی لە(٢٣ی ئابی١٩٢١)ەوە هێنایەدی دوا بەدوای ئەوەش یەكەم حكومەتی عێرا ق بە سەرۆكایەتی عەبدولڕەحمان نەقیب(گەیلانی) پێك هێنرا و، بەپێی ئەوە دەسەڵاتدارانی بەریتانیا كەوتنە ئەوەی بە شێوەیەكی ڕاستەوخۆ چەند ڕێكەوتنامەیەكی ڕەسمی لەگەڵ ئەم حكومەتەدا مۆر(واژۆ) بكەن. هەر چەندە بەریتانیا بەپێی سیستەمی(ئینتداب) كە(كۆمەڵەی گەلان) وەك ڕێكخراوێكی جیهانی ئەو كاتە دانی پیادا نابوو. وڵاتی عێراقی كەوتبوە ژێر دەسەڵاتەوە بەڵام هەر لەساڵی(١٩٢٢)ەوە بۆ ٣٠حوزەیرانی١٩٣٠و لەو ماوەیەدا چەند ڕێكەوتننامەیەكی یەك لەدواییەكی تیا گەڵاڵەبوو. لەنێوان عێراق و بەریتانیادا بەجۆرێ بنەماكانیان زیاتر بەرژەوەندیەكانی بەریتانیا و مانەوەی سەربازی و سیاسەتی بەریتانی لە عێراق و ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا فەراهەم دەكرد، سەرەڕای كە كردنەوەی ئەو نارەزاییانەی گەلانی بەریتانیا كە بەدەس فراوانخوازیانەوە بەردەوام لە گۆڕێدابوو. ئەمەی دوایشیان

واتــە(٣٠حوزەیرانــی١٩٣٠) بـۆ مـاوەی چارەکـە سـەدەیەکی تـەواو جـەختی لەسەرمانەوەی بەریتانیا دەکرد لە عێراقدا، بەمەرجێك حکومەتی عێراقیش پشتگیری لەو بەردەوامی و مانەوەی بکات. ئەمەش نارەزایی یەکی گەورەی لە ناو گەلانی عێراق و بە کوردستانی پێکەوە گرێ دراویشەوە دروست کرد. کەواژۆ کردنی ڕێکەوتنامەیەکی لەو بابەتە جۆرێکـە لـە داگیرکردن و بـە ستنەوەی عـێراق بـە سیاسـەتی داگیرکـاری بـەریتانیاوە. هاوکـات ئـەو ڕێکەوتنامەیە لەو(١١)یازدە بەندیدا کە لەنێوان نـوری سـەعیدی سـەرەك وەزیرانـی عێراق و(هـەمفرێزەر)ی نوێنـەری بـاڵای بـەریتانی لـە عـێراق و لـە(لـەندەن) واژۆ کـرا. تیـایدا بـە هیـچ جۆرێـك بـاس لـە کـورد و مـافی نەتەوایەتی گەلی کورد نەکرا، لە کاتێکدا بەریتانیا خۆی پێشتر ئەو بەڵێنەی دابوو کە ئیدارە و دەسەڵاتێکی کوردی لـە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی عێراقدا پێك بهێنرێ لەگەڵ ئەوەشدا هەموو دەزگاکانی(کادیرانی کورد) و لەلایەن کورد خۆیەوە بەڕێوەبرێ، جێبەجێ نەکردنی بەڵێنێکی ئەو تۆش وای کـرد کە دانیشتوانی ناوچە کوردنشـینەکان بەرامبـەر بەڕێکەوتنامەکـە نـارەزایی خۆیـان دەربـڕن سـەرەڕای بەرزکردنـەوەی چـەند گەلاڵـە نامـەو داواکاری و نارەزایی بۆ(کۆمەڵەی گەلان) و نوێنەری باڵای بەریتانی لـە عـێراق ئەوە بوو ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق دوابە دوای ئەمەو، بۆ هێور کردنـەوەی ڕقـی دانیشـتوان لـە(٥)ی ئـابی ١٩٣٠ەوە بڕیـاریدا وەفدێـك بنێرێتـە ناوچـە کوردنشـینەکان بەمەبەسـتی دانـانی پلانێـك بـۆ مەسـەلەی هـەڵبژاردنی(پەرلـەمانی عـێراق) کـە دەبـوو بنـەماکانی ڕێکەوتنامەی١٩٣٠(عێراقی -بەریتانی) بخرێتە بەردەم ئەندامانییەوە بۆ بڕوا پێـدان(مصادقـە) و لەلایـەن نوێنـەرانی گەلـەوە ڕەوایـەتی تـەواوی پـێ ببەخشرێ، دوای ئەمەش جەعفەر عەسکەری وەك وەکیلی سەرۆك وەزیرانی

عێراق و، وەزیری ناووخۆو دادوەری کە(جەمیل مەدفەعی) و (جەمال بابان) بوون لەگەڵ(مێجەر یانگ)ی وەکیلی نوێنەر(مندوب)ی باڵای بەریتانی لە عیراق سەردانی شارەکانی کوردستانیان کرد هەر یەکەو وتارێکیان لەبارەی ڕێکەوتنامەکەو چۆنێتی واژۆکردنیەوە بۆدانیشتوان خوێندەوە بەڵام ئەمە لە شارێکی وەك سلێمانی و لە ٩ی ئابی١٩٣٠دا بە ئەوپەڕی توندییەوە لەلایەن دنیشتوانەوە کە لە بەردەرگای سەرای شاردا کۆبوونەوە بەرپەرچ درایەوە لە کاتێکیشدا مانگی ئەیلولی١٩٣٠نزیك بووەوە، حکومەتی عێراق بڕیاری لەسەر ئەوە دابوو کە دەبێ ڕۆژی ٦ی ئەیلولی ئەوساڵە پرۆسەی هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی عێراقی تەواوی جێبەجێ بکرێ بۆ ئەو مەبەستەش کەوتە ڕەنگ ڕێژکردن و، زەمینە خۆشکردن بۆ ئەوەی لە کاتی خۆیدا پرۆسەکە یەکلایی بکرێتەوە لەم ماوەیەشدا کەسایەتیەکی وەك شێخ مەحمود لە گوندی(پیران)ەوە زۆر بە وردیەوە لە تەواوی بارودۆخەکەی ئەڕوانی، چونکە بەپێی ئەوڕێکەوتنامەیەی کە لە١٩ی کانوونی دووەمی ١٩٢٧دا لەگەڵ حکومەتی عێراقدا واژۆی کردبوو نەدەبوو جارێکی دی دەستبداتەوە شۆڕشکردن، لە هەمانکاتا پیاوانی ناسراوو کەسایەتی بەڕووناکبیرودیارەکانی شاری سلێمانی و، تەنانەت بەشێکی گەورەی دانیشتوانی شار بڕیاریان لەسەر ئەوەدابوو بەهیچ جۆرێك بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردنە کە نەکەن هەر چەندە کاربەدەستان خەڵکیان ئاگادارکردبوەوە لە چۆنێتی بەڕێوەچوونی هەڵبژاردن و، بەشداربوون، سەرەڕای کۆنترۆڵکردنی سەراو دەوروبەری بەهێزی سەربازی بۆ ئەوەی هیچ پێکدادان و ڕووبەڕووبوونەوەیەکی چاوەڕوان کراو لەلایەن ئەوانەی کە لە بەردەم سەرای سلێمانی کۆبوونەوە و هێزەکانی دەوڵەتداڕوونەدات، کەچی ڕقی پۆلایین و نیشتمان پەروەری جەماوەری سلێمانی بەتەواوی ئەو گۆمە مەنگەی شەڵەقان و تەقەدروست

بوو، بەجۆرێکی ئەوتۆ وای لەکاربەدەستان کرد کە هێزی زیاتر بەهەموو جۆرە چەکێکەوە بگەیەننە شوێنی ڕووداوەکەو زیاتر کەوتنە کوشتاری خەڵك، لە ئەنجامی ئەوکارە ناڕەوایەشدا کەدەسەڵاتدارانی عێراق، بەرامبەر بە دانیشتوانی سلێمانی و جەماوەری ڕاپەڕیووی ئەوشارە بەکاریان هێناو بەگوێرەی تۆمارکردنی هەندێ لە سەرچاوەمێژوویەکان. زیاد لە (٢٥)بیست و پێنج کەس شەهیدبوون و(٣٥) سی وپێنج کەس بە برینداری بەرکەوتن، سەرەڕای دەسگیرکردنی نزیکەی(٣٠٠)کەس کە زۆریان لە کەسانی ڕووناکبیرو ناسراوی شاربوون. سەرەڕای کوژران و بریندارbوونی ژمارەیەك لەو هێزانەی حکومەت کە لەو ڕۆژەدا بۆ قڕکردنی خەڵك کۆی کردبوونەوە ئەوانەشی کە شەهیدبوون لەم ڕاپەڕینە جەماوەرییەی ئەیلولدا بەزۆری بریتی بوون لەکەسانی وەك:(حەمەقالە ئاغا، عەزیزی کورتان دروو، حەمەچاوشین، مەحمەدی خولە، عەول مەحمەدی چایچی کەبە(عەولەسیس ناسرابوو)، ئەحەڕەشەی حەسەنی دەروێشی شیرگەڕ، عەلی سیوجگەر فرۆش، عەزیز پینەچی، مستەفا فەتاحی کوڕی حاجی ئەحمەدی کەریم ئاغا...) بەجۆرێ هەر ئەو تاوان و سیاسەتەی حکومەتی عێراق و بەریتانیابوو کە ئەم ڕۆژەی لە ناو دانیشتوانی شاری سلێمانی و کوردستاندا بەڕۆژی ڕەشی٦ی ئەیلول ناوزەدبکرێ و ئەوانەشی کە بەبۆنەی ئەم ڕاپەڕینەوە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە دەسگیرکران بەزۆری کەسایەتیە ناسراوەکانی وەك:(شێخ قادری برای شێخ مەحمودی حەفید، حەمە صاڵح بەگی عەلی بەگ، عەزمی بەگی بابان، ئەورەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا، عیزەت بەگی کوڕی وەسمان پاشای جاف، حەمە ئاغای کوڕی عەبدول ڕەحمان ئاغا، شێخ مەحەمەد گولانی، مەجید ئەفەندی کانی ئاسکان، فایەق بەگ، میرزا تۆفیقی قەزاز، فایەق بێکەسی شاعیر، ڕەمزی فەتاح، مستەفا مەولود لە هەندێ شوێنیشدا

ناوی ڕەفیق حیلمی بە ناوبانگ دێت. سەرەڕای کۆمەڵێك کەسایەتی تر کە ئەمانەش بۆ خۆیان بوونە ڕووداو کارەساتێکی خوێناوی وا کەدەیان شیعرو پەخشان و نووسینی دانسقەی لەلایەن شاعیران و ڕووناکبیرانی وەك:(بێکەس، ئەحمەد حەمدی ساحێبقران، پیرەمێرد، ئەخۆڵ و دواتریش گۆران)ەوە لەسەر تۆماربکرێ و، هەمووشیان بە هەستی نیشتمان پەروەری و کوردایەتی خۆیانەوە تەعبیریان لەو ڕۆژەو لەو کارەساتە خوێناوی یە کردووە وەك دەبینی ڕەنگدانەوەی کارەساتەکەش بە شێوەیەکی وا کاربەدەستان و دەسەلاتدارانی ترساندووە کەوا لە وەزیری ناوخۆی عێراق(جەمیل مەدفەعی) بکا. نووسراوێکی ڕەسمی لە١٠ی ئەیلولی ١٩٣٠ و بە ژمارە(٢٩٨٠) بۆ شێخ مەحمودی ڕابەری شۆڕشی ڕزگاری خوازی کورد بەرزبکاتەوە و، ئەوەی بۆ ڕوون بکاتەوە کە ئەم کارەساتە نابێ واتان لێ بکا کە جارێکی تر دەس بدەنەوە شۆڕشکردن و ببێتە هۆی هەڵوەشانەوەی ڕێکەوتنامەی ١٩٢٧ی نێوانمان کەچی ئەم داواکاری و نووسراوە هیچ کارتێکردنێکی ئەوتۆی لای شێخ مەحمود نەهێشتەوە و شێرگیرانەتر کەوتە ئەوەی دووبارە پەیوەندی بکابە هەموو ئەوانەی پێشتر لە دەوری شۆڕشەکەی کۆبوونەوە هەر چەندە حکومەتی عێراق هەڵبژاردنەکەی بۆ ماوەی یەك هەفتە دواخست و دواتر ئەندامانی(سلێمانی) توانیان لەگەڵ ئەندامانی تری شارەکانی وەك کەرکوك، هەولێر و مووسڵ و لەیەکی تشرینی دووەمی١٩٣٠ لە ئاهەنگی کردنەوەی ئەنجومەندا بەشداربن لەگەڵ ئەوەشدا نارەزایەکانی گەلی کورد سەبارەت بە(٦)ی ئەیلولی سلێمانی هەر ئەوەندەنەبووە تەنها کار لە کەسایەتیەکی وەك شێخ مەحمود بکا بۆ خۆ ئامادەکردن و دووبارە دەسپێ کردنەوەی شۆڕش بەڵکو ڕووداوێکی لەو بابەتە وای لە ئەفسەرانی کوردی ناو سوپای عێراقی کرد ڕیزەکانی سوپا بەجێ بێڵن و خۆیان بگەیەنەنەوە ناوچە کوردنشینەکان

و، پەیوەندی بکەن بە شۆڕشەوە، وەك ئەوەی لەو کاتەدا وەزارەتی بەرگری عێراق نووسراوێکی بۆ وەزیری ناوخۆ بەرز کردەوە بە ژمارە(٢٠٠٦)ی ١١ی ئەیلولی ١٩٣٠تیایدا هاتووە:(ئەو سێ ئەفسەرەی کە لە خوارەوە ناویان هاتووە بێ ڕێگەدانیان یەکە(وەحدە)کانی خۆیانیان جێ هێشتوە ئەفسەرەکانیش بریتی بوون لەم سێ کەسایەتیە ناسراوانەی وەك:(سەرۆکی یەکەم مەحمود جەودەت، مولازمی یەکەم حەمید جەودەت ومولازمی دووەم کامیل حەسەن) و، لە نووسراوەکەی وەزارەتی بەرگری عێراقدا وای ڕوون کردۆتەوە کە گوایە ئەمانە لە(٧-٨) ئەیلولەوە لەگەڵ کەسێکی تردا بەرەوناوچە کوردنشینەکان ڕۆیشتوون هەر بۆیە وەزارەتی بەرگری دەسەڵاتی سەربازی لێیان ئاگادارکردۆتەوە کە دەسگیریان بکەن لەم کاتەش بەدواوە بووە شێخ مەحمود توانیویەتی بەهێزێکی گەورەوە ناوچەی پێنجوێن و دەوروبەری ئازاد بکا و بۆ جارێکی تر دەسبداتەوە شۆڕشکردن بۆ ڕزگار کردنەوەی هەموو ناوچەکانی تری کوردستان و بە ڕادەیەك ئەم جۆشدانی ئاگری شۆڕش و بەرگ دانەوەی درێژەی هەبووە تا ئەوکاتەی بە تەواوی توانیویەتی هێزەکانی خۆی بکەیەنێتەوە ناوچەی گەرمیان و تەنانەت یەکێ: لە مەبەستە سەرەکی یەکانی شێخ مەحمود لەم شۆڕشەیدا ئەوەبوو کە هەوڵی ڕزگارکردنی شاری کەرکوك بدا وەك ئەوەی لەو دەوروبەرەدا و لە سەرەتاکانی مانگی نیسانی١٩٣١دا توانی(شەڕی ئاوباریك)ی بە ناو بانگ دژی دەسەڵاتدارانی عێراق و حکومەتی بەریتانیای هاوکاری بەرپابکا.[10]

---

[10] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ) ژمارە(١٩٤١)ی، ڕۆژی دووشەممە ٦/ئەیلولی١٩٩٩دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی نۆیەم

ڕۆژنامە نووسی کوردی
لەنێوان بنەماڵەی(بەدرخانی) و (موکریانی) دا

بێگومان دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامە بە زمانی کوردی بە ڕووداوێکی گرنگ دادەنرێ لە مێژووی نەتەوایەتی کورد و مێژووی ڕۆژنامە نووسی کوردیدا. ئەمە لە کاتێکدا وپێش ساڵی ١٨٩٨ ڕووناکبیرانی کورد هەوڵی ئەوەیان دابووکە ڕۆژنامەیەك بەزمانی کوردی بڵاوبکەنەوە بەڵام فەرما نڕەوایانی دەوڵەتی عوسمانی ئەوپەڕی قۆرتی گەورە و، کۆسپی گەورەیان بۆ دروست کردوون لە ڕێگای بڵاوبوونەوەیدا ئەمەش نەك تەنها بۆ کورد بەڵکو بەشێکی زۆری ئەو نەتەوانەشی گرتبوەوە کە لە ژێرسایە و دەسەڵاتی ئەواندابوون هەر چەندە نەتەوەکانی دی لەم لایەنەوە پێش ئێمەی کورد کەوتوون چونکە بارودۆخی سەرکوت کردن و قات و قڕی لە ناو ئەواندا و لە ڕووی ئەواندا تاڕادەیەك ئەهوەنتربووە. هەر ئەمەش وای کردبوو کە گەلانی دیکەو نەتەوەکانی تر لەڕووی بەدەس هێنان و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەوە دەستی خۆیان بخەنەپێش و هاوکات بە زمانی زگماکی خۆیان بڵاوی بکەنەوە. ئەمە وێڕای ئەوەی کە زۆر لەمێژوونووسان و ڕووناکبیران گەواهی ئەوەن کە دەسەڵاتدارانی عوسمانی بە

تایبەتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم بە ئەو پەڕی زۆرداریییەوە لە رووی پێشکەوتن وباری ڕووناکبیری خەڵکا ئەوەستا بەزۆری ئەمەشیان لەبەرئەوە بووە نەك نەتەوەکانی ژێردەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتە ڕزیوەکەی‌ئاستی ڕۆشنبیری و وشیاریان بەرزبێتەوە وکاربکاتە سەر دەسەڵاتداریەکەی و، لە ناوچوونی هەر لەو سەروبەندەشەوە کە دەسەڵاتی ئینگلیزەکان لەوڵاتی میسردا پەرەی سەند و وڵاتی میسری ئەوکاتەش بۆ خۆی لە ژێر فەرمانڕوایەتی عوسمانی دابوو ئەم هاتنەی ئینگلیز بۆ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی عوسمانی و، ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست وای کرد دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی لە وڵاتی میسردا بێتە کزی و زەمینەش بۆ ئەوە خۆش ببێ کە چالاکی ئەو کۆمەڵەو ڕێکخراوانەی کە دژی بەسوڵتانی عوسمانی و(پیاوە نەخۆشەکە) واتە دەوڵەتی عوسمانی هاتبوونە کایەوە گەشەکردنی زیاتر بەخۆوەببینن، چونکە هەر لە ساڵانی ١٨٨٢-١٨٨٣بەدواوە دەسەڵاتی سوڵتان لەوڵاتی میسردا تەنها بەناوبوو بەڵام وەك دەسەڵات و فەرمانڕەوایەتی ئەو پەڕی لە کەنارگیری و لاوازیوون دابوو بەجۆرێ دوای تێپەڕبوونی ئەو بارودۆخە بە چەند ساڵێك تاڕادەیەك هەلێکی لەبار بۆ ڕووناکبیرانی کورد هاتە کایەوە بۆ ئەوەی قاهیرەی پایتەختی میسر بکەنە ناوەند و شوێنێکی دیار بۆ چالاکی وبڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە بە زمانی کوردی بەتایبەتی لەلایەن بنەماڵەی بەدرخانی بەناوبانگ و، کە سایەتیەکی وەك میقداد مەدحەد بەدرخان پاشاوە کەتوانی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە ٢٢ی نیسانی ساڵی١٨٩٨ بەناوی (کوردستان)ەوە. لە چاپخانەی(هیلال) بڵاوبکاتەوە، بەشێوەی زاری کرمانجی ژووروو بەڵام گەیشتنی ژمارەکانی بۆ کوردستان و، ناوچەکوردنشینەکان گەلێك گران و ئەستەم بوو. هەرچەندە بەشێکی لە ڕێگای ڕێکخراوە سیاسیەکانەوە ئەگەیشتە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستان و، کۆمەڵانی خەڵك و، ڕووناکبیرانی، ئەودەمەی کورد وەك جگەر

گۆشەی خۆیان، لەباوەشیان دەگرت و، دەیانخوێندەوە. هەر لە سەرەتای دەرچوونی ئەم ڕۆژنامەیەوە عوسمانیەکان کەوتنە دژایەتی کردنی و بۆ ئەو مەبەستەش دەرامەتێکی زۆریان خستبوەکارەوە، بۆکپ کردنەوەی چالاکی ڕێکخراوە کوردیەکان و داخستنی ئەو ڕۆژنامانەی کە دژبە ئەوان و دەسەلاتەکەی ئەوان بلاودەکرانەوە. بۆ یە لەگەل تەنگ پێهەلچنینی دەسەلاتدارانی عوسمانیدا ڕووناکبیرانی کورد وایان بەباش زانی کە دەرچوونی ڕۆژنامەکە بگوازنەوە ئەوروپا و، دوای دەرچوونی چەند ژمارەیەکی لە قاهیرە گواستیانەوە جنیف و، دواتر بۆ لەندەن و فۆلکستۆن و بۆ جارێکی دی جنێف. بەلام سەبارەت بەوەستان و دەرنەچوونی بەپێی بۆچوونی هەندێ لەڕووناکبیران وای بۆ دەچن: گوایە کار بەدەستانی ڕۆژنامەکە لەلایەن سولتانی عوسمانی یەوە قایلکرابوون بەوەی کە بلاوی نەکەنەوە، وەك دوابەدوای دەرچوونی کوردستان ڕۆژنامەیەکی تر لە لایەن: شێخ عەبدولقادری شێخ عبێدللای شەمزینییەوە لەئەستەمبوڵ بلاوکرایەوە بە ناوی(ڕۆژی کورد)ەوە و، هەفتانە بلاوکرایەوە پاشان(گۆڤاری کوردستان)ی ورمێ شوێنی گرتەوە، کە لە سالی ١٩١٢-١٩١٤ و سەرەتای بەرپابوونی جەنگی جیهانی یەکەمی خایان و، لەلایەن ڕووناکبیری ناسراوی کورد عەبدولرەزاق بەدرخان پاشاوە بلاودەکرایەوە، دواتریش ئیسماعیل ئاغای سمکۆ(شکاك) ئەرکی دەرکردنی ڕۆژنامەی کوردی کەوتە ئەستۆوە وەك ئەوەی لەم ماوەیە بەدواوە گەلێك گۆڤار و ڕۆژنامە بەزمانی کوردی بلاوکراونەتەوە کە بەزۆری تەمەن کورت بوون و بەگرانیش دەردەکران(دیارە ئەمەش پەیوەندی بەباری ڕامیاری ئەوسەردەمەی گەلی کوردە وە هەبووە لەلایەك و، نەبوونی کادیر و ڕۆشنبیری ئەوتۆ کە بتوانێت بە شێوەیەکی بەردەوام ئەرکی بگرێتە ئەستۆو خۆی بۆ تەرخان بکا ـ ب نووسەر) هەر لەوکاتەشەوە کە ئینگلیزەکان ولاتی عێراقیان بە کوردستانی

لەمەڕخشمانەوە داگیرکرد بۆ مەبەستی چەسپاندنی سیاسەتی خۆیان لەناوچەکەدا دەستیان کردە بلاوکردنەوەی گۆڤار و، ڕۆژنامە بەزمانی کوردی وەك: پێشکەوتن، تێگەیشتنی ڕاستی و دەنگی گێتی تازە و... تاد. هەریەکەشیان سەربەدەسەلاتدارانی بەریتانیاو بالوێزی بەریتانی بوون لە ناوچەکەدا. لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆشنبیروڕووناکبیرانی ئەودەمانەی کورد چ بەشێوازی ئاشکراو بەناوی خوازراوەوە بابەت و، نووسینی خۆیانیان تیایاندا بلاو دەکردەوە و هاوکات جێگای خۆشیان بەتەواوی لە مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردیدا کردەوە. بە جۆرێ تا ئێستاش زۆر لە ڕووناکبیران و مێژوونووسان وەك سەرچاوە پشتیان پێ دەبەستن لە نووسنەکانیاندا شان بە شانی ئەمانەش لە ڕۆژگاری حکومداریەتی شێخ مەحمود لە شاری سلێمانی و دەرەوەی سلێمانیدا گەلێك گۆڤارو ڕۆژنامەی وەك: بانگی کوردستان، بانگی حەق و ئومێدی ئیستقلال بۆ خزمەت کردن کورد و، بوژانەوەی زمان و ئەدەبی کوردی هاتنەکایەی کۆمەلگای کوردەوە و، ژمارەیەکی دیاریان لێ‌بلاوکرایەوە تەنها ڕۆژنامەی(بانگی حەق) نەبێ کەتەنها(٣)سێ ژمارەی لێ بلاوکرایەوە. بەلام بەهۆی داگیرکردنەوەی کوردستان بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ و لە ناوچوونی دووەمین حکومەتی شێخ مەحمود لەلایەن بەریتانیاوە. هەموو ئەم گۆڤار و ڕۆژنامانەش لە کاروەستان وتەنانەت ئەو چاپخانەیەش کە ڕۆژنامەکانی پێ چاپ دەکرا لەلایەن داگیرکەری بەریتانییەوە دە ستی بەسەراگیرا. لەو ماوەیەشەوە کە(پیرەمێرد)ی شاعیر بۆ یەکجارەکی گەڕایەوە کوردستان و، شاری سلێمانی، دەستی‌دایەکاری ڕۆژنامە نووسی و، بلاوکردنەوەی، ڕۆژنامەی(ژین) کە بە یەکێك لە بە تەمەنترین ڕۆژنامە کوردییەکانی سەدەی بیستەم دادەنرێ بەجۆرێ تاکاتی وەستانی بەسەریەکەوە نزیکەی(١٧٠٠)ژمارەی لێ بلاوکراوەتەوە.

لە تەوەری هەولێر و شاری(ڕەواندز) یشدا ئەوا بنەماڵەی موکریانی بەناوبانگ و هەردوو جوتەبرا حسین حوزنی موکریانی و گیوی برای لەوانەبوون کە ڕۆڵ و تایبەت مەندیەکی بەرچاویان لەم بوارەدا دیوە، بەتایبەتی حسین حوزنی موکریانی یەکێکە لەو کەڵە ڕووناکبیرانەی کورد کە شوێن دەستێکی دیاری لەبەرەوپێش چوونی ڕەوتی ڕۆژنامەنووسی کوردیدا هەیە چونکە دەرکردن وبلاوکردنەوەی(زاری کرمانجی) و(هەتاو) و هەموو ئەو کتێبە بە نرخانەی کە زیندووی کردوونەتەوە و بە چاپی گەیاندون ئەو پەڕی دیاردەی دڵسۆزی و وەفاداری ئەم پیاوە ئەسەلێنێت بەرامبەر بەگەلی کورد و، مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردی، وەك چۆن خۆی ئەوەمان بۆ بەیان ئەوکاو چۆن بە هەڵەداوان بەدوای دامەزرانی چاپخانەدا سەرگەردان بووە بەمەبەستی خزمەتکردنی وشەی ڕەسەنی کوردی و لەبەرنەبوونی و دەس کورتی لەکەسانی تر پاڕاوەتەوە و داوای پارەی لێ کردوون بەقەرز بۆ ئەوەی بتوانێ چاپخانەکەی پێ بخاتەوە گەڕ و خزمەتی پێ بکا وەك دەڵێ:" لەبەرئەوە کە لە هەولێر خەریکی دامەزراندنی مەتبەعە کەبووم هەر چەند کۆشام چارەیەکم نەکرا کە هەندێك پارە دەست بخەم. کە بنێرم حروفات بکڕم. ناچاروتم دەچمە کەرکوك و سلێمانی پارە پەیدا ئەکەم و دەچمە بەغدا حروفات دەکڕم"(بڕوانە: یاداشتی ڕۆژانەی حوزنی، هاوکاری، ژمارە"١٠٦٤"سەبارەت بەباری ڕۆژنامەنووسی کوردی لە سەردەمی کۆماری کوردستان(مەهاباد)دا و، لەو ماوە کەمەی تەمەنیدا گەلێك گۆڤارو ڕۆژنامەی جۆربەجۆر چاپ و بلاوکرانەوە. لەوانە(هەلالە) لەبۆکان،(نیشتمان)،(گڕوگاڵی منالی کورد)،(ئاوات) و(هاواری کورد)... تاد بەلام هەموو ئەمانە لەگەڵ لە ناوچوون دارمانی ئەو کۆمارە ساوایەی کوردستاندا لەبارچوون و، ئەوانەشی بەڕێوەیان دەبردن و بلاویان دەکردەوە پەرتەوازەی وڵاتان بوون و هەندێکیشیان گیران و لەلایەن فەرمانڕەوایانی ئێرانەوە لە

سێدارە دران هەر چەند ئەمانە ئەوساو ئێستاشی لەگەڵ دابێ بە تەواوی لە مێژووی ڕۆژنامە نووسی کوردیدا جێگای خۆیان کردەوە ماوەتەوە بڵێین: هەزاران درودو ڕەحمەتی درەوشاوە بۆ گیانی ئەو کەسایەتی و، ڕۆژنامەنووسانەی کورد بنێرین کەلەم مەیدانەدا لە خەباتی بەردەوامدابوون، بەتایبەتی ڕۆژنامەنووسانی وەك: حوزنی موکریانی و گیو موکریانی، عەلائەدین سەجادی، ڕەفیق حیلمی، خەلەف شەوقی و دەیان کەسایەتی تر لە کۆتایشدا سەدان و هەزاران چەپکە گوڵی کوردەواری بۆ سەر گۆڕی میقداد مەدحەت بەدرخان پاشای نەمر و، هەموونەوانەی لەکاری ڕۆژنامەنووسی کوردیدا خزمەتی وشەی پاك و ڕەسەنی کوردیان کردو، وەکو مۆم خۆیان بۆ درەوشانەوەی سوتاند.[*]

---

[*] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(هاوکاری) ژمارە(١٣٠٧)ی ساڵی ١٩٩١دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی دەیەم

جارێکی تر
چاپخانەی کوردستان لە قاهیرە١٨٨٨؟!

پێش چەند ساڵێك نووسینێکم بڵاوکردەوە سەبارەت بە(چاپخانەی کوردستان) لە قاهیرە تیایدا ئەوەشم ڕوونکردبووەوە کە ئەمەیان مێژووەکەی دێرینترە لە مێژووی دەرچوون وبڵاوبوونەوەی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی(کوردستان) کە بۆ یەکەم جار٢٢ی نیسانی١٨٩٨و لە چاپخانەی هیلال ڕۆژی شەممە بڵاوکرابێتەوە لە کاتێکدا خاوەنی ئەو چاپخانەیەش کەڕۆژنامەکەی لێوەچاپکرابوو نووسەری ناسراوی عەرەب(جرجی زێدان) بووە. دیارە لێکدانەوە و ساغکردنەوەی من سەبارەت بەو چاپخانەیە کتێبێکی(ابن قتیبە)ی دینەوەرییە.لە بەرەچەڵەك کوردبووە و لە ساڵی(١٣٠٦ك) بەرامبەر بە ساڵی١٨٨٨ز بەناوی(تأویل مختلف الحدیث)ەوە، لە(چاپخانەی کوردستان)ی وڵاتی میسر و لە شاری قاهیرە چاپکرابوو، بڕوانە، ڕێگای کوردستان،ژ(٢٠١). کە ئەمەش بۆ خۆی دەلالەتێکی تازە و هەوڵدانێکی تازەی ڕووناکبیرانی کورد دەسەلێنێت وەك گەل و نەتەوەیەك، کە هەر لە ساڵانی سەدەی نۆزدەیەمەوە ڕاگەیاندنەوە خۆی بەگەلان و

نەتەوەکانی جیهان بناسێنێت و شوناسنامەی ونبووی خۆی بەرز بکاتەوە بۆ ئەمەش دواتر برای ڕووناکبیر(مەحمەدی مەلا کەریم)م ئاگادار کردەوە. بەوەی کە ئەمە ڕووداوێکی تازە و هەوڵدانێکی تازەی ڕووناکبیرانی ئەوکاتەی کوردبووە، لەبواری چاپ و بڵاوکردنەوەدا، هەر دوا بەدوای ئەوە کاك مەحمەدیش بە نامەیەك ئاگاداری کردمەوە و گەلێك زانیاریی وتێبینی دانسقەی بۆ نووسیبوومەوە وەکو لە بەشێکیدا وتویەتی:(وەختی خۆی دوو مەلای زیرەکی کورد محی‌الدین صبری النعیمی الکانیمشکانی سنەیی و فرج الله زکی الکردی، چوونەتە میسر لەوێ لە چاپخانەیەکدا بە ناوی(مطبعة السعادە)ەوە گەلێ کتێبی مەلایانەیان چاپکردووە کە هەندێکشیان هی مەلایانی کورد بووە یەکێ لەوانە کتێبی(العقیدە المرضیة)ی مەولەوی خۆمانە، کە کوردیەو شیعرە، دوورنییە ئەم چاپخانەیە هەر(کوردستان)ە پێشووەکە بووبێت و لەبەر هەر هۆیەك بووە ناوی گۆڕابێت" هەر لەم ماوەیەدا و هەر لە ڕێگای مامۆستا مەحمەدی مەلا کەریمەوە بۆ جارێکی دی سەبارەت بە چاپخانەی کوردستان بەرگی کتێبێکی چاپکراوم پێگەیشت کەکاتی خۆی هەر لەو چاپخانەی(کوردستان)ەوە چاپکراوە و لەگەڵ ئەوەشدا هیچ گومانی ئەوەی لانەهێشتووینەتەوە کەبێ چەندوچوون بڵێین: چاپخانەیەك هەبووە لە قاهیرەی وڵاتی میسر ناوی(کوردستان) بووە و خاوەنەکەشی ڕووناکبیرێکی ئەوکاتەی کوردبووە بەناوی(فرج الله زکی الکردی) وەك کاك(مەحمەدی مەلا کەریم) پێشتریش لەنامەکەیدا ئاماژەی بۆ ئەمەیان کردبوو، ناو نیشانی ئەم کتێبەی دوایی لە دانانی(ابی حامد الغزالی)یەو وەك لەسەر بەرگەکەی دانووسراوە:" کتاب میزان العمل اللامام الهمام حجة الأسلام أبی حامد محمد ابن محمد الغزالی المتوفی سنه٥٠٥، طبع

على نفقة حضرات الأفاضل الشيخ محى الدين صبرى الكردى والشيخ عبدالقادر معروف والشيخ محمد حسين نعيمى" پاشان لە پەراوێزی بەرگی(كتێب)ەكەوە نووسراوە :(طبع بمطبعة كردستان العلمية لصاحبها فرج الله زكى الكردى بمصر سنة١٣٢٨) ڕەنگە بەپێی مێژووی چاپكردنی ئەم دوو كتێبە بێت كە لە چاپخانەی كوردستانەوە چاپكراون كەیەكەمیان لە ساڵی(١٣٠٦ك) و دوومیان ساڵی(١٣٢٨ك)ەو هاوكات لەگەڵ ساڵی(١٨٨٨ز) و(١٩١٠ز)دا. بەتەواوی ئەوەمان بۆ ساغ نەبێتەوە، كە سەرەتای دامەزرانی ئەم چاپخانەیە كە دەقاودەق ساڵی چەند دامەزراوە. بەڵام ئەمەی دواییان بەتەواوی ئەوەمان بۆ ساغ دەكاتەوە كە ئەم چاپخانەیە تا ساڵی١٣٢٨كۆچی واتە ١٩١٠ی زایینی ماوەتەوە و هەر چیەكی چاپ كردبێت. هەر بە ناوی چاپخانەی(كوردستان)ەوە بووە. خۆ ئەگەر ئەم نووسینەش گەڕان و پشكنینی تازەتری بەدوادابێت(وەكو پێشتریش وتومە) ئەوا هیچ گومانی ئەوەمان لاناهێڵێتەوە كە(چاپخانەی كوردستان) لەچ ساڵێكدا دامەزراوە و پێشتر چەند كتێب و نووسینی تری بڵاوكردۆتەوە لەگەڵ ئەوەشدا من وای بۆ دەچم كەئەمەشیان كارێكی زۆر ئاسان بێت. چونكە كچی ئەو (فرج الله زكى الكردى)یەی كەخاوەنی (چاپخانەی كوردستان) بووە. ناوی (بەهیە)یەو بەپێی بۆچوونی كاك محەمەدی مەلا كەریم تا ئەم ساڵانەی دواییش لەمیسر دەژیو زۆر بەئاسانی دەتوانرێت لەڕێگای ئەو ڕووناكبیرە كوردانەی كەلەقاهیرە دەژین، یا ئەو نووسینگانەی دەرەوەی حیزبە كوردستانییەكان كەلەوڵاتی میسرو لەقاهیرە ناوەندی تایبەت بەخۆیان هەیە. دەتوانرێ سۆراخێكی جیدی ئەم مەسەلەیە بكرێو زانیاری تازەترو نوێتری لەبارەوە ساغ بكرێتەوە. خۆ لەكاتێكیشدا ئەمەیان نەكرێو (بەهیە) خانی كچی

(فرج الله زكي الكردي) نەمابێت‌و وەفاتی کردبێت. ئەوا دەبێ پەنا بۆ ئەو کتێبانە ببرێ کەلەسەر (مێژووی چاپخانەکانی میسر - تأريخ المطابع في مصر)ن. بەتایبەتی ئەو چاپخانانەی کەلە قاهیرە دامەزراون. هەرچەندە ئەوەشمان لاڕوون نییە ئاخۆ ئەم چاپخانەیە کتێبی بەزمانی کوردی بڵاوکردۆتەوە یان نا. یان هەموو ئەو نووسین‌و بابەت‌و کتێبانەی کەلێرەوە بڵاوبوونەتەوە هەرهەموویان بەزمانی عەرەبی بوون.

*ئەم باسە لەڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە (٢٤٥٥)ی ٢٠٠١/٥/١٧دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی یازدەیەم

مەزاری سەی سۆنە لەنێوان راستیو ئەفسانەدا*

لەکاتی سەرهەڵدانی ئایینی ئیسلامداو گەیشتنی بۆ ناوچە کوردنشینەکان، بەتایبەتی لەسەردەمی خەلافەتی راشدی (١١ك - ٤١ك)داو، لەکاتی فەرمانڕەوایەتی خەلیفە عومەری کوڕی خەتابدا ساڵی (١٨ك) بەرامبەر بە(٦٣٩ز)ی گەیشتۆتە کوردستان (دکتۆر کەمال مەزهەر، مێژوو، ل١٥٢) ئەم ماوەیەش بۆخۆی دەکەوێتە ساڵانی دوای وەفاتی پێغەمبەرەوە (١١ك) بەرامبەر بە(٦٣٢ز)ی (مسیرة الحضارة، مجلد الاول، ص ٣٢٤). لێرە بەدواوە بەزۆری دانیشتوانی ئەم هەرێمە بنەما سەرەکییەکانی ئەم ئایینە تازەیان قبوڵ کردووەو، لەسەری رۆیشتوون، لەم ماوەیەشەوە ئایینی ئیسلام بەهەموو بنەماکانییەوە وەك نەریتێکی کۆمەڵایەتی لەنێوەندی گەلی کوردو کۆمەڵگەی کوردەواریدا جێی خۆی کردۆتەوە شان بەشانی ئەم بیروڕایەو بڵاوبوونەوەی ئەم بیروڕا نوێیە. گەلێ زاناو بیریارو رووناکبیری ئیسلامی بەنەژاد کورد هەڵکەوتوون. هەریەکەشیان لەژێر ئەو کارتێکردنو تایبەتمەندییەی ئیسلامدا پێگەیشتوونو خزمەتیان بەمرۆڤایەتیو ئایینی ئیسلام کردووە. وێڕای سەرهەڵدانی چەندین رێبازو تەریقەتی هەمە جۆر

کەهەریەکە بۆ خۆیان بنەماو خەسڵەتە سەرەکییەکانیان لەئیسلامو بیروڕای تازەوە وەرگیراوەو، بەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی ئیسلامیدا بڵاوبوونەتەوە، لەوانە ڕێبازو تەریقەتەکانی قادریو نەقشبەندی لەناو ڕێبازی سونەداو، عەلی ئیلاهی، خاکساریو چەشتی.. تاد. لەناو ڕێبازی شیعەدا. لەگەڵ ئەوەشدا دەیان تەکیە، خانەقا، مزگەوتو ناوەندی ئایینی ئەوتۆیان کردۆتەوە کەببنە جێگای کۆڕو کۆڕبوونەوەو بڵاوکردنەوەی بیروڕاکەیان بەشێوازێکی فراوانترو تۆکمەتر بەڕادەیەك وای لێهاتووە زۆرجار ئەم کەسایەتیانە سەربردەو بۆچوونی ئەفسانەییان بدرێتە پاڵو تا ئەم سەروبەندەش وەك لێکدانەوەیەکی ئەفسانەیی باسیان لێوە بکرێ.

یەکێ لەو کەسایەتییانەش لەناوچەی گەرمیاندا، بەدرێژایی مێژووی بۆتە وێردی سەرزمانی دانیشتوانی ناوچەکەو سەردانی دەکەن مەزاری (سەی سۆنە)یەو دەکەوێتە خۆرئاوای شاری کەلارەوە.. وەك بەشێکی زۆر لەبەساڵاچووانی ناوچەکە قسەی لەسەر دەکەن کەگوایە ئەم (سەی سۆنە)یە ئافرەت بووەو ناوی ڕاستی (سەید سەوسەن) بووەو، دەبێتە خوشکی (سەید خەلیل) کەئەمڕۆ مەزارەکەی دەکەوێتە هەمان گوندی (سەید خەلیل)ەوە کەبەناوی ئەوەوە ناونراوەو لەباکوری شاری کەلاردایە.

سەبارەت بەحەقیقەتی (سەی سۆنە) یا(سەید سەوسەن). هەردانیشتوانی ناوچەکە وای دەگێڕنەوە، ئەم مەزارەی کەئەمڕۆ دەکەوێتە ڕۆژئاوای شاری کەلاری ئێستاوە، گۆڕی (سەی سۆنە) نییە بەڵکو گۆڕەکەی دەکەوێتە هەمان گوندی (سەید خەلیل)ەوە کەپێشتر باسم لێوەکردو دەڵێن: براو خوشکی یەکتر بوونو، وەك سەربردەو چیرۆکێکی ئەفسانەیی وای باس لێوە دەکەن کە(سەی سۆنە) لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی خەلیفەی عەباسی هارونە ڕەشید (١٤٥ك ـ ١٩٤ك)و لەساڵانی سەید قڕاندا، هەریەکە لە(سەید خەلیل)و

(سەید سەوسەن)ی خوشکی کەوتوونەتە ئەم ناوچەیەوە، بەپێی ئەم بۆچوونەش بێت، ئەگەر خەلیفەی عەباسی هارونە رەشید لەساڵی ١٤٥ی کۆچی بەرامبەر بەساڵی ٧٦١ی زایینی لەدایك بووبێ (الشيخ محمد الخضري بك، تأريخ الامم الاسلامية، القاهرة، ص١٠٢)و لەساڵی ١٧٠ی کۆچی بەرامبەر بە٧٨٦ی زایینیو، دوای مردنی براکەی خەلیفە هادی دەسەڵاتو خەلافەتی عەباسی گرتبێتە دەستو دواتر لەساڵی ١٩٤ی کۆچی بەرامبەر بەساڵی ٨٠٨ی زایینی لەخۆراسان کۆچی دوایی کردبێ (هەمان سەرچاوە، ل١٠٢) ئەگەر سەرچیغ نەچووبێتم ئەوا تەمەنی یاخود بڵێین ماوەی سەرهەڵدانی (سەید سۆنە) بۆ ناوچەی گەرمیانو دەوروبەری کەلاری ئێستا ئەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی (١٢٦٠) ساڵی پێش ئێستا. وەك دەشگێڕنەوە سەربردەی ئەم سەید قرانە (ئەفسانە بێت یاراست) لەوەوە هاتووە کەلەسەردەمی خەلیفە هارونی عەباسیدا پیاوێکی هەژار دەچێتە لایو باسی هەژاریو بێ دەرمەتانی خۆی بۆ دەکا. خەلیفەش تەزبیحە گران بەهاکەی خۆی بۆ دەکاتە دیاریو دەیداتە پیاوە هەژارەکەو پێی دەڵێ: (دەتوانی لەبازاڕدا بیفرۆشیتەوەو پێداویستییەکانی خۆتی پێ دابین بکەی) کاتێ پیاوی هەژار تەزبیحەکە دەباتە بازاڕو بەمەبەستی فرۆشتن لەوکاتەدا جوولەکەیەکی لێ راست دەبێتەوەو پێی دەڵێ: ئەو تەزبیحە هی منەو دزراوە، تۆ لەکوێت هێناوە، پیاوی هەژاریش زۆر دەپاڕێتەوەو، باسی ئەوەی بۆ دەکا کەخەلیفەی عەباسی هارونە رەشید بۆی کردۆتە دیاری، سوودی نابێ، بۆیە جوولەکەکە لەدادگا شکات لەهەژارەکە دەکاو دەیداتە دادگا. بەو جۆرە رۆژی دادگایی کردن، جولەکەکە مێزەرێکی سەوز لەسەردەنێو دەڵێ: من سەیدمو ئەو تەزبیحەش هی منە، کاتێ خەلیفە بەمە دەزانێ بەخۆی دەچێتە دادگاو بەجولەکەکە

دەڵێ: بەچیا دەزانی ئەوە تەزبیحی تۆیە، ئەویش وەڵامی دەداتەوە هی منەو دزراوە، بۆیە خەلیفە سندوقێك دێنێو نزیکەی (٣٠) تەزبیحی تری لەو بابەتە دەخاتە ناویەوە. داوای لێدەکا کەتەزبیحەکەی لەناو ئەوانی دیدا بدۆزێتەوە، جوولەکەکەش دەڵێ: ئەمانە هیچیان هی من نین، خەلیفە هارونیش پێی دەڵێ تۆ درۆدەکەی، دووبارە دەستی ئەکاتە ناو سندوقەکەداو تەزبیحەکە دەردەهێنێتەوەو پێی دەڵێ: ئەوەیان تەزبیحەکەی پێشووە، هەر لەهەمان کاتدا خەلیفە بڕیار دەدا. مادام سەید درۆی کردووە، ئەبێ هەرچی سەید هەیە بکوژرێت، بۆ ئەو مەبەستەش دەستە دەستە سەرباز دەنێرێ بۆ ئەوناوچانەی کەلەژێر دەسەڵاتیا بوون، بەمەرجێ هەرهەموویان دەسگیر بکرێن‌و لەوڵات دوور بخرێنەوە. بۆیە زۆربەی سەیدەکانی ئەوکاتە لەناوچەو شوێنی خۆیان هەڵاتوون‌و لەتاو ئەو بڕیارەی خەلیفە پەرتەوازە دەبن. بەم جۆرەو هەر لەم دەکانەشدا بووە کەهەریەك لە(سەید خەلیل)و (سەید سەوسەن)ی خوشکی کەوتوونەتە ناوچەی گەرمیان‌و کەلارەوەو شوێنی پێشووتریان تائێستا نەزانراوە. پاشان کەخەلیفە هارونە رەشید ئەوەی بۆ ئاشکرا دەبێ کەکابرای بەردەم دادگا جوولەکە بووەو بەساختە خۆی کردبووە سەید. دووبارە بڕیاری لێبوردن بۆ هەموو سەیدەکان دەردەکا، بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە سەر شوێن‌و ناوچەی خۆیان. ماوەتەوە بڵێین: مەزاری (سەی سۆنە)ی ناوچەی گەرمیان تائێستاش خەڵك بۆ مەسەلە ژان‌و باو بۆیەکێك بیەوێ بۆ ئیشێك یا داواکارییەك مەرازی بێتە دی سەردانی دەکەن. سەرەڕای ئەوەی لەوەرزی بەهارو کاتی گەشت‌و گوزاریشدا زۆر لەخەڵکی ناوچەکەو دەوروبەری دەچنە (سەی سۆنە)و کاتێکی خۆش بەسەردەبەن.

*ئەم بابەتە پێشتر لە(ڕێبازی ئازادی) ژمارە (٢٢٨)ی ٢٠/٢/٢٠٠٠دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی دوازدەیەم

دەنگی كورد لەكۆنگرەی سان ـ فرانسیسكۆی ئەمەریكی دا ١٩٤٥*

هەر لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی (١٩٣٩ ـ ١٩٤٥)دا وڵاتانی هاوپەیمان كەوتنە ئەوەی ڕێكخراوێكی نێودەوڵەتی بۆ ئاسایش و بێوەیی وڵاتانی پاش جەنگ دابمەزرێ. بەمەرجێك كارەكانی لەو چوارچێوەیەدا نەگیرسێتەوە كەوەك ڕێكخراوی كۆمەڵەی نەتەوەكان (عصبة الأمم)ی لێبێت. بەڵكو ڕێكخراوێكی جیهانی ئەوتۆ بێتە كایەوە سنورێك بۆ پاسای نێودەوڵەتی و ئەو فەیرانە نێودەوڵەتییانە دابنێ كەتائەو كاتەش زۆربەی گەلان و وڵاتانی دونیا بەدەستیەوە دەیانناڵاندو گیرۆدەی كارەسات و دەرەنجامە ترسناكەكانی دەبوون. هەربۆیە هاوپەیمانان. هێشتا جەنگی دووەمی جیهانی كۆتایی نەهاتبوو كەوتنە تاووتوێ كردن و لێكدانەوەی دامەزراوێكی نێودەوڵەتی. بۆ ئەو مەبەستەش سەرانی ئەو دەمەی هاوپەیمان چەند دانیشتنێكیان بۆ ئەو مەبەستە كرد. كەیەكەمیان: لەو كۆنگرەیەوە دەستی پێكرد كەلەمیوانخانەی (دەمبەرتن ئۆكس)ی سەر بەویلایەتی (واشنتۆن)ی وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا بەستراو، كۆمەڵێك لەسیاسەتمەدارو پیاوانی دیپلۆماتی وڵاتانی هاوپەیمانی وەك: ئەمریكا، بەریتانیا، یەكێتی سۆڤێتی پێشوو (١٩٢٢ ـ ١٩٩١)و چین تیایدا بەشداربوون ئەوەش بۆخۆی لەڕۆژی ٢١ی ئاب تاوەكو ٧ی ئۆكتۆبەری ساڵی

١٩٤٤ی خایاند. دوابەدوای ئەوە دانیشتنی دووەمیان: ئەو کۆنگرەیان بوو کە لە (یالتا)ی سەردەریای رەش‌و (یەکێتی سۆڤێت) بەستیان‌و لەڕۆژی ٤ ـ ١٩٤٥/١١/١١ی خایاند. لەم دانیشتنەشدا ئەندامانی کۆنگرە لەسەر مەسەلەی بەکارهێنانی مافی (ڤیتۆ)ی ولاتانی ئەنجومەنی ئاسایش‌و بەستنی کۆنگرەی سێیەم واتە کۆنگرەی دامەزران‌و بەیاننامەی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان رێکەوتن کەلە ٢٥ی نیسانی سالی ١٩٤٥ ببەسترێت. ئەوەبوو لە٢٦ی حوزەیرانی هەمان سالدا ئیمزا لەسەر بنەماکانی رێکخراوەکەدا کراو ئەو ولاتانەش کەراگەیەنراوی رێکخراوی نێودەولەتیان لەو کۆنگرەیەدا مۆرکردو، پالپشتیکەری بەلگەنامەکانی بوون. خۆیان دەدا لەنزیکەی (٥١) ولات. بەجۆرێ ولاتانی: عیراق، ئێران، تورکیاو سوریا لەو ولاتانە بوون، کەهەریەکەو رێژمیەکی گەورە لەکوردو ولاتانی کوردیان بەسەرا دابەشبببوو، لەگەل ئەوەشدا لەکۆنگرەی دامەزرانیشدا رەوایەتی بەشداربوونیان بەرکەوتبوو. بەلام لێرەدا لایەنێکی گرنگ هەیە دەبێ باسی لێوەبکرێ، ئەوەشیان سەبارەت بەکوردو، بەگەیشتنی داواکاری کوردە لەو کۆنگرەیەدا کەپێویستی تەواوی بەلێکدانەوەو بەدواداچوونی گونجاو هەیە، ئەوەش بۆ خۆی دەنگی رەوای گەلی کورد بووە بۆ ئەو کۆنگرەیەی کە لەو دەمانەدا لەشاری (سان فرانسیسکۆ)ی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەسترا. تائێستاش ئەو داواکاری‌و بەشداربوونەی کورد بەشێوەیەکی شاراوە ماتەوەو نازانرێ ئەو نوێنەری کورد ئەو داواکارییەی کەبەناوی کوردەوە گەیەنراوەتە کۆنگرەکە کێ گەیاندویەتی هەرچەندە باسیل نیکیتین لەکتێبەکەیدا (الأکراد) کە کاتی خۆی لەسەر کوردان بلاوی کردۆتەوە، ئاماژەی بەوە کردووە کەلەسالی ١٩٤٥ داو، لەکاتی بەستنی کۆبوونەوەکانی دەستەی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکاندا لەشاری سان فرانسیسکۆی سەر بەویلایەتی کالیفۆرنیای ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا: لیژنەیەکی کوردی توانیویەتی لەکاتێکی

گونجاودا فرسەتی ئەوە بەدەسبێنیو وتارو یادداشتنامەیەك بۆ ئەنجومەنی كۆنگرەكە بەرز بكاتەوە لەگەڵ خستنە پێش چاوی نەخشەیەكدا كەداواكارییەكانی خۆی لە(كوردستانێكی ئازادو سەربەخۆ)دا خستبووە بەردەس. وەك لەبەشێكی دەقی یاداشتنامەكەدا هاتووە: ئاشتی لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەرقەرار نابێ تاوەكو چارەسەرێك بۆ كێشەی كورد نەدۆزرێتەوە (بڕوانە، نیكیتین، الاكراد، بیروت، ص١٩٠). ئەمە خۆی لەخۆیدا داواكاریو بیركردنەوەیەكی وشیارانەی نوێنەرانی گەلی كورد بووە. بۆ رۆژگارێكی وا كەدەنگی خۆی بگەیەنێتە كۆنگرەیەكی نێودەوڵەتیو لەڕێگایەكی ژیاریو هاوچەرخەوە. وەك مافێكی رەوا داكۆكیان لەكوردو مافی چارەنووسی كورد كردووە. بەڵام لەهەمانكاتا وەك راستییەكی مێژوویی ئاخۆ ئەندامانی ئەو لیژنەیە كێ بوون كەتوانیبێتیان یاداشتنامەكەیان بۆ بەردەم كارەكانی كۆنگرە بەرزكردبێتەوەو ئەو وڵاتو ئەندامەی كۆنگرەش كێ بووبێ ئاسانكاری تەواوی لەو بارەیەوە بۆ دەستەبەر كردوون. یادەبێ لەداهاتوودا ئەو رووناكبیرەی كورد كێبێ كەحەقیقەتو بنەماكانی دەقی ئەو یادداشتنامەیەمان بۆ ساغ بكاتەوە لەچوارچێوەی بەڵگەنامە گرنگەكانی ئێستای رێكخراوی نێودەوڵەتیدا.

رایەكی تریش بۆ ئەوەی بەڕاشكاوییەوە، ئەوەمان لائاشكرا بكات كەكورد لەكاتی كۆنگرەی ناوبراودا، ویستویەتی داواكاری خۆی بگەیەنێتە ناو دانیشتنەكانی كۆبوونەوەیەكی ئەوتۆی نێودەوڵەتی لە وڵاتە یەككرتووەكان. ئەوەشیان نووسەرێكە، پێ دەچێ میسری بێ بەناوی (حبیب جاماتی)ەوە، لەگۆڤاری (المصور)داو لەژێر سەردێڕی (الاكراد یریدون انشاء دولة) بابەتێكی بڵاوكردۆتەوە، لەبەشێكی ئەو بابەتەدا باسی لەچۆنێتی ئەو داواكارییەی كوردان كردووە بۆ بەردەم نوێنەرانی وڵاتان لەكۆنگرەی (سان فرانسیسكۆ)داو، وتوویەتی: (لە٢٩ی مارسی ١٩٤٥دا نوێنەرانی كوردیش یادداشتنامەیەكیان بۆ

پێش ئەندامانی ولاّتان لەسان فرانسیسکۆ ناردووەو، تیایدا داوای دامەزراندنی ولاّتێکی سەربەخۆیان کردووە لەو ناوچانەدا کەبەزۆری دانیشتوانەکەی کوردن لەتورکیا، عیراق‌و ئێران، وەك لەیاداشتنامەکەشیاندا هاتووە کەژمارەی کوردان لەهەرسێ ولاّتی ناوبراودا خۆی دەدا لە(٩،٥) ملیۆن‌و نیوکەس. جگە لەوەش باسی لەو کۆنگرەیەش کردووە کەکوردەکان لەنۆڤەمبەری ساڵی ١٩٤٥دا لەشاری باکۆ بەستوویانە. (بڕوانە: حبیب جاماتی، المصور، العدد (١٣١١) نوڤەمبر ١٩٤٩). بۆ زیاتر روونـاکی خستنەسەر دیاردەیەکی وا پێویستە رووناکبیرانی کورد بەتایبەتی ئەوانەی لەدەرەوەی کوردستانن. یائەوانەی نیشتەجێی ولاّتە یەکگرتووەکانی ئەمریکان. بەتەنگ ئەم مەسەلەیەوە بچن‌و، زانیاری‌و شارەزایی زیاترمان لەم بارەیەوە بۆ ئاشکرا بکەن، کەئەمەش بۆ خۆی حەقیقەتێکی شاراوەیەو لێکدانەوەو تەتەڵەکردنی بنەماکانی هەوڵ‌و تەقەللایەکی دیبلۆماسیانەی تازەترو دەوڵەمەندترمان لەبارەی کوردو خەباتی کوردایەتییەوە بۆ ئاشکرا دەکا.

*ئەم باسە لەرۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە (١٦٨٠)ی ١٩٩٨/٨/٢٠ بلاّوکراوەتەوە.

باسی سیازدەیەم

حوزنی موکریانی و هەوڵێکی زیندوو لە بواری مێژوو و کاری ڕۆژنامەنووسیدا

زۆرن ئەوانەی کە لە پێناوی ناساندن و زیندوو کردنەوەی مێژوو، کەلەپوور و باری ڕووناکبیری گەلەکەیاندا هەردەم شەو و ڕۆژیان داوەتەدەمی یەکتر و بە بەردەوامی وبێ دابڕان لە شەونخونی و کۆششێکی ئەو تۆدا بوون گەرپێیان بکرابا خۆیان بەکونی دەرزی دادەکرد بەو مەرجەی بارێکی لاسەنگیان بۆ گەل و وڵات ونەتەوەکەیان سەنگ بکردایەتەوە وخشتێکی تریان بخستایەتە سەردیواری ئەو کۆشك و تەلارەی کە زیاتر بە دونیای ژیاری و شارستانیەتیان ئەناسێنێ، دیارە لە ناو گەلی کوردیشدا ڕووناکبیر و کەسایەتیەکی وەك(حوسێنی کوڕی عەبدوللەتیف)ی موکریانی کە لە١٢ای ئەیلولی ساڵی ١٨٩٣ لە شاری(سابلاغ-مەهاباد)ی ناوچەی موکریان لەدایك بووە و، بە یەکێك لەو سەربازە ماندوونەناسانە دەناسرێ کەبێ ترس و سڵەمینەوە بتوان ێلە هەموو دەرگا ڕووناکبیریەکانی: مێژوو، ئەدەب، ڕۆژنامەنووسی، مۆرهەڵکەنی، کردنەوەی چاپخانەو چەندین بواری دەوڵەمەندی تر بدا و بە بەردەوامی لە هەوڵی ئەوەدابێ کەلە چ تەوەر و لە

چ دەروازەیەکەوە بچێتە ژووری و چ ڕێڕەوێك ئەیگەیەنێتە ئەوچڵەپۆپە و ئاسۆیەی کەپێی ئەوترێ ڕەوشی خزمەت کردن و زیندووکردنەوەی باری ڕووناکبیری کوردی کە لەو سەروبەندەدا سەری خۆی هەڵگرێ و بچێتە وڵاتێکی وەك ئەڵمانی ئەو ڕۆژگارە و دواتر چاپخانەیەك لەگەڵ خۆیدا بهێنێتە شاری(حەلەب) و یەکەم چاپخانە بەناوی کوردستانەوە لە ساڵی١٩١٥دا دامەزرێنێ پاشان بیهێنێتەوە شاری ڕەواندز و دەیان بەرهەمی ناوازە لە بارەی کورد و باری ڕووناکبیری کوردیەوە پێ لە چاپدا سەرەڕای هەموو ئەوانە خۆشی ئەتوانرێت بوترێ، یەکێکە لە کەسایەتی یە(ئینسکلۆپیدی)یەکانی گەلی کورد لە ساڵانی سەدەی بیستەمی ڕابووردودا. بەتایبەتی لە بواری مێژوو و تۆمارکردنی قوناغەکانی مێژووی گەلی کورددا. تا لە ژیاندابوو نزیکەی حەڤدە کتێبی هەمە جۆری چاپو وبلاوکردەوە لەوانە یازدەیانی بۆ بواری مێژوو تەرخان کردبوو، بەزۆری ئەوانەش کە چاپو بلاوی کردونەتەوە لە سەردەمی خۆیدا بە زۆری بریتین لە(غونچەی بەهارستان١٩٢٥، ئاوڕێکی پاشەوە لە ٣بەرگدا ساڵانی١٩٢٩-١٩٣١، کوردستانی موکریان یا ئەوترو پاتین١٩٢٨، لاپەڕەیە لە دیرۆکی کوردستانی موکریانی ١٩٤٧، کوردو نادرشا١٩٣٤، مێژووی ناودارانی کورد١٩٣١، مێژووی شاهنشاهانی کوردی زەند لە خاکی ئێراند١٩٣٤...) وگەلێ کتێبی تر لە بواری ڕۆژنامەنووسیشدا هەر چەندە خۆی لە زۆربەی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامە کوردیانەدا کە لە سەردەمی ئەودا بلاوئەکرانەوە. نووسین و وەرگێڕانی دەوڵەمەندی بلاودەکردەوە. هاوکات خۆشی بۆ یەکەم جار لە حوزەیرانی ساڵی١٩٢٦ەوە. بە هاوکاری(گیو)ی برای گۆڤاری(زاری کرمانجی)یان بلاوکردۆتەوە واتە تا ڕۆژی دواخستن و وەستانی گۆڤارەکە لە ٣١ی تەموزی ساڵی١٩٣٢دا بەسەریەکەوە توانیویانە(٢٤)ژمارەی لێ

بڵاوبكەنـەوە دواتریـش لەبـەر هـەر هۆیـەك بوویـێ بـە نـاوی خـاوەنی ئیمتیـازی(پـارێزەر شـیت مسـتەفا)ەوە گۆڤـارێكی هەفتانـەی بـەناوی(ڕوونـاكی)یـەوە بڵاوكردۆتـەوە كـە هەڵسوڕێنەر و بەڕێوەبـەری ڕاستەقینەی(حوزنـی موكریـانی) و مامۆسـتاگیوی براشـی بـە نووسـین و بابەتی خۆی یاریدەدەر و هاوكاری بەردەوامی كردووە یەكـەمین ژمارەی لـە ٢٤ی تشرینی یەكەمی١٩٣٥ و دوا ژمارەشی لە ٢٦ی مایسی١٩٣٦دابڵاوكردۆتەوە واتە بە سەریەكەوە تەنها(١١) یـازدە ژمارەیـان لێ دەركـردووە. سـەرەڕای ئـەو هاوكاری كردنە بەردەوامەی كە لە گۆڤاری(دیاری كوردستـان)، دەنگی گێتـی تـازە و(ژیـن)ی پـیرەمێرد داهـەیبووە. لـە ڕۆژگارێكیشـدا كەویستوویەتی دووبـارە چاپخانەكـەی لـە شـاری هـەولێردا بخاتـەوە گـەڕ زۆر پێویسـتی بـە یارمـەتی و دەسـتگرۆیی خـەمخۆرانی ئـەم بـوارەی ڕۆژنامەنووسـی و ڕووناكبیری كوردی بووە. بۆ ئەوەش هەر چەندە هـەوڵی داوە پێـی نـەكراوە كە پارەیەكی ئـەوتۆوە دەسبخا تابتوانـێ چاپخانەكـەی پـێ چاك بكاتـەوە و بیخاتـەوە گـەڕ بۆیـە پەنادەباتـە بـەر ئـەو كەسانەی كە لـە شارەكانی تـری كوردستـان دەیانناسێ و بەناچاری یەوە لای خەڵكانی تـر یارمەیدا دەكا بۆ دووبارە بەڕێوەبردنەوەی چاپخانەكەی هەروەك لە یاداشتی ڕۆژانەی خۆیـدا لەم بارەیەوە نووسـیویە: لەبەرئـەوە كە لـە هـەولێر خـەریكی دامـەزراندنی مەتبەعەكەبووم هەر چەند كۆشام چارەیەكم نەكرا كە هەندێك پارە دەست بخەم كە بنێرم حرفات بكڕم ناچـار وتم دەچمـە كـەركوك و سلێمانی پـارە پـەیدا ئەكـەم و دەچمـە بـەغدا حروفـات دەكـڕم) بڕوانـە(هاوكـاری) ژمارە(١٣٠٧). جگە لەمانە حوزنی موكریانی لە سەرەتای لاوی و لەوكاتەوەی كـە تـازە هۆگـری كوردایـەتی و ئاشـنای لەگـەڵ دونیـای ڕووناكبـیری و خوێندەواریدا پەیداكردبوو. كەوتە ئەوەی وەك گەڕیدە(رحالە)یەك و وەك

کەسێك کە بیەوێ شارازاییەکی گەورە لە سەرگەلان و نەتەوەکانی ڕۆژهەڵات پەیدابکا زۆربەی شارەکانی ئەو دەمەی وەك: تەورێز و یەریڤان گەڕاو پاشان گەڕاوەتەوە بۆ وڵاتانی وەك ئەرمینیا و ئەزەربیجان دوابەدوای ئەوە توانیویەتی:(لە شاری یەریڤان ڤوتابخانەیەکی تایبەت بە زمانی کوردی بکاتەوە و هەر لەو دەمانەدا کەوتۆتە دەرس وتنەوە بە(منالەکانی شمس الدینوف و حاجی یوسف بەگ لە کوردەکانی ڕوسیا کەیەکێك بوون لە ڤوتابیەکانی مامۆستای ئەمر حوزنی) بەجۆرێ ئەم گەڕان و هەوڵدانانەی وای کرد کە پەیوەندی و ئاشنایەتیەکی بتەوی لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆژهەڵاتناس و ڕووناکبیر و گەڕیدە ناسراوەکانی ئەو دەمەی جیهانی وەك: باسیل نیکیتین، مینۆرسکی، جەلادەت بەدرخان، عەلی سەیدۆ گەورانی... و چەندین کەسی تردا هەبێ بە شێوەیەکی ئەوتۆ نامە گۆڕینەوە و بیروڕا گۆڕینەوەیەکی بەرچاوی لەگەڵیاندا پەیدا کردبوو. بەتایبەت سەبارەت بە شارەزابوونی زیاتر و لێك گەیشتنی زیاتر سەبارەت بەکورد و کوردۆلۆژیای گەلی کوردستان دیارە هەر ئەو نزیکبوونەوە و ئاشنایەتی پەیدا کردنە بووە کەوا لە کەسایەتیەکی وەك پرۆفیسۆر نیکتیین بکا لە بارەی حوزنی موکریانییەوە بڵێ:(سەیدحسێن حوزنی موکریانی مونەلیف و مێژووناسی گەورەی کوردستان.. منەتی وی بەسەر هەموو موستەشرقینی فەرەنگستاندا مەعروف و مەعلوم و مەشهورە) بڕوانە، جمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەری، ل١٤٨. لە برگەیەکی تریشدا ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسێکی گەورەی وەك ڤلادمێر مینۆرسکی کاتێك وەسفی بە ناوبانگ دەکا و بۆی دەنووسێ:(ئێوەحەقیقەتەن گیانی میللەتی خۆتان ئەو ڕەنجانەی کە دەیانکێشن هیچ وەختێك لەبیرناچێتەوە نەسڵەن میللەت و وەتەن پەرستانی وەکو ئێوە مایەی تەرەقی میللەتن...) هەموو ڕاوبۆچوونێکی

ئەوتۆش بۆ خۆیان لەو گەواهی و شەهادەتە بەرزانەن کە هەردەم حسین حوزنی موکریانی لە ناوەندی ڕووناکبیری کوردی و مرۆڤایەتیدا خۆشەویست ترو بەرزتر بنرخێنێ وێڕای ئەوەی ئەم کەڵە پیاوە و ئەم زانا گەورەی بواری مێژووناسی کورد لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمی ڕابووردودا بەتاقە مێژووناسی کورد دەنرێ کە لە نووسینەکانی خۆیدا بە زمانی کوردی و بەشێوەیەکی شارەزایانەو بەسەلیقەی خۆی باسی لە زانستی مێژوو و، قۆناغەکانی مێژوو کردبێ جا ئیتر نازانم کەسایەتیەکی هێندە گەورە و بەوهەموو توانا و خزمەتەی خۆیەوە والە ئینگلیزەکان بکا، وەك مامۆستا گیوی برای لە پێشەکی(مێژووی میرانی سۆران)دا باسی لێوەدەکا و دەڵێ:(ئینگلیزەکان لە ساڵی١٩٤٧دا داماوی برامیان دەرمان خوارد کرد...) بڕوانە، لاپەڕە١، بۆدواجاریش خاوەنی ئەو هەموو بەرهەمە زیندوو بەبایەخانەی بواری مێژوو لە شاری بەغدا لە ١٩٤٧/٩/٢٠ بۆ دواجار چاوی لێك ناو لەسەر وەسیەتی خۆی لە شاری هەولێر ئەسپەردەی خاك کرا.

*ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (هەرێمی کوردستان)، ژمارە(١٩٨)ی ٢٠٠٠/٤/٢٠دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی چواردەیەم

بێدار لە نێوان یانەی سەرکەوتن و چالاکی پارتی هیوادا

بەوەی لە ڕووی هەڵکەوتەی جوگرافیەوە، ناوچەی خانەقین بنکورە(بن کدورە-مذکرات مأمون بك، ص٣١) یابین کورە، واتە هەزار کورە بە زمانی تورکی، کەوتۆتە دامێنی ناوچەی گەرمیانەوە و نزیکبوە لە سنورەکانی شاری کەرکوکەوە. لەگەڵ ئەوەشدا بۆ یەکەم جار چالاکییەکانی پارتی هیوا وەك ڕێکخراوێکی سیاسی، لە کۆتایی سییەکان و سەرەتای چلەکاندا لێرەوەدەستی پێ کردووە. هاوکات گەلێك کەسایەتی و ڕووناکبیری ئەم ناوچەیە، پەیوەندیان بەڕێکخستنەکانییەوە کردووە و لە کۆبوونەوە و چالاکی یە سیاسیەکانیدا بەشداربوون. بۆ پاڵپشتی کردنی ئەم بۆ چوونەشم شێخ عەتای تاڵەبانی لە کاتی خۆیدا و، وەك ئەندامێکی کارای ئەم ڕێکخراوە بۆی گێڕامەوە:(بەزۆری هەموو ئەو کەسایەتی و پیاوە ئاینیانەی لە ناوچەی خانەقین و دەوروبەریدا پەیوەندیان بە هیواوە کردبێ زیاتر لە ڕێگای مەلا سەید حەکیمی خانەقین-یەوە بووە کاسێتی تۆمارکراو لە ئەرشیفی خۆمدا(اب) بۆ ئەمەش هیچ بەدووریشی نازانم پیاوێکی ئایینی و کەسایەتیەکی وەك بێداری شاعیر(١٨٩٤-١٩٤٩) لە بەرئەوەی

پەیوەندیەکی پتەو و بەردەوامی لەگەڵ مەلا سەید حەکیمدابووە. هیچ گومانی تێدانییە کە بەهۆی ئەویشەوە پەیوەندی کردبێت بە حیزبی هیواوە و هەر لە ڕێگای ئەویشەوە بووە کە(سەرۆکی دەستەی باڵای حیزب) مامۆستا ڕەفیق حیلمی(١٨٩٨-١٩٦٠) ناسیبێ و بەزۆری لە شاری کەرکوك و خانەقین و ناوچەی(بنکورە) سەردانی یەکتریان کردبێت و لە مەبەستی یەکتر ئاگاداربوون تا ئەو کاتەی بووە بە ئەندامێکی ئەو تۆی ناو ڕیزەکانی هیوا، کە لە هەموو ڕاوبۆچوونێکی فیکری و سیاسی خۆی لەگەڵ ڕەفیق حیلمی دا یەکبگرێتەوە ئەمیش بۆ خۆی ناوی شێخ بابا عەلی کوڕی شێخ عەبدوڵڵای کوڕی شێخ عەلی شێخ لە تیفی کوڕی سەلیمی هەنجیرانەو لە ساڵی١٨٩٤ لە(ئاوایی گەورە)ی ناوچەی بنکورە لە دایك بووە(بڕوانە، تۆژەر، ژ(١)، ل٢٩). سەرەتاکانی خوێندنی لای شێخ عەبدوڵڵای باوکی دەس پێ کردووە. دواتر لە شاری خانەقین و لای شێخ سالی مودەریس پلەکانی تری خوێندنی بڕیوە و لە ساڵی١٩٤٩ لە نەخۆشخانەی(ئەلجیدیە)ی بەغدا کۆچی دوایی کردوە وێرای ئەوەی شاعیرێکی دیار وتەنانەت نموونەی شیعریی خۆی لە ژمارە (٢)ی ساڵی پێنجەمی١٩٤٤ی (گەلاوێژ)دا بلا وکردۆتەوە. جگە لەو شیعرانەشی، لە ڕێگای دەستاو دەست کردنەوە لە زۆر بەیاز و کەشکۆڵی ڕووناکبیرانی ئەو دەمانەی کوردستاندا تۆمارکراون. بەڵام وەك بەرهەمی سەربەخۆ، نووسینەکانی کۆنەکراونەتەوە و بەزۆری تیا چوون. کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە ڕووی چالاکی سیاسییەوە شوێن و تایبەتمەندیەکی دیاری لە ڕیزەکانی هیوادا هەبووە و گەلێك کەسی نزیك بەخۆی لە ڕێگای(بێدار)ەوە پەیوەندیان بە هیواوە وە کردووە. تەنانەت ئەو نازناوی(بێدار)ەش کە هەیبووە(سەرۆکی دەستەی باڵای پارتی هیوا) مامۆستا ڕەفیق حیلمی بۆی داناوە و ناوی نهێنی ئەوبووە لە پارتی هیوادا. بەجۆرێك

بۆتە نا ویکی وا کە لەلایەن زۆربەی ڕووناکبیرانی کوردەوە بەو شێوەیە جەختی لە سەربکرێتەوە هەر بەو شێوەیەش ناویان بردووە. لەوانە مامۆستا عەلا ئەدین سوجادی(١٩١٧-١٩٨٥) لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا بەڵام بەهەڵە ساڵی(١٨٩٢)ی کردۆتە ساڵی لە دایکبوونی لە کاتێکیشدا کە(یانەی سەرکەوتن-نادی الأرتقا ء)ی کوردان لە شاری بەغدا و لە ئەنجامی هەوڵ و داواکاری چەند ڕووناکبیرێکی کورد لەوانە مارف چیاوك باڵەکی و بەپێی فەرمانی ژمارە(٦٨٩٥)ی ١٩-٣٠ی مایسی١٩٣٠ی وەزارەتی ناوخۆی عێراق هاتەکایەوە دوای چەند ساڵێك لیژنەیەکی کۆمەك کردن بە ناوی(یانەی سەرکەوتن)ەوە کەوتنە زۆربەی شارو ناوچە کوردنشینەکانی کوردستان بە مەبەستی دەسگرۆیی و یارمەتی دانی یانەکە یەکێ لەو شاروناوچانەش سەردانیان کردبێت شاری خانەقین و دواتر ناوچەی(بنکورە) بووە لەم لایەنەشەوە کە سایەتیەکی وەك شێخ بابا عەلی(بێدار) بەپێی ئەو دەرامەتەی هەیبوە لەو دەمانەدا و لە گەلاوێژی ١٩٤٣دا بڕی دوودنیارونیوی ئەوکاتەی بەخشیوە بە(یانەی سەرکەوتن) لە ڕێگای لیژنەی ناوبراوەوە و لە (پەیامی تبرعات)ی یانەشدا کە بە ناوی (باوبوو)ەوە. لە چاپخانەی (نجاح)ی بەغدا و لە ساڵی (١٩٤٣-١٩٤٤)دا بلاّو کراوەتەوە. بە:" بابا عەلی مامۆستاو شاعیری باجەلان" ناوی هاتووە. بڕوانە، باربوو، ل٦٥. لەو سەروبەندەشدا کە حزبی هیوا لە سەرەتای چلەکانەوە دووبەرەکایەتی کەوتۆتە ڕیزەکانیەوە. ئەم یەکێك بووە لەوانەی کە شانبەشانی مەلا سەید حەکیمی خانەقین (١٨٩٢-١٩٥٧) بیریان لەچارەسەرکردنی ئەو بارودۆخە کردۆتەوە. بەتایبەتی ئەو کێشەیەی لە نێوان ئەفسەرەکانی ناو پارتی هیوا و سەرۆکی دەستەی باڵادا هاتبوە کایەوە. بۆ ئەو مەبەستەش لە ساڵی ١٩٤٤دا پێشنیار لەسەر ئەوە کرا (کۆنفرانس)ێك بۆ چارەسەرکردنی

کێشەکانی ناو هیوا ببەسترێ. ئەوە بوو شارەدێی کەلاری ئەو کاتە کە بەگزادەکانی جاف لە گەرمیاندا بەڕێوەیان دەبرد. دەستنیشان کراو کۆمەڵێك کەسایەتیو ئەندامی بەرزی هیوا تیایدا بەشداربوون لەوانە: سەرۆکی دەستەی باڵای حیزب ڕەفیق حیلمی، مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد، مەلا سەید حەکیمی خانەقین، مستەفا خۆشناو، عزەت عەبدولعەزیز، محەمەد مەحمود قودسی، شێخ عەتای تاڵەبانی و دەیان کەسایەتی تر. (بڕوانە، کەرکوك، ژمارە(٥)، ل١٠٢). بەجۆرێ یەکێ لەو ئەندامە بەشدار بووانە شێخ بابەعەلی بێدار بوو. لەکۆتایی (کۆنفرانس)ەکەشدا. دژی بۆچوونی ئەفسەرەکانی ناو هیواو چەپەکان بوو. کە دەیانویست مامۆستا ڕەفیق حیلمی دەس لەکاری سەرۆکایەتی هەڵگرێ، بەڵکو پاڵپشتی ئەو بۆچوونەی دەکرد. کە دەیانویست مامۆستا حیلمی وەك سەرۆکی دەستەی باڵای حیزب بمێنێتەوەو هیچ جۆرە گۆڕانێك لەڕیزەکانی هیوادا دروست نەبێت. کە ببێتە هۆی تێك چوون و لەبەریەك هەڵوەشانەوەی.[١٢]

---

[١٢] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە(٢٥٢٦)ی، ٢٠٠١/٨/٨دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی پازدەیەم

مێژووی دامەزرانی
یەکەم قوتابخانە لە شاری کەلار١٩٣١

شارە دێی کەلار بەوپێیەی هەر لە سالانی سەدەی نۆزدەیەمەوە شوێنێکی ئاوەدان و مەکۆی بەیەکگەیشتنی هەموو ئەو دێهات و گوندانەی ناوچەی گەرمیان بووە. بۆ پێکەوە گرێ دانیان بەیەکترەوە ئەوەش وایکردوە ڕۆژبەڕۆژ هەنگاوی زیاتر و گەورەتر بەرەو پێشەوە بنێ، هاوکات ئاوەدانی و، سەرچاوەکانی ئاوەدانی و نیشتەجێ بوونی بە شێوەیەکی فراوانتر و پێشکەوتووتر تیایدا دەستەبەربێ هەر چەندە لە ماوەی فەرمانڕەوایەتی دەولەتی عوسمانی(١٢٩٩-١٩٢٢) و دواتر دەسەلاتی پاشایەتی(١٩٢١-١٩٥٨) لە عێراقدا مۆرك وسیمای دەرەبەگایەتی و دەسەلاتی بنەماڵە و بالا دەستبوونی ئاغا وەك هەرناوچەیەکی تر لە کوردستان و عێراقدا ڕۆڵ و تایبەتمەندی خۆی بینیوە. بەلام شان بە شانی ئەوە دەولەت بۆ خۆی پالپشتییەکی بەرچاوی ئەم دیاردەیەی کردووە و بەبەردەوامی ئەو ڕەوش و بارودۆخەی لە بەرژەوەندی خۆیدا لەبەرچاو گرتووە. وێڕای ئەوەی بنەماڵە و چینە دەسەلاتدارەکان لە ناوچە جۆربەجۆرەکاندا چ بۆ خزمەت کردنی خۆیان و چ بۆ ئەو ناوچانەش کەلە ژێردەسەلاتی ئەواندایە

بەڕێوەیان بردووە و هەوڵیانداوە كاری بەردەوام و خزمەتی بەردەوامی خۆیانی تێدا بكەن. هەر چەندە هەندێجار ئەوەش وەك كارێكی سەلبی بە سەریاندا شكاوەتەوە. بۆ نموونە كردنەوەی قوتابخانە یا ناوەندێكی وەك سەرچاوەی زانست و خوێندەواری. چینی دەرەبەگ لە ناوچەكانی ژێردەسەڵاتیاندا بەو ئاقارەیاندا دەبرد كە ئەمە لە ئاییندە و لە دواڕۆژدا كارلێكێكی خراپی دەبێ لە بەڕێوە بردنی دەسەڵات و ڕەوشی گوێ گرتنی ڕۆژانەی خەڵك و، دانیشتوان بۆ فەرمان و جێبەجێ كردنی هەر بڕیارێك كە لەوانەوە دەردەچوو. لە كاتێكدا ئەبوایە خەڵك بە تەواوی پابەند بوونایە بەو بڕیارو فەرمانانەوە كە لەلایەن سەرۆكی خێڵ و هۆز و گەورەی دێوە دەردەچێ. چونكە بەكردنەوەی ناوەندێكی زانستیوا. منالی چینی هەژار و توێژی ڕەشۆكی خەڵك وشیاریان، بیریان، ئاستی هەستكردن و داواكاریان زیاتردەبوو، هەرئەوكاتەش(پابەندبوونی) كۆمەڵایەتی بۆچینی باڵادەس كەمتردەبووەوە. هەر لە خۆڕاش نەبووە كە لە تەوەر و ناوچەیەكی وەك گەرمیان(كەلار-كەڵاریان كەلاڕێ) و لە سەروبەندەدا كە بنەماڵەی جاف و بەگزادەكانی جاف بەڕێوەیان بردووە و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ هەنگاوی باش و خزمەتی گەورەیان بەناوچەی ژێردەسەڵاتی خۆیان كردووە. بەڵام لە كاتێكدا شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی ١٩٥٨ لە عێراقدا بەرپابوو و كۆتایی بە دەسەڵات و سیستەمی پاشایەتی هات. لێرە بەدواوە دەسەڵاتی بنەماڵە و چینی دەرەبەگ لەم ناوچەیەشدا بە تەواوی بەرە و نەمان چوو. لە كاتێكیشدا قسە لەسەر بابەت و لایەنێكی وادەكەین دەبێ تۆزێك بەنیهاد و بەویژدانەوە ئەوەش لە بەرچاو بگرین و باسی ئەوەش بكەین كە پێشتر كەلار لەلایەن هۆزەكانی(گێژ، ڕۆژبەیانی و پاڵانی) یەوە ئاوەدانی تێكەوتوە

نیشتەجێ بوون. شارەدێیەکی وەك کەلار(تارادیەك) بە هەوڵی بنەماڵەی بەگزادەکانی جاف و هۆزی جاف سەرچاوەکانی ئاوەدانی پێ گەیشتوە وەك دەبینی مێژووی کردنەوەی یەکەم قوتابخانە و وەك ناوەندێك بۆ خوێندن لە شاری کەلاردا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سیەکانی سەدەی بیستەمی ڕابووردوو، بەپێی یەکەمین تۆمارنامە(سجل)ی قوتابخانەکە کە تاوەکو ئێستاش وەکو خۆی ماوەتەوە لەبەڕێوەبەرایەتی قوتابخانەکەداو، وێرای ئەو چاوپێکەوتنانەی کە لەگەڵ چەند کەسایەتیەکی ئەوکاتەدا ئەنجامم داوە. یەکەمین قوتابخانەی سەرەتایی چوار پۆلی لە ساڵی خوێندنی(١٩٣١-١٩٣٢)دا کراوەتەوە کە ئەمڕۆ پێیدەوترێ قوتابخانەی(شێروانە)ی سەرەتایی.

هەربۆ ئەم مەبەستەو لە ساڵی(١٩٩٦)دا مستەفا بەگی جاف(١٩٢٥-١٩٩٧) لە بارەی دامەزرانی یەکەمین قوتابخانەوە لە کەلار کە بۆ خۆییەکێ بووە لە قوتابیە سەرەتاییەکانی دەیوت:(کردنەوەی یەکەم قوتابخانە لە کەلار بە هەوڵی حەمەبەگی فەتاح بەگی جاف کە ئەوکات ئەندامی پەرلەمانی عێراق) و نوێنەری لیوای کەرکوك(کفری) بووە و بە کۆششێکی زۆری مێژوونووسی گەورە حەمە ئەمین زەکی بەگ(١٨٨٠-١٩٤٨) کە لەو سەردەمەدا وەزیری ئابووری و هاتوچۆ بوو لە وەزارەتی دووەمی نوری سەعید(١٨٨٨-١٩٥٨)دا و لە ساڵی ١٩٣١دا کراوەتەوە.

سەرەتا ئەم قوتابخانەیە هەر بە ناوی کەلار تا ئەوکاتەی شوێنێکی تایبەتی بۆدابین و تەرخانکراوە. حەمە بەگی جاف(١٩٠٤-١٩٣٤) لە ماڵەکەی خۆیدا کە ئەوکاتە لە(کەلاری کۆن)ی ئێستابووە. کاروباری بەڕێوەچووە. یەکەم بەڕێوەبەری مامۆستا(تۆفیق عەلی عەبدولڕەحمان) بووە و، بەپێی ئەو خشتەیە(لوحە)یەی کە تا ئێستا لە(قوتابخانەی کەلار)ی ئەوکات و(شێروانە)ی سەرەتایی ئێستادا هەڵوسراوە لە ڕێکەوتی(١/١٠/١٩٣١)ەوە

دەسبەكار بووە و نزیكەی (٩)نۆ ساڵی تەواو وەك بەڕێوەبەری ئەم قوتابخانەیە ماوەتەوە و لە(١٩٤٠/٩/١٥)دا ڕاژەی مامۆستایی خۆی گواستۆتەوە و دەستی لە كاری بەڕێوەبەرێتی قوتابخانەكە كێشاوەتەوە. بەڵام من وای بۆ دەچم كە: مێژووی دامەزرانی قوتابخانەكە چەند مانگێك دواتر بووبێ تا ئەوەی لە(١٩٣١/١٠/١)دا كرابێتەوە. لە كاتێكیشدا بۆ ڕاستی و دروستی ئەم بۆ چوونەشم گەڕامەوە بۆ سەر(تأریخ الوزارات العراقیة- مێژووی وەزارەتەكانی عێراقی) مێژووناسی ناسراوی عێراق(عەبدولرەزاق ئەلحسەنی) بەرگی (٣)بەغدا١٩٨٨، بۆم دەركەوت كە خوالێخۆشبوو ئەمین زەكی بەگ لە وەزارەتی یەكەمی نوری سەعیددا وەزیرنەبووە. كە لە٢٣ی ئازاری١٩٣٠دا پێكی هێناوە و لە ١٩ی تەشرینی یەكەمی١٩٣١ دا وەزارەتەكەی هەڵوەشاوەتەوە. بۆ دواتریش دووەمین وزارەتی خۆی هەر لە ١٩ی تەشرینی یەكەمی١٩٣١داپێك هێناوەتەوە و تا ٢٧ی تەشرینی یەكەمی١٩٣٢ی خایاندووە. بەڵام لەم وەزارەتەیاندا و، وەك لە لیستی ناوی وەزیرەكاندا دیارە ئەمین زەكی بەگ(١٨٨٠-١٩٤٨)وەزیری ئابووری و هاتوچۆبووە و، حەمە بەگی فەتاح بەگی جافیش هەر بە پێی(مێژووی وەزارەتە عێراقی)یەكانی ئەلحەسەنی و هەمان بەرگی(٣) و لەلاپەڕە٦٦یدا، نوێنەری كەركوك بووە لە پەرلەمانی عێراقی ئەوكاتەدا. ئەم ڕێكەوتەش بۆخۆی جیاوازیەكی زۆری هەیە لەگەڵ ڕۆژی كردنەوە و دەسبەكار بوونی یەكەم بە ڕێوەبەری قوتابخانەكەدا كە لە(١٩٣١/١٠/١)دابووە. هاوكات ئەمە ئەوەمان بۆ ئەسەلمێنێ ئەم قوتابخانەیە ڕەنگ بووبێ لە ناوەڕاستی مانگی(١١)ی هەمان ساڵدا كرابێتەوە و مەسەلەی ڕۆژی دەسبەكاربوونی بەڕێوەبەرەكەش هەر لەبەر ئەوەبووە. لە وڵاتی خۆمان و زۆربەی وڵاتانی تری ڕۆژهەڵاتدا سەرەتاكانی ساڵی خوێندن هەر لە١/١٠ی هەموو ساڵێكەوە دەس پێ دەكا وەكو ئاشكراشە بەپێی یەكەمین

تۆمارنامە(سجل)ی قوتابخانەکەو لە ساڵی یەکەمی خوێندنیدا تەنها(٢٨) قوتابی ڕوویان کردۆتە خوێندن و ساڵی لە دایك بوونیشیان لە نێوان ساڵانی(١٩١٨-١٩٢٥)ی زایینی بووە. هی واشیان هەیە ساڵی لە دایك بوونیان بەرامبەر ناوەکانیان تۆمارنامەکەدا بەرچاوناکەوێ. جگە لەوەی زۆربەی زۆریان کوڕ بوون و تەنها یەك کچیان لە گەڵدابووە کە ئەوەش بۆخۆی(ئەختەرخانی کچی حەمە بەگی جاف) خوێ بووە کە دەکاتە خوشکی کە سایەتی ناسراو بە (حەمە سەعید بەگی جاف)و پوری هەردوو شاعیرو نووسەری ناسراو (خەسرەوجاف) و(ئەبەرد جاف). بەڵام لە ساڵی دووەمی خوێندندا واتە(١٩٣٢-١٩٣٣) ژمارەی قوتابیانی کچ لە قوتابخانەکەدا زیادی کردووەو بوە بە(٣)کچ کە ئەوانیش بریتی بوون لە:-

١-وەفیقە تۆفیق عەلی کچی بەڕێوەبەری قوتابخانەکە خۆی بووە.

٢-قەدری وەستا حەمیدی ناڵبەند.

٣-ڕەعنای کچی حەیدەر سادە واتە خوشکی خوالێخۆشبوو حەسەنی حەیدەر(هەیەر) و حسین حەیدەر واتە حسەینە کەڵەی گۆرانی بێژ.

لەگەڵ ئەوەشدا هەموو ئەو قوتابی و خوێندکارانەی کە لە ساڵی یەکەمی خوێندنی وەرگیرابوون بەزۆری خەڵکی کەلاری ئەوکاتە بوون تەنها دوانیان نەبێ کە یەکێکیان(عەبدولباقی ئەکبەر خان) و ئەوی کەشیان(عەبدوڵڵا مەحمەد جوانڕۆیی) بووە. بە جۆرێ یەکەمیان: لە گوندی(دەککە)ی ناوچەی بنکورەی ئەوبەری سیروان و لە نزیك شاری(خانەقین)ەوە هاتووە.

ئەم قوتابخانەیەش وەك هەرەمێکی کارگێڕی لەوەدەمانەدا سەر بە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی لیوای کەرکوك بووە. لەبەر بایەخی مێژووی و بۆ سوودی گشتی لێرەدا وای بەباش دەزانم ناوی قوتابی و خوێندکارە

یەكەمەكانی ساڵی دامەزرانی قوتابخانەكەو ناو ئەو بەڕێوەبەرانەش كە تا كاتی بەرپابوونی شۆڕشی١٤ی گەلاوێژی١٩٥٨ لەم قوتابخانەیەدا دەسبەكاربوون تۆماربكەم كە ئەمانەبوون:-

١-ئەحمەد مەحمەد فەتاح.

٢-خالید ڕەزا بەگ.

٣-عەبدوڵلا مەحمەد فەتاح.

٤-حەسەن حەیدەر سادە.

٥-عەلی ڕەحیم تازە ئەوڕەحمان.

٦-عەبدول باقی ئەكبەرخان.

٧-حەمە سەعید بەگی مەحمەد بەگی جاف.

٨-حسێن حاجی محیَ دین.

٩-ئیبراهیم شێخ حەسەن ئەحمەد.

١٠-مەحمەد عەلی شێخ حەسەن ئەحمەد.

١١-عەلی شامە.

١٢-مەحمود وەستا ڕەشید.

١٣-حەمە ئەمین ئەریمان دەروێش.

١٤-نووری عەبدوڵلا جۆلا.

١٥-قادر مەحمەد صاڵح.

١٦-مەحمەد ئەمین عەبدوڵلا سوور.

١٧-كەریم مەحمود قادر.

١٨-موسا پیرەمیس.

١٩-قادر عەبدول مەحمەد.

٢٠-ئەحمەد عارف.

٢١-مەحمەد ڕەشید مەحمەد عەزیز.

٢٢-حسێن سۆفی فەتاح.

٢٣-کاکە عەبدوڵڵای سەمین.

٢٤-مەحمود ڕەزا بەگ.

٢٥-عەبدوڵڵا مەلا مەحمود جوایزۆیی.

٢٦-مەحمەد فەقێ مەحمود.

٢٧-مەحمود مەحمەد حاجی ئەڵماس.

٢٨-ئەختەر مەحمەد بەگی جاف.

بەڕێوەبەرانی قوتابخانەکەش لە کاتی دامەزرانییەوە تا کاتی بەرپابوونی شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ئەم کەسایەتیانەبوون:

ناوی بەڕێوەبەر	مێژووی دەسبەکاربوون	مێژووی دەس لە کارکێشانەوە
١-تۆفیق عەلی عەبدولڕەحمان	١٩٣١/١٠/١	١٩٤٠/٩/١٥
٢-حەسەن عەباس ڕەزا	١٩٤٠/٩/١٥	١٩٤١/١٠/١
٣-سەلیم بەگ دەفتەری	١٩٤١/١٠/١	١٩٤٥/١٠/١
٤-ڕەشید مەحمەد عەلی	١٩٤٥/١٠/١	١٩٥٠/١٠/١
٥-مەحمەد مستەفا موڵکی	١٩٥٠/١٠/١	١٩٥١/٩/١٥
٦-بەهجەت بەدری بەیاتی	١٩٥١/٩/١٥	١٩٥٦/٩/٢٤
٧-حسین مەحمود عەلی بەیاتی	١٩٥٦/٩/٢٤	١٩٥٨/٩/١٥

[١٣]

[١٣] ئەم باسە لە(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٥٧)ی،١٦/١٠/١٩٩٩دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی شازدەیەم

كورد لەساڵڕۆژی شۆڕی(٣٠) حوزەیرانی ١٩٢٠دا

هەر لە سەرەتاكانی جەنگی یەكەمەوە بەریتانیای گەورە دەستی بەسەر بەشێكی گەورەی وڵاتی عێراقدا گرت. بەڵام ڕووبەڕووی گەلێك كۆسپ و بەرگری بەردەوامی گەلانی عێرا ق بە عەرەب و كوردەوە بوەوە. سەرەڕای پاشماوەی ئەو سوپایەی كەدەوڵەتی عوسمانی هەیبوو لە عێراق و ناوچەكەدا. لەلایەكی كەشەوە بەهۆی هێرشی بەردەوام و پاڵپشتی كردنی سوپای بەریتانیاوە لە ناوچە جیاجیاكانی تری ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە بۆ هێزەكانی خۆی. لەسەرەتادا بەتەواوی توانی دەس بە سەر هەردوو ویلایەتی(بەسرەوبەغدا)دا بگرێ و هاوكات ئاگر بڕی(مۆدرۆس)یشی لە ساڵی١٩١٨ لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی دا مۆربكا. واتە ئەوكاتەی كە سەرەتای سوپای بەریتانی گەیشتبوە سنورەكانی ویلایەتی موسڵ. بە تایبەتی دەوروبەری شاری كەركوك خۆهەر كە جەنگیش لەبەرژەوەی وڵاتانی هاوپەیمان كۆتایی هات. بەتەواوی ئەوە بۆ بەریتانیا یەكلایی بوەوە. دەس بەسەرویلایەتی موسڵدا بگرێ بەتایبەتی پاش ئەوەی لە كۆنگری ئاشتی١٩١٩ی پاریسدا بڕیار لە سیاسەتی(ئینتداب)درا. ئەمەش بۆ خۆی لە

بەرژەوەندییەکی گەورەی حکومەتی بەریتانیادا بووە. سەبارەت بەداگیرکردنی عێراق بەکوردستانی باشووریشەوە هەرچەندە پێشتر لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستاندا بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی کورد بەرابەرایەتی شێخ مەحمود لە ئەوپەڕی گەشەکردن و تەشەنە کردندابوو بەمەبەستی پێکهێنان و دروست کردنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ لە ناوچەکەدا ئەمەش وای لە شێخ مەحمود کرد لەو ماوەیەدا کە پەیوەندی بەبنکەی سەربازی بەریتانییەوە بکا لە ئەسکی(کفری) تا حوکمداریەتێکی کوردی لە شاری سلێمانی و دەوروبەریدا لە ١٩١٨/١١/١ەوە دامەزرێ واتە پێش کۆتایی هێنانی جەنگی یەکەمی جیهانی بە(١٠)دە ڕۆژ شان بەشانی ئەوەش ڕاوێژکارێکی بەریتانی لەگەڵدابێ. وەك ئەوەی پاش ڕازیبوونی حاکمی گشتی بەریتانیا لە بەغدا(ویلسن)، مێجەرنۆئیل بۆ ئەو مەبەستە لەلایەن بەریتانیاوە دیاری کراو حکومەتی یەکەمی شێخ مەحمود پێکهێنرا بەڵام بەهۆی ئەوەی کە جۆرە ناکۆکیەك لە نێوان کورد و هێزەکانی بەریتانیادا دروست بوو لەسەر بەڕێوەبردنی کاروباری ناوچە کوردنیشنەکان بۆیە بەریتانیا کەوتە ئەوەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاروباری ئەم ناوچەیەبگرێتە دەس و کۆتایی بەحکومەتەکەی شێخ مەحمود لە ١٨ی حوزەیرانی١٩١٩ بهێنێ و بە خۆشی بە بەندکراوی دوای شەڕی(دەربەندی بازیان) و بە زامدارییەوە دراوەتە دادگایەکی سەربازی بەریتانی لە شاری بەغدا و پاشان دوورخستنەوەی بۆ دوورگەی(ئەندامان)ی وڵاتی هیند جا بۆیە دەتوانین ئەم نەگونجان و یەکنەگرتنەی شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیزەکاندا بە خاڵی وەرچەرخان دابنێین بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سەرجەم گەلانی عێراق بەرامبەر بەسیاسەتی بەریتانیا و هەوڵدان بۆ سەربەخۆبوون سەرەڕای ئەوەی گەلێك هۆکاری تری دەرەکی و ناوخۆ ڕۆڵی کاریگەریان لەو

پێکدادانە جەماوەرییەدا بوو کە بۆ یەکەمجار لە ٣٠ی حوزەیرانی١٩٢٠ەوە لە سەرانسەری عێراقدا دژ بە سیاسەتی(ئینتداب) و مانەوەی بەریتانیا بەو شێوەیە لە عێراق و کوردستاندا درێژەی هەبێ هەربۆیە دەکرێ هۆکارە دەرەکییەکانی لە بەرپابوونی ئەو شۆرش و ڕاپەڕینە جەماوەرییەدا چڕکەینەوە کە پێشتر لە وڵاتانی دەوروبەری وەك شۆرشی حیجازی١٩١٦، بۆلۆی میسری١٩١٩، سەرەڕای بەرپابوونی گەورەترین شۆرشی چینایەتی لە وڵاتی ڕووسیا ساڵی١٩١٧، جگەلەو هۆکارە ناوخۆییانەی کە بەریتانیا بەردەوام لە عێراقدا و بەسەردانیشتوانیدا سەپاندبوو دەشبوایە گەلانی عێراق هەموو باجێکی بەردەوامیان بدایە. ئەمەش بۆخۆی ئەرکێکی گەورەی خستبوە ئەستۆی خەڵکەوە و ماوەیەکی درێژخایەنیش دەوڵەتی عوسمانی هەمان سیاسەتیان پراکتیزەکردبوو. هەموو ئەم دیاردانەش وایان لە گەلانی عێراق بە عەرەب و کوردەوە کرد. دژبە سیاسەتێکی ئەوتۆ بوەستن و بۆ ماوەی زیاد لە پێنج مانگێك زۆربەی ناوچەکانی وڵات لە دەسەڵاتیان ئازادبکرێ هاوکات ئەنجومەن و دەسەڵاتی سەربەخۆیان تیادا بەمەزرێ بەڕادەیەك شێوازی ڕاپەڕین و گرتنەوەی شاروشارۆچکەکانی کوردستان لەلایەن کوردخۆیەوە هەر لە نێوەندی هۆزی گۆیانی ناوچەی زاخۆوە گرتیەوە تا بگاتە ئەو پەڕی باشوری لە کفری و خانەقین و دەوروبەریدا لە کاتێکیشدا دەتوانرێ تەنها شارێکی وەك سلێمانی بەوە بژمێردرێ کە بەڕادەیەکی کەمتر بریشکی ئەو شۆرشەی بەرکەوتبێ ئەوەشیان وەکو وتم: بەزۆری لەبەر ئەوەبووە. لەو دەمانەدا کە سایەتیەکی وەك شێخ مەحمود کە بەڕابەرێکی دیاری شۆرش دادەنرا لەلایەن بەریتانیاوە دەستبەسەرکرا کرابوو و لەوڵات دورخرابووەوە. جگە لەمانەش دەتوانرێ وایاس لە کورد بکرێ لە ڕۆژگارێکی وادا وەك گەلێك خۆی ڕاپەڕینی سەربەخۆو شۆرشی خۆی بەرپا کردبێ و هەوڵی

سەربەخۆیی‌دابێ. ئـەگینا خۆ ئەگەر مەسەلە هەربەشداربوون بووبێ. ئـەوا کەسایەتیەکی وەك(حسین عبدالکریم) بۆ یەکەم جار و لە ڕۆژگاری شۆڕشدا توانیویەتی ئاڵای عێراق لەسەر فەرمانگەی پۆستەی(باقوبـە) کـە ناوچەیـەکی عەرەب نشینە بەرزبکاتـەوە تەنانـەت زۆر لـەڕووناکبیرانی عـەرەبی عـێرا قبـە خۆیان گەواهی لەسەر ئەو لایەنە دەدەن وەك ئـەوەی کـە لـە ئـەیلولی ١٩٢٠ داو بـۆ یەکـەم جـار ناوچەکـە بەشـاری(باقوبـە) شـەوە ڕزگـارکرا لـە دەسـەڵاتی بەریتانیا دکتۆر حسین زبیدی نووسیویە(رفع العلم العراقی فوق دائـرة البريد و هو رجل كردی متحمس لاستقلال العـراق ويحـب وطنـه وبـلاده وقـد خطـب بحماسه في جموع الناس بعربيتـه البسيطه محرضا اياهم على القتـال و الثـورة في وجه الآنلكيز المحتلين و بـارك الحـاضرين بثـورتهم واخـذ كـل منـهم يمـارس عملـه خلافـا المـاسودته بعض الآقـلام المأجورة و هكـذا صـار الحكـم في بعقوبــه ثوريا).

بەجۆرێ دەکرێ زیانەکانی بەریتانیا لە کوردستاندا بـە ڕێژیـەکی گـەورەی ئێجگار گەورەی دارایی مەزندە بکرێ سـەرەڕای کوژرانـی سـەدان فـەرماندەی سەربازی گەورە لە ناوچەکە داو هاوکات ڕۆڵـی شۆڕشـەکە لـە وشـیارکردنەوەی کۆمەڵگەی کوردی لەودەمەدا بەهەموو چین و توێژەکانیـەوە بـێ جیـاوازی بـۆ شۆڕشـکردن و پاڵپشـتی بـەردەوامیان بــۆ ئــەو ڕاپەڕینانــەی لــە ناوچــە جۆربەجۆرەکانی کوردستاندا لەوە بەدوا دووبارەدەبوونەوە.[١٤]

---

[١٤] ئەم بابەتە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٠٧)ی ٢٠/٧/١٩٩٩، ڕۆژی سێ شەممە بڵاوکراوەتەوە.

باسی حەڤدەیەم

مامۆستا گیوی موكریانی
لە یادەوەرییەكی سەبری بۆتانی كۆچ كردوودا

زۆرن ئەوانەی لە پێناوی خزمەتی كردن بەگەل و، بەرەوپێش چوونی ڕەوتی ڕووناكبیری و گەشەكردنی باری ڕۆژنامەنووسیدا لە ناوەندی كۆمەڵگەكانیاندا هەردەم هەنگاوی بەردەوام و شەونخونی بەردەوامیان بۆ ئەوەبووە كە نەهێڵن گەل و نەتەوەكەیان لە كاروانی ڕووناكبیریی مرۆڤایەتی دوابكەوێ و هاوشان بەوان ئەمیش گەشە بە بوارە جیاجیاكانی خۆی بدات. دیارە ڕەنگدانەوەیەكی لەو بابەتەو، بە تەنگەوە چوونێكی لەم تەرحە بە تەواوی لە ناو كۆمەڵگای كورد و نەتەوەی كوردا هەمان ڕێڕەو وهەمان تایبەتمەندی بەخۆیەوەدیوە بە جۆرێ كە دەیان كەڵەپیاو و زانا و شاعیر و بیریاری تیا هەڵ كەوتبێ و، هەریەكەیان لەدەروازە و لەبوارێكی فراوانەوە چوونەتە ناو دونیای سەرقاڵی خزمەت كردنەوە. یەكێك لەو كەسایەتیانەش كە دەمانەوێ لە یاددەوەریەكی وادا لە ناوەندی ڕووناكبیری كۆمەڵگەكەماندا باسی لێوەبكەین و ڕۆشناییەك بخەینە سەر هەڵوێست و ئەو خزمەتە مەزنانەی كە لە ماوەی خزمەت كردن و سەربردەی

ڕووناکبیری خۆیدا بەجێی هێنابن. ئەوەش بۆ خۆی بنەماڵەی سەربەرزی موکریانی و کەسایەتیەکی ناسراوی وەك مامۆستا گیوی موکریانی(١٩٠٣-١٩٧٧/٧/٢٤) یاوەکتر بلێین: عەبدولڕەحمانی کوڕی عەبدوللەتیفی خەزاییە. کەبەبەردەوامی لەگەڵ حسین حوزنی موکریانی(داماو)ی برایدا. ئەوپەڕی ڕۆڵی گەورە و دەوڵەمەندیان لە پێش خستنی مێژوو، زمان و ڕۆژنامەنووسی گەلی کوردا دیوە و، بەجۆرێ ئەبێ وا باسی لێوە بکەین کە هەردەم کوردەواری خۆی بەقەرزاری ئەوماندبوون و شەونخوونیەی ئەو دووبرایە بزانێ و یادو یادەوەری پڕشکۆیان بەرز و بڵند بنرخێنێ گیوی نەمر لەو ڕۆژەوەی حوزنی براگەورەی یەکەم چاپخانەی لەوڵاتی ئەڵمانیاوە هێنایە شاری حەلەبی وڵاتی شام و لە ساڵی١٩١٥دا بۆ کاری چاپەمەنی و بڵاوکردنەوەدایمەزراند ئەو هاوکاری بەردەوامی بوو لە هەڵسوڕانی کارەکانی دا. دوای ئەوەش کە چاپخانەی ناوبراوی لە(حەڵەب)ەوە گواستەوە ڕەواندزو، دووبارە لەوێوە کەوتنە چاپکردن و بڵاوکردنەوەی گۆڤارە حوزنی(داماو)ی برایو بەڕێوەبەری نووسین مامۆستا گیوبوو تارۆژی داخستن و دوا ژمارەی کە لە١٩٣٢/٧/٣١ بەسەریەکەوە(٢٤) ژمارەیان لێ بڵاوکردۆتەوە کەچی دوای سێ ساڵ لەوەستانی گۆڤاری پێشوو دەستیان داوەتە بڵاوکردنەوەی گۆڤارێکی هەفتانە بە ناوی(ڕووناکی)یەوە. یەکەمین ژمارەیان لە ساڵی١٩٣٥دا بڵاوکردۆتەوە و بەسەریەکەوە تەنها(یازدە) ژمارەیان لێ دەرکردووە، دوای ئەوەش وەکو خۆی باسی لێوە دەکا: کاتێ ئینگلیزەکان حوزنی برایان لە ساڵی١٩٤٧لە ڕەواندز دەرمانخوارد کرد ئیتر بە تەواوی کاروباری چاپخانەی کوردستان و هەموو ئەو چاپەمەنی و کتێب و نووسراوانەی کە لێرەوە بڵاوکراونەوە بەر پرسیارێتی یەکەمیان کەوتە دەس مامۆستا گیو. خۆی هەڵسوڕێنەری سەرەکی هەموو کاروبارێکیان بوو.

هەرچەندە بە خۆشی وەك دکتۆرە کوردستانی کچی دەیگێڕێتەوە لە ساڵی١٩٣٤ەوە:(ڕەواندز بەجێ دێڵێ‌و ڕوونەکاتە هەولێر) و چاپخانەیەکی گەورە لە شاری موسڵ دەکڕێ. هەر لێرە شبە دواوە سەرەڕای چاپکردن و بڵاوکردنەوەی گۆڤار و بڵاوکراوە بەزمانی کوردی دەکەوێتە کۆکردنەوە و لە چاپدانی دیوانی زۆربەی شاعیرانی ناسراوی کورد و ساغ کردنەوەیان. لە مایسی ساڵی١٩٥٤ەوە ئیمتیازی گۆڤارێکی وێژەیی هەفتانە بە ناوی(هەتاو)ەوە وەردەگرێ، زۆربەی کارەکانیشی خۆی بەڕێوەی بردوون، بەهاوکاری لەگەڵ(ئیبراهیم دزەیی) و (مەحمەد دەباغ)دا. بەجۆرێ تاکاتی وەستانی گۆڤارەکە لە ساڵی١٩٦٠دا توانیویانە(١٨٨)ژمارەی لێ‌بڵاوبکەنەوە لەگەڵ ئەم هەموو خزمەتە گەورەیەیدا و لەبەر ئەوەی شارەزاییەکی بەرچاوی هەبووە لە زمانەکانی:(فەرەنسی، ئینگلیزی، فارسی وعەرەبی)دا هەوڵی داوە گەلێ فەرهەنگی ناوازەی بەوزمانانەو وێڕای(زمانی کوردی) بڵاوکردۆتەوە لەوانە وەك(فەرهەنگی ڕابەر)،(فەرهەنگی مەهاباد)،(فەرهەنگی کۆلکەزێڕینە) و گەلێ کتێبە نووسراوی تری هەمە جۆر. کە هەر یەکەو بۆ خۆیان سەروەری و گەنجینەیەکی دەوڵەمەندی ئەو پیاوە مەزنەن لەبواری گەشەپێدانی زمان و کلتور و ڕووناکبیری ڕەسەنی کوردیدا واتە تا ڕۆژی کۆچ کردنی لە١٩٧٧/٧/٢٤، دەیان شاکار و نووسراو وبابەتی دانسقەی پێشکەش بە نامەخانەی کوردی کردوە وەك کە سایەتیەکی پاك وڕووناکبیرێکی بە سەلیقە چەندین هەڵوێستی کوردانەی نواندووە بۆ داکۆکی کردن لە ناوی گەل و وڵاتەکەی یەکێك لەو هەڵوێستانەی وەك شاعیری ناسراو سەبری بۆتانی(١٩٢٥-١٩٩٨) خاوەنی دیوانی(شین وشادی) و (دڵستان) کە ساڵی(١٩٩٨) لە ئەوروپا کۆچی دوایی کرد لە کۆتایی هەشتاکاندا لە بەغدا ئەوەی بۆ گێڕامەوە کە:

دەزگاکانی(حکومەتی عێراق) لە هەولێر چەند جارێك لە ناوەڕاستی حەفتاکان و پێش کۆچکردنی مامۆستا گیوی موکریانی، داوایان لێ کردبوو کە ناوی چاپخانەکەیان لە شاری هەولێر لە چاپخانەی(کوردستان)ەوە بکەنە(چاپخانەی هەولێر) لەبری(کوردستان) ئەویش لەبەر ئەوەی چەند جارێك چووبوونە سەری و لەو بارەیەوە فشاریان خستبوە سەر، بۆ ئەویش ناوی چاپخانەکەی گۆڕی بوو. لەسەر(لوحە)ی چاپخانەکە نووسیبووی(مطبعة اربیل)و، بەخەتێکی پانتر لە ژێرئەو واژەیەوە نووسیبووی(سابقا کردستان). هەربۆ یە دوای ئەوەو، دووبارە هەمان دەزگا ئاگاداریان کردبۆوەوە کە هەر وەك جاری پێشووی لێ بکاتەوە و شتی لەو بابەتە هەڵنەواسێ.[١٥]

---

[١٥] لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩١٠)ی، ڕۆژی یەك شەممەی، ١٩٩٩/٧/٢٥دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی هەژدەیەم

تۆرانیەت و كۆمەڵەی تەعالی كوردستان

ئەو گۆڕانكاریانەی لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەیەم بەدواوە لە سیاسەتی دەوڵەتی عوسمانی(١٢٩٩-١٩٢٢)دا سەریان هەڵدا بە زۆری گەلاڵەبوونیان دەگەڕێتەوە بۆ چاكسازخوازانی ناودەوڵەت و، ئەوانەشی كە لە دەرەوەی بوون. زۆرجار دژایەتی سیاسەتی دەوڵەت و داوای گۆڕانكاری بەردەوامیان دەكرد لە سیاسەت و حوكمڕانیەتی دەوڵەتی عوسمانیدا بە جۆرێ كە لەگەڵ گۆڕنكاریەكانی سەردەم و چاكسازیوسیاسەتی ئەوروپای ئەو سەروبەندەدا بگونجێ كە بە تەواوی هەنگاوی گۆڕانكاری بەخۆوە دیبوو هەر ئەمەش وای كرد ئەم چاكسازخوازانەو زۆر لەودەنگ و هەڵوێستانەی كە لە ناوەندی سوپا، قوتابخانە، ناوەندە زانستی و ڕێكخراوە شۆڕشگێریەكانی ئەو كاتەوە لێكدی نزیك دەبوونەوە و لەدوایدا بە تەواوی ئەوەی گەلاڵەكرد كە ڕێكخراوی(الأتحاد والترقي-یەكێتی و سەركەوتن) سەرەتا وەك ڕێكخراوێكی نهێنی سیاسی لە ساڵی(١٨٩٩)ەوە بێتەكایەی داواكاریو ئەو گۆڕانكاریانەی كە ئەبوو لە سیاسەتی دەوڵەتدا وەك(دیفاكتە)یەك ڕوو بدەن، هەر چەندە بنەمای دروست بوونی پارتی(یەكێتی و سەركەوتن) بەپێی هەندێ

سەرچاوە بەزۆری دەگەڕێتەوە بۆ سەربیرۆکەی چوارکەس لە ساڵی١٨٨٩دا کە دوانیان لە کەسایەتیە ناودار و کوردەکانی ئەوکاتەی وەك: ئیسحاق سکوتی و عبدوللاجەودەت بوون. تەنانەت لە یەکێ لە کۆنگرەکانی‌دا کە لە ساڵی ١٩٠٢ لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا بەسترا دووکەسایەتی کوردی وەك عەبدولرزاق بەدرخان و حیکمەت بابان تیایدا بەشداربوون هاوکات کەوتنە ئەوەی بە شێوازێکی نهێنی ڕێکخراوو لقی خۆیان لە زۆربەی شار و ویلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا بکەنەوە و چالاکی سیاسی خۆیان دەسپێبکەن هەر لە ساڵی(١٩٠٨)ەوە کە بۆ یەکەم جار هەڵگەڕانەوەی عوسمانی بەرپابوو شانبەشانی ئەوە گۆڕانکاریەکی بناغەیی لە دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی‌دا ڕوویدا ڕێکخراوی(یەکێتی‌و سەرکەوتن) بۆ زیاتر سەرنج ڕاکێشانی دانیشتوان‌و بۆ پەیوەندی پێوەکردن بە ڕێکخستنەکانییەوە. سەرەتا دروشمی (سەربەستی، عەدالەتی ویەکسانی) یان بەرزکردەوە کەچی بەرزکردنەوەی دروشمێکی لەو بابەتە تەمەنێکی ئەوتۆی نەبوو کە بتوانێ هەموو ئەو نەتەوە و زمان و ڕەگەزانەی ناو دەوڵەتی عوسمانی بەو(یەکسانی)یەی کە قاوی بۆ ئەدا کۆبکاتەوە و، بەجۆرێکی وا کە هیچ جیاوازی ولێك نەگەیشتنێ دروست نەکا. بەڵکو سەرانی(یەکێتی‌و سەرکەوتن) کەوتنە سیاسەتی بە تورك کردن و بەرزکردنەوەی دروشمی تۆرانیەت. لەگەڵ ئەوەشدا خۆیان بەمیراتگری دەوڵەتی عوسمانی دەزانی و هەموو ڕەگەزەکانی تری ناو ئەو دەوڵەتەیان بە تورك وبەوەلە قەڵەمدەدا کە بێنەکایەو ژێر ئاڵای بەرزی تۆرانیەتەوە. وەك ئەوەی لەدوایدا ئەودروشمە بە شێوەیەکی زەقتر جەختی لەسەرئەکرایەوە بە تایبەتی بەرزکردنەوەی بنەمایەکی وەك(مەرکەزیەت، تۆرانیەت و بەتورك کردن) بۆ ئەمەش وەك خۆیان(ناویان لێناوە) و ڕێگایان بۆ

ڕووناكبیر و خەڵكانی پسپۆر بەولایەنەی وەك(یوسف ئاق جۆرمئۆغلی) خۆشكرد كەیەكێ لە تۆرانیەكان و، بۆچوونەكانی لەوەدا ڕەنگیئەدایەوە كە ئەیوت:(ان الذین یرتبطون مع الآتراك بالدین فقط، ولیس بالعرق، الا انهم قد امتزجوا مع الآتراك الی درجة معینة، یسهل صهرهم في المجتمع الترکی اما الذین لم یتولد لدیهم شعور قومي فیمكن تتریكهم) ایران وتركیا، الموصل١٩٩٢،ص٢٢٥. تەنانەت ئەم بیروڕایانە بەزۆری گەیشتبوەڕادەی(تۆقاندن) دژ بەنەتەوەو ڕەگەزەكانی تر وەك لە دوایدا بە جۆرێ كاری كردبووە سەر ڕووناكبیرانی ئازادیخواز و كە سایەتیەكانی ناو نەتەوە و ڕەگەزەكانی تركە بەبێ چەندو چوون دژ بە سیاسەتێكی ڕەگەز پەرستانەی لەو جۆرە بوەستن‌و هەوڵی ئەوەشبدەن. ڕێكخراو و كۆمەڵە و یانەی ئەوتۆ دابمەزرێنن لە مینبەرێكی ڕەواو چالاكەوە دژایەتی ئەو سیاسەتە بكەن و لایەنگیرەكانی خۆیان لەدەوری ڕێكخستنەكانیدا كۆبكەنەوە بۆ داكۆكی كردن لە مافەكانیان و وشیاركردنەوەی دانیشتوان لە هەر هەوڵێكی توركان كە كار لە كیان و بیروڕای نەتەوەیەتی، ئایینی ونەریتی كۆمەڵایەتیان بكا نەتەوەی كوردیش وەك یەكێك لەو نەتەوانەی كەماوەیەكی دورودرێژبوو لەلایەن دەسەڵاتی عوسمانیاندا و دواتر تۆرانیەكانەوە مافەكانیان پێشێل كرابوو، هەرئەوەش وایكردبوو. نەتەوەی كوردیش بكەوێتە خەبات و تێكۆشانێكی بەردەوامی ئەوتۆوە كە سوود لە دەرئەنجام و گۆڕانكاریەكانی سەردەمی هەلگەڕانەوەی عوسمانی وەرگرێ و هەوڵی پێك هێنانی ڕێكخراو و كۆمەڵە و ڕێكخستنی خۆیبدا وەك ئەوەی لە ئەنجامی ئەو سیاسەتە نا هاوسەنگەی لەوماوەیە بەدواوە تۆرانیەكان پراكتیزەیان دەكرد، یەكەم كۆمەڵەی سیاسی كورد لە ٢٥ی ئەیلولی١٩٠٨ بە

سەرۆكایەتی شێخ عەبدولقادری شەمزینی (گەیلانی) شەهید لە ئەستەمبوولْ دامەزرا بە ناوی(كۆمەڵەی تەعالی كوردستان)ەوە واتە(كوردستان تعالی جمعیتی) كە ئەمەش بۆ خۆی لەلایەن كۆمەڵێك لە بیریار(مفكر) و كەسایەتی و ڕووناكبیرانی گەورەی كوردی وەك(ئەمین عالی بەدرخان، فەریق شەریف پاشا، شەهید عەبدولقادری شەمزینی و داماد ئەحمەد ذوكەفەل پاشا)ەوە هاتە كایەوە، جگە لە ڕووناكبیر و كەسایەتیە ناسراوەكانی وەك: خەلیل ڕامی بەدرخان، كامەران بەدرخان، فوئاد پاشا، حیكمەت بابان، حسین وشوكری و فوئاد مەحمود و عەلی لە بابانیەكان، سەید عەبدوڵلا ورەمزی بەگی خەرپوتی، ئەكرەم جەمیل پاشا، نەجم الدین حسین، مەمدوح سەلیم، حەسەن حامید، فەریدو دكتۆر شوكری مەحمەد، حەسەن عەونی نوێنەری خەربووتی پێشوو، مەحمەد ناوێك كە نوێنەری پێشووی شاری مەلاتیە بووە، ئەمین زەكی، میر ئالا خەلیل بەگی دەرسیمی، مەحمود نەدیم پاشا، فەریق مستەفا پاشای سلێمانی، فەریقی حەمدی پاشا، قائمقام مەحمەد ئەمین بەگی سلێمانی، سەید عەلی شیرۆڵی و سەید شەفیق ئەفەندی خێزانی و كەسانی تر، (بلە چ شیركو، القضیة الكردیة)ص٥٢-٥٣ لە هەمان ساڵو هەر لەگەڵ دامەزرانی(كۆمەڵەی تەعالی كوردستان)یشدا، كۆمەڵەیەكی تری وێژەیی دامەزرا بەناوی(كۆمەڵەی بڵاوكردنەوەی مەعاریفی كورد)و یەكێ لە هەنگاوە گرنگەكانی ئەم ڕێكخراو و كۆمەڵە كوردییەش ئەوەبوو، قوتابخانەیەكی بەزمانی كوردی و لە(جنبرلی تاش)كردەوە بۆ فێركردنی منداڵی ئەو ماڵە كوردانەی كەلەوكاتەدا لە شاری ئەستانە(ئەستەمبووڵ) بوون. بەڵام هەركە دەسەڵات كەوتەدەس توركە(اتحاد)یەكانەوە لە فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی عوسمانیداو لە

ژێرپەردەی دەستوور و دیموکراتیدا هەردوو کۆمەڵەکەیان داخست و بەشێوازێکی دیکتاتۆریانە و دوورلە هەموو نەرێتێك قوتابخانە کوردی یەکەیان هەڵوەشاندەوە، بەلام کۆمەڵەی تەعالی بەوەکۆڵینەدا بەلکوپەنای بردەوەبەرکارکردنی نهێنی و دوابەدوای ئەوە لە ساڵی١٩١٠دا کۆمەڵەی(هێڤی کورد) لەلایەن کۆمەڵێك لە خوێندکارانی کوردی ئەوکاتەوە کە لەشاری ئەستانەبوون بە هاندان و پاڵپشتی کردنی خەلیل خەیاڵی مۆتەکی پێکیان هێنا هەرلەدوای دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەو ڕێکخراوانەشەوە کە لە ئەستانە(ئەستەمبووڵ)ی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی هاتنەکایەوە کۆمەڵێك ڕێکخراو و کۆمەڵە و پارتی سیاسی کورد لە ناوچەجۆر بەجۆرەکانی کوردستان و دەرەوەی کوردستاندا هەریەکەیان بۆ مەبەستێك و وەك داکۆکی کردنێك لە مافەکانی کورد لەو کاتە بەدواوە کەوتنە چالاکی بەردەوامەوە، هەریەکەشیان بەپێی ئەو دەرامەت و دەرفەتەی بۆی ڕەخسابوو بلاوکراوە و گۆڤار و زمانحاڵی خۆیان هەبوو سەرەڕای کردنەوەی لق و بارەگای تایبەت بەخۆیان لە زۆر ئەو ناوچانەی ئەوکاتەی دەوڵەتی عوسمانیدا ئەوەش چ بە شێوازی نهێنی بێت یان بە ئاشکرا بەتایبەتی لە شارە دیارەکانی وەك: (دیاربەکر، موسڵ، هەولێر، سلێمانی، کەرکوك وبەغدای) پایتەخت و شوێنانی تریشەوە تەنانەت بەزۆری ئەندامان و باڵەکانی ئەم کۆمەڵە و ڕێکخراوانەش بوون کە لەتەشرینی یەکەمی (١٩٢٧)دا و لە هاوینە هەواری(بحمدون)ی لوبنان بزوتنەوەی(خۆیبوون)یان دامەزران و هەموویان لە ڕیکخراوێکی سیاسیدا کۆبوونەوە کۆمەڵەی تەعالی کوردستانیش پاش دامەزرانی، پەیڕەوە ناوخۆییەکەی کە لە(٣٤) ماددەی جۆربەجۆر پێك هاتبوو لە ٦ی تشرینی دووەمی ساڵی١٣٣٢کۆچی کە هاوکاتە لە ساڵی١٩١٥ی زایینیدا بە زمانی تورکی بلاوکردەوە وەك دەشبینی بەپێی

بڕگەی(٣٢)پەیڕەوی ناخۆکەی نووسیویە:(ئەم کۆمەڵەیە پێك هاتووە لەسەربناغەی یەکبوون و سەرکەوتنی گەل، لەسەر بناغەی بایەخدان بە دابی نەتەوایەتی و پەروەردەی ئیسلامی و ژیاریو ڕێزگرتن لە نەتەوایەتی لە نێوکورداندا و درێژەدان بە خۆشەویستی و یەکێتی لە نێوانیاندا هەموو ئەندامێکیش لە ئەندامانی کۆمەڵە ئەبێ پابەندبن بەم بنەمایانەوە) وەك لە درێژەی بڕگەکانی تری پەیڕەوی ناو خۆی کۆمەڵەکە ڕوون کراوەتەوە.[١٦]

---

[١٦] لە گۆڤاری(ئاران)ی، ژمارە(١٢)ی، کانوونی یەکەمی ١٩٩٩دا، بڵاوکراوەتەوە.

باسی نۆزدەیەم

شۆڕشی ئۆکتۆبەر و هێزەکانی سوپای ڕووس لە قەڵای شیروانەدا

پێش بەرپابوون و هەڵایسانی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵە ١٩١٧ ڕووسیای تزاری(قیصری) تەوەرێك بوو لە وڵاتانی هاوپەیمان. دژ بە وڵاتانی ناوەند(وسط) لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانی(١٩١٤-١٩١٨)دا بەڵام کاتێ شۆڕش بەرپابوو ڕابەرانی شۆڕشی نوێی ڕووسیا بە تایبەتی(لینین) یەکێکبوو لەوانەی کە یەکەم هەنگاوی ئەوەبوو وڵاتەکەی لە کارەسات و ڕیزەکانی جەنگ بکێشێتەوە و، خۆی بۆ پاراستنی شۆڕش و هێورکردنەوەی شۆڕشی ناوخۆی وڵاتەکەی تەرخان بکا هەر لەوکاتەوە و لە سەرداوای سەرانی سوپاکەیان سەربازێکی ڕووسی وەك عەمید شوکری مەحمەد ئەدیم ئەڵێ: لەبەرەی جەنگی عێراق و کوردستان لە ناوچەی بنکورەوە لە ٢ی حوزەیرانی ساڵی(١٩١٧)ەوە لە ئاوی سیروان دەپەڕێتەوە بۆ ئاگادارکردنەوەی ئەو هێزانەی تورك کە لەوکاتەدا لە(قەڵای شێروانە)ی ناوچەی گەرمیان دابوون ئەوەیان پێ ڕادەگەیەنێ کەوا هێزەکانی ڕووس ئاگادارکراونەتەوە کە ئاگری جەنگ بوەستێت بەو شێوەیەهێزەکانیان بە سەرۆکایەتی جەنەراڵ

باولۆف هەموو ناوچەکانی(دیالی) یان بەجێ هێشت(الندیم، الجیش الروسیی،ص٧٩) بەڵام هێزەکانی تریان لە ناوچەی سلێمانی و ڕەواندز وەکو خۆیانمانەوە. لە پاش جەنەراڵ باولۆف یەکێکی تری هاتە شوێن بە ناوی جەنەراڵ باراتوفەوە کە سەرکردەی ئەو هێزە ڕووسیانە بوو کە لە ٣ی حوزیرانی١٩١٦دا پەلاماری شاری(خانەقی)یاندا بەمەبەستی داگیرکردنی لەم کاتەدا هێزەکانی رشووسی خۆیان دەدا لە نزیکەی٢٠٠٠٠هەزار سەرباز سەرەڕای ژمارەیەکی زۆرچەکی هەمەجۆر و(٢٠)تۆپی دورهاوێژ و بەزۆری لە ناوچەی خانەقی و قەسری شیرین و قزڕەباتا جێگیرکرابوون لەمانگی نیسانی ١٩١٧دا هێزەکانی تورکی بە تایبەتی فەیلەقی (١٣)سیازدەیەمی لای ڕۆژهەڵاتی ڕووباری سیروانیان چۆڵکردو، هێزەکانی ڕووسی کەوتنە جموجوڵ و خۆکۆکردنەوە لە شەوی ٧و٨ی مایسی١٩١٧ بەدوولیوای سوارەوە لە ئاوی سیروان پەڕینەوە یەکەمیان لە ژووروی ناوچەی مەیدانەوە بەرەو(باوەنور) و دوومیان لە شاخی(مرواری)یەوە بەرەو(قەڵای شێروانە) و لە ٩ی مایسی١٩١٧دا داگیریان کرد بەکەش هێزەکانی ڕووس داوایان لە جەنەراڵی بەریتانی(مۆد)کرد کە تائەوکاتەش هاوپەیمانی یەکتربوون لە جەنگدا یارمەتیان بدا بۆ ئەوەی پەلامارنەدرێن لەلایەن هێزەکانی تورکەوە لە ناوچەی(دەلی عەباس) و(عزێم)ەوە بتوانن خۆیان بگەیەننە هەرێمی کفری، کەچی جەنەراڵ مۆدی بەریتانی ئەمەی نەکردو هێزەکانی تورکیش بە سەرکردایەتی عەلی ئەحسان پاشا توانیان بە هێزێکەوە کە پێك هاتبوو لە لیوایەك پەلاماری هێزەکانی ڕووسبدەن بەتایبەتی ئەوانەیان کە لەبەری(مەیدان)ەوە پەڕیبوونەوە و، لەناوچەی(سەید خەلیل)یشدا بنکەیەکی تری بەرگریان دژی هێزی ڕووسی دامەزران بە(٦) فەوج و بەیارمەتی(٣) بەتەریەوە پەلاماری ئەو ڕووسانەیاندا کە لە قەڵای

شێروانەدابوون ئەمەش لە ڕۆژهەڵاتی ڕووباری سیروان و وڵاتی ئێران دیاردەیەكی واش ئەوە دەسەلمێنێ كەجۆرە لاوازییەك لە هاوكاری و پشتگیری هەردوو سوپای ڕووسی و بەریتانیدا بە تەواوی دەركەوتوە و بەریتانیەكانیش زانیویانە كەڕووس لە هاوپەیمانی و بەرەی جەنگ دەكشێتەوە هەر بۆیەش لە زۆرلایەنەوە بەتەنگی یەكترەوە نەچوون دژ بە دەوڵەتی عوسمانی سوپای تورك هەرچەندە سەرانی ڕووسی بارەگای سوپای بەریتانیەكانیان ئاگاداركردەوە لەوەی كە ئەوان ئەیانەوێ(١٦)سریەی سوارە و(٥)فەوج و(٦)گوللە تۆپ بەجێ بێڵن لە ناوچەی قەسری شیرین و خانەقی و ئەو هێزانەی تریشیان دەكشێنەوە بۆ(هارون ئاباد) لەبەر ئەوەی نەیانتوانیوە لە ڕووی خۆراك و ئازوقەوە سوپاكەیان بەڕێوەببەن و لە هامان كاتا لەلایەن خێڵە كوردەكانەوە بەتەواوی تەنگیان پێهەڵچنرابوو لە١١ی مایسی١٩١٧ەوە جەنەراڵ باولۆڤ فەرمانیدا بەوەی كە هێزەكانی لە ڕێگای كرماشان-هەمەدانەوە بكشێنەوە و، بەوەش هیچ هێزێكی ئەوتۆیان لە ڕۆژهەڵاتی ڕووباری سیرواندا نەما تەنها ژمارەیەكی كەمیان نەبێ كەلە ناوچەی شارەبان و چیاكانی(حەمرین) دامانەوە ئەوانەش پشتیان بە هێزەكانی بەریتانیای هاوپەیمانی خۆیان دەبەست. بۆ ئەوەی لە ڕووی خۆراك و پارمەتییەوە كۆمەك دەسگرۆیی بكرێن ژمارەشیان خۆی دەدا لە نزیكەی١٠٠٠هەزار سەرباز و، سەرهەنگ(بیچاراكۆڤ) ڕابەرایەتی دەكردن. ئەم هێزانە لەگەڵ هێزەكانی بەریتانیادا مانەوە تا ساڵی١٩١٨ و، زۆرجاریش لەگەڵ سوپای توركدا بەجەنگ دەهاتن یەكێ لەوانەش كەشان بەشانی سوپای بەریتانیا دژ بەتوركەكان كرد بێتیان شەڕی(قەرەتەپە)ی ٣-٤ی كانوونی یەكەمی١٩١٧بوو پاشماوەكانی ئەم هێزانەش لە دواییدا گەڕایەوە بۆدیوی ئێران و شاری كرماشان لە سەرەتای كانوونی دووەمی١٩١٨دا دوا

سەربازی ڕووسی خاکی عێراق و کوردستانی باشووریان بەجێ هێشت و بەیەکجارەکی خۆیان لە ڕیزی هاوپەیمانەکان لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا کشانەوە.[١٧]

---

[١٧] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٢٥٥)ی٥/٤/١٩٩٦ڕۆژی هەینی بلاوکراوەتەوە.

[١٨] ئەم نووسینە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە (٨٨٤)، سێشەممە ١٠/١/١٩٩٥ بلاوکراوەتەوە.

باسی بیستەم

زانای کورد تۆفیق وەهبی لە بەڵگەنامەیەکی سەربازی عێراقیدا[١٨]

پێم وابێ، ئاشکراکردن و دۆزینەوەی هەر بە ڵگەنامەیەکی بڵاونەکراوە سەبارەت بە کورد و، گەورە پیاوانی سیاسی و ناوداری کورد سوود و بایەخێکی ئێجگار گەورەی دەبێ بۆ سەرباری گەشەکردن و ڕووناکبیری کوردی، بە هەموو بەشەکانییەوە بەڵگەنامەیەکی لەم بابەتەش کەمن لێرەدا دەیخەمە ڕوو ڕەنگە وەك ناوەڕۆك شتێکی وامان نەداتەدەستەوە و هیچ لایەنێکی نەوتۆمان بۆ یەکلایی نەکاتەوە. بەڵام وەك بەڵگەنامەو لەوسەربەندەدا ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێ کە زانایان و گەورە پیاوانی ڕووناکبیر وسیاسی کورد ڕۆڵ‌و شوێنێکی تایبەتیان هەبووە لە مێژووی هاوچەرخی عێراق بە گشتی و گەلی کورد بە تایبەتی‌و، بەشداربوونیان لە بەرەوپێش بردنی ڕەوڕەوەی دەسەڵات و حوکمڕانیەت لەم وڵاتەدا جا سەبارەت بە بیریار و زانایەکی وەك تۆفیق وەهبی(١٨٩٢-١٩٨٤)هەر چەندە لێرەدا پێویست بەوە ناکا کەبڵێم: ئەم گەورە پیاوەی کورد کێ بوە و کارەکانی کامەن لە بواری

---

[١٨] ئەم نووسینە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ) ژمارە(٨٨٤)، سێ شەممە ١٩٩٥/١/١٠ بڵاوکراوەتەوە.

کوردایەتی و ڕووناکبیری کوردیدا چونکە بەزۆری هەموو سیاسەت مەدارو ڕووناکبیران دەزانن کە ئەو مرۆڤە مەزنە چ خزمەتێکی بە وڵات و میللەتەکەی خۆی کردوە و، چۆن شەوو ڕۆژی داوەتە دەمی یەکتر بۆ ئەوەی خزمەت بە باری ڕووناکبیری نەتەوەکەی بکا هەر لە کاروباری ئیداری، سیاسی، سوپایی، دیبلۆماسیەت، زمانەوانی سەرەڕای مێژووکاری ڕۆژنامەنووسی...یانی دەرگا نەبووە کە کلیلی دەستی ئەم پیاوە نەیکردبێتەوە و ناواخنەکەی تاووتوێ نەکردبێ بۆ ئەمەش من بە ئەوپەڕی ڕاشکاویەوە دەڵێم: کە مێژوو و ڕووناکبیران هەربە خۆیان ئەوگەواهەی بۆدەدەن و پەنجەی شەهادەتی بۆ دەخەنە سەرخاڵی مەبەست هەر لەو ساڵانەشدا کە خوێندکاری بەشی مێژووی کۆلێژی ئەدەبیات بووم بەردەوام ئەوکتێبخانانەم دەپشکنی کە کتێبی کۆن و گۆڤار و نووسراوی دانسقەیان تیابوو یەکێك لەو کتێبخانانەش کە زیاتر لەم لایەنەوە دەوڵەمەند بوو کتێبخانەی (نتول) بوو لە(باب المعظم) نزیك بە کۆلێژی ئاداب ئەوی ڕاستی بێ تابڵێی شتی دەگمەنی تیابوو هەر لە ڕۆژنامەی کۆن، گۆڤار و کتێب و... بۆ یەکێك خولق و تاقەتی ئەوەی هەبوایە بەدوای بابەتی بەکەڵکدا بگەڕێ ئەوەبوو ڕۆژێك هەر لە کتێبخانەکەدا گەلێك گۆڤار بە زمانی فارسی و کتێبی جۆربەجۆری کۆنم بەر چاوکەوت زۆریان لەلاپەڕەی یەکەمیانداولای سەرەوەیاندا بە ناووئیمزای(ئاسیا تۆفیق وەهبی)ەوە لە سەریان نووسراوە کەدوایش لە بارەی ئەم(ئاسیا)یەوە پرسیارم کرد بۆم دەرکەوت کە ئەمە خێزانی تۆفیق وەهبی بەگبووە. بەڵام لە ڕاستیدا من وای بۆدەچووم کەکچی بووبێ؟ لەبەرئەوەی بابەتەکان نرخیان گەلێك گران بوو منیش قوتابی بووم و توانای کڕینیانم نەبوو، تەنها ئەوە نەبێ هەندێکم لێ تاوتوێ کردن و لە دووتوێیەکێ لەو گۆڤارانەدا ئەم بەڵگەنامە سەربازیەم(عسکری)م

بەرچاوکەوت و، ئەمیانم لای خۆم گل دایەوە چونکە زانیم ئەمەیان بایەخدارترو بەکەڵك ترە لای خواریشەوە واتۆمارکراوە مێژووی دەرچوون و بڵاوکردنەوەی دەگەڕێتەوە بۆ(١٩٥٢/١/٢) و ناوی هەردوو گەورەپیاوی سەربازی و سیاسی کورد(تۆفیق وەهبی بەگ) و (نورالدین محمود)ئەمەی دواییان کە دەڵێن بەرەگەز کوردبووە بەسەرەوە بوو لەگەڵ ناو و ئیمزای هەردووگەورەپیاوی شۆرشگێڕوناسراوی عێراق(عبد الوحد حاج سکر) کەیەکێك بوە لە ڕێبەرانی شۆڕشی٣٠حوزەیرانی ساڵی١٩٢٠ لە عێراقدا لەگەڵ ناوی(حسین مکی خماس) ئەو زانا گەورەیەی کە لەودەمانەداو پێش ئەوەش ماڵی لە بەغدا بووە و لە ئیش و کاری دەوڵەتدا وەك زۆرکەسایەتی تری کورد کاربەدەس بووە و تەنانەت شوێنی ماڵەکەشی کەوتۆتەلای دەسەچەپی کۆلێژی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغداوە و، لەم ماوەیشدا بەشی ڕاگەیاندن(الأعلام)ی هەمان کۆلێژ لەم کۆشکەدا، دەوامیان ئەکرد کە پێشتر ماڵی تۆفیق وەهبی بووە. لەسەردەرگای دەرەوەی ئەم بەشەو ماڵەکەی ماموستا وەهبی کۆندا بە پارچە ئاسنی هەڵکۆڵراو بە پیت و نووسراوی ئینگلیزی لێی نووسرابوو١٩٤٢TW واتە (تۆفیق وەهبی١٩٤٢) ئەم تۆمارە مێژووییەش ئەوەمان بۆ دەسەڵمێنی کە ئەم خانووەی ماموستای کۆچکردوو لە ساڵی١٩٤٢دا دروست کرابێ یان ئەودەرگایە لە ساڵی ناوبراودا بۆ ئەوخانوە دروست کرابێ.

ئەمەش بۆ خۆی بەتەواوی مەیلی هەموو کورد و کەسێکی ڕووناکبیری تازەدەکردەوە ئەو زانا گەورەیەی کوردی دەهێنایەوە یاد کەچەندین ساڵ لەوێدا ژیانی بەسەر بردبێ و، چەندین یادگار و سەربردەی لەم دەوروبەرەدا هەبووە لێرەداو بۆ سودی گشتی وبۆ مێژوودەقی ئەو بەڵگەنامەیە بڵاودەکەمەوە و دەیخەمە بەردەستی هەموو خوێنەر و

ڕووناكبیرێك كە دڵنیام لە تایبەتمەندی و سودی خۆی بەدەرنییە هەر چەندە حەزیشم دەكرد بەڵگەنامەكەی بەفۆتۆكراوی لەگەڵدا بوایە. بەلام لەبەرئەوەی نووسینەكەی زۆركاڵ بۆتەوە و لە(فۆتۆكردن)دا دەرنەچوو بۆیە تەنها دەقەكەیم وەكو خۆی نووسیەوە كە بەزمانی عەرەبی بوو لێرەدا بلاوی دەكەمەوە.

دەقی بەڵگەنامەكە بە زمانی عەرەبی:

لجنة الأمور العسكرية

العدد: ع/٣٨

التأريخ: ١٩٥٥/١/٢

فخامة الرئيس مجلس الأعيان المحترم

الموضوع: لائحة قانون تعديل قانون خدمه الأحتياط في الجيش الرقم٥٨لسنة١٩٢٨ رقم() لسنة١٩٥٤

اجتمعت اللجنه في الساعة الحاديةعشر من صباح يوم الأحد المصادف ١٩٥٥/١/٢ في لائحة قانون تعديل قانون خدمه الأحتياط في الجيش رقم٥٨لسنة١٩٢٨ رقم() لسنة١٩٥٤ المحال اليها من مقام الرئاسة مع كتاب مجلس النواب المرقم٢٥٠ والمؤرخ ١٩٥٤/١٢/٢٧ او لدى المذاكرة حولها قررت قبولها و توصية المجلس العالي بالموافقة عليها كما جاءت في مجلس النواب...

عبد الواحد حاج سكر — عضو

توفيق وهبى — عضو

حسين مكى خماس — عضو

نور الدين محمود

رئيس اللجنه

باسی بیست ویەك

مێژوو لە نێوان حەقیقەتی مێژوو و بۆچوونەکانی فازیل کەریمدا

بەپێی ئەو شارەزاییە کەمەی لە بواری مێژوودا هەمە بە تەواوی ئەوەم لاڕوون بۆتەوە کەکاری مێژوونووس و لێك دانەوە و تەتەڵەکردنی لێکۆڵینەوەی مێژوویی هەرزۆرگران و دژوارە بۆیەکێ بیەوێ لەم بوارەدا خۆی قاڵ بکاو، بە ئەمانەتێکی پاکەوە، هەموولایەنەکانی بە جۆرێك لێك بداتەوە کە ڕاستگۆیی، دڵسۆزی و گیانی مەوزوعیەت بە تەواوی و، ڕاشکاویەوە لە نووسینەکانیدا ڕەنگبداتەوە، بە جۆرێکی وا کاتێ خوێنەرێ یا توێژەرێکی زانستی موتالای لەسەر دەکاو بە ناخی لاپەڕەکانیدا دەچێ بگاتە ئەو قەناعەت و بۆچوونەی وا بزانێ بابەتێ دەخوێنێتەوە یا لێکیدەداتەوە، وای لێ بکا، لە ئەنجاما بگاتە سەرچاوە و ڕێڕەوێکی وا کۆمەڵێ زانیاری و بابەتی بایەخداری لاگەڵاڵەببێ لێرەشدا نامەوێ درێژە بدەم و ئەمەوێ بچمە سەر ئەسڵی مەبەست، ئەویش ئەوە بەوماوەیەیپێش ئێستا زانیبووم نووسینێکی برای ڕووناکبیر فازیل کەریم لە وڵاتی ئەڵمانیاوە گەیشتۆتە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)ی ئازیز ئەوەشم زانیووکە

نووسینەکەی کاک فازیل لە بارەی کتێبە بایەخدار و ناوازەکەی زانای گەورە و مامۆستام دکتۆر کەمال مەزهەرە. بەڕاستی چاوەڕوانی ئەوەم دەکرد کە کاک فازیل بەگیانێکی مەوزوعیانەو بە تەتەڵەکردنێی بایەخدا رەوە لاپەڕەکانی(مێژوو)لێك بداتەوە و تاوتوێیان بکا هەرچەندە کاك فازیڵ بە نووسینەکەی گەڵێ بۆ چوونی خستۆتە بەرچاو و مایەی دڵسۆزی و دڵ خۆشکردنە و هەنگاوێکی گەرم وگوڕ ئەداتە باری ڕووناکبیریی کوردیمان بەڵام لەهەمانکاتا من وای بۆ ئەچم گەڵێ بۆچوونی وای تێدایە کە نەدەبوو کاك فازیل بەوجۆرە باسی زانای گەورە دکتۆر کەمال و نووسینەکانی دکتۆری بکردایە. بەڕاستی لە شوێنیوادا، قسەی وای تۆمار کردوە ئینسان کە دەیانخوێنێتەوە، شەرم دەیانگرێ بە تایبەتی لەسەر کە سایەتی و زانا و پرۆفیسۆرێکی گەورەی وەك دکتۆر. هەرچەندە دەیان و سەدان نووسینی وای لە بارەوە بنووسرێن بڕوا ناکەم بە قەد تۆزقاڵێك لەکەسایەتی دکتۆر کەمال و نووسینە بایەخدارو گرنگەکانی کەم بکەنەوە و بتوانن لە ئاستی زانستی و مەوزوعیانەی ئەوی بکەن دکتۆر کەمال کەساڵانە دەیان بڕوانامەی زانستی دکتۆرا و ماستەر لە زانکۆبەرزەکانی عێراق و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لە بواری مێژووی نوێ و هاوچەرخدا موناقەشە ئەکا و تا ئێستا سەدان وتار و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی گەورە و بەکەڵکی بڵاوکردۆتەوە بگرە دەیان کتێبی بەدەسنوسی ماونەتەوە و، تا ئێستاش ڕووناکیان نەدیوە سەرەڕای ئەو هەموو شەونخونی و خۆماندو کردنەی لە بواری خزمەت کردن بەمیللەتی کورد و بەمرۆڤایەتی بەجۆرێ ئینسان ناتوانێ چۆن تەعبیر بکاو چۆن بیان نرخێنی کاتێ ئەم قسانەش دەکەم، مەبەستم ئەوە نییە کە بڵێم: لە نزیکەوە دکتۆر کەمالم ناسیوە و یا لێرەدا دیفاعی لێ ئەکەم بەڵکو هەموو نووسین و هەڵوێست و لێ بووردوییی ئەو کەڵە پیاوەی

مێژوو خۆی ئەکەمە شایەت و هەموو ئەو کەسانەش ئەکەمە سەر پشك کە بەویژدان و گیانی زانستییەوە ئەڕواننە دکتۆر کەمال و یان لەنزیکەوە دەیناسن،دکتۆر کەماڵ بە قەد خۆشەویستی هەموو خۆشەویستیەك هەموو ئینسانێکی ڕووناکبیری خۆش ئەوێ و کاتێ کەسێ ڕووی تێدەکات بەرزەپێ لەبەری هەڵئەستێ و وەك پێویست ڕێزی لێ ئەگرێ و گوێی لێ ئەگرێ و، کتێبی پێشکەش ئەکا، یانی ئەوەی لەوزە و توانای ئەودابێ و بەوبکرێ بۆی جێبەجێ ئەکا. سەرەڕای ئەوەش کە زۆربەی نا ڕووناکبیری کورد ڕەقە بەرایەتی ئەکەن و، حەسادەتی پێ ئەبەن. تەنانەت جاری وا هەبووە ئەوەندە نەیانتوانیوە لە نرخی نووسین و کەسایەتی کەم بکەنەوە بۆ نموونە زۆڵە کوردی واهەبوون:(پەنایان بردۆتەبەر دەمانچە هەڵکێشان) لە پیاوێکی وا؟! لە حاڵێکدا تاوەکو کوردمابێ و بەئەوپەڕی قەناعەتەوە ئەم قسەیەم دەکەم ڕەنگە قەت دکتۆر کەمالێکی تری وای تیا هەڵ نەکەوێ. دیارە ئەم بۆ چوونەشم لەوەوە سەرچاوە ناگرێ کە خوانە خواستە بڵێم: کەس ناتوانێ ڕچەیەکی وابشکێنێ و بگاتە ئاست و پلەیەکی لەوبابەتە، بەڵکو مەبەستم ئەوەیە زانایەکی وەك دکتۆر کەمال گەیشتۆتە ئاست و سەدایەکی وای لە ناو باری ڕووناکبیری مرۆڤایەتی داچاندوە، پێویستە هەموو کەسێك بەڕوحیەتێکی پاکەوە شانازی پێوەبکا و، بۆچوون و سەرنجەکانی لە بواروکاری زانستیدا تاووتوێ بکا. چونکە بەڕاستی من قەت بەجوانی نازانم بۆ یەکێکی وەك کاك فازیل بێ بەڵگە بڵێ د.کەمال لە کتێبی مێژوو و بەرهەمەکانی تریشی ئەم لاوازیە تیوریە بەزەقی دەردەخات. ئیدی لەسەر هەر باسێکی نووسیبێت دەتوانرێ بە ئاسانی چەندین کەموکوڕی لێوە دەستنیشان بکرێت. ئەگەر هەر کەسێ بیەوێ ڕەخنە لەسەرجەمی نووسینەکانی بگرێ دەبێ ئەوەندەی بەرهەمەکانی

کتێب بنوسێ تاهەڵەو کەم و کوڕیەکانی دەسنیشان دەکرێت) من نازانم کاك فازیل لـە پـای چـی ودوای کـام ئـەزموون، ئەوخەتـە ڕاست و چەپـە ئەداتـە سەردکتۆر کەمال‌و بەوجۆرە مامەڵە لەگەڵ باری ڕووناکبـیری و ڕووناکبیری کوردیدا دەکا لە کاتێکدا دکتۆر کەمال خۆی لـە کۆتـایی کتێبەکـەیدا ئـەوەی بۆ هەموو خوێنەر و ڕووناکبیران ڕوون کردۆتەوە و وتویـەتی:(هیـوادارم لـە هیچ کـامێك لـە لایەنـەکانی مێـژوودا هەڵەیـەیا کەمتەرخەمییەکی ئـەوتۆم بەسەرداتێنەپەڕیبێ ئەوی لەوێزە و توانامدابوو کردم و ویستم بەرهەمێکی بەکەڵك و بایەخ پێشکەش نەوەی ئیمڕۆ و هیوای دوا ڕۆژمان بکەم و دیسان پەنادەبەمەوە بەرباوکی گەورەی مێژوونووسی کوردی شەرەفخانی بەدلیسـی و لە زمان ئەوی پایەبڵندەوە منیش دەڵێم:(لەزانایانی پیـاو چاك و دڵپاك و بـەوەج دەپاڕێمـەوە زۆر بـەوردی لـە نووسـینەکەم وردببنـەوە و ئەگـەر پەشێویەکیان بـەر چاو کـەوت بەشێوەیەکی مەردانـە بـەراوردی بکـەن خـۆ ئەگەر هەڵەو لـەبیرچوونێکم لەسـەر دەدۆزنـەوە هـەر بـە گاڵتـەپێ کـردن و تیزوتەشەر لێم نەقۆزنەوە، پیاوەتیم لەگەڵ بکەن و بەپارچەیەکی چاکتر و بە بزگوڕێکی تازەتر و پاکـتربۆم پینەبکـەن مێـژوو، ل٢٦٠" بـەپێی ئەمـەش دکتـۆر کـەمال قـەت نـەیوتوە مـن بـە هەڵـەدا نـەچووم و یـان هەرشـتێ مـن نوسیبێتم ئیدی هەر هـەموویان سـەد لەسـەد ڕاستن، بـەڵام ناشبێ ئینسـان بەبۆچوونێکی وا لە کەسێکی‌وا و لە نووسینی کە سێکی وا بڕوانێ ئـەوەتا هـەر لـە سـەرەتای نووسـینەکەیەوە کـاك فـازیل نووسـیویە:(شـتێکی سـەرەتایی‌یە کە قوتـابی بـۆ نووسینی هـەر بابـەتێك دەبـێ بزانـێ پێـش نووسین دەبێ"کۆنسێپت Konsept"ی دانابێ واتە پێش نووسین دەبێ پلانێکی ورد بـۆ خـۆی دانـێ کەبەتەمایـە چی بکـات" منیـش لەگـەڵ ئـەو ڕایەدام بەڵام ئەمـەیان نەك بۆ هەمووکەسێ: بەڵکومەسەلەی پلان دانـان بـۆ

کاری نووسین زیاتر بۆ ئەوانەیە کە کەم ئەزموون و کەم تەجروبەن و تازە خەریکی لێکۆڵینەوە و تاوتوێ کردنی نووسینن جاخۆ کاکە کەسێکی وەك دکتۆر بۆ هەموو ئەو پلان و(کۆنسێپت) ئانەی کە جەنابتان باسی لێوەدەکەن مەعقول نییە تا ئێستاو دوای ئەو هەموو ئەزموونەی زانست و نووسین هەر هەمووی لە مێشکی خۆیدا هەزم نەکربێ و، پەنایان پێ نەبا وەك و توتانە:(داخەکەم د.کەمال مەزهەر هەر چەند خاوەن دکتۆرا و ناو کە من هێشتا هەر سەر دەرناکەم لە بڕوانامەکەی ئەو کە لە زانیاریدا وەریگرتووە بەڵام زۆرجار نە پێشنووس "Konsept"ی لە بەرچاو گرتووە و نەوردی پیشانداو لە دارشتن و دەربڕیندا) چونکە دکتۆر کەماڵێك وەکو پێشتر وتم: ساڵانە دەیان قوتابی دکتۆرا و ماستەری هەبێ و بەزۆری هەر خۆشی ئەندام یا سەرپەرشتیاربێ لە موناقەشەکردنی بڕوانامەکانیاندا ئیدی ئەگەر ئەوێ تا ئێستا لەوانەی جەنابتان نەگەیشتبێ و پاپەی پێ نەبردبن چۆن ئەو هەموو ئەرك و کارانەی ڕۆژانەی خۆی یەکلایی دەکاتەوە، خۆ ئەگەر دەتەوێت زیاتر لەم شارەزایی و لێهاتوویەی دکتۆر بگەی فەرموو وەرەوە کوردستان و خۆت بەچاوی خۆت کارەکانی ببینە یان هەر لە ڕێگای نامەیەکەوە بۆ کۆلێژی ئەدەبیاتی-زانکۆی بەغدا- بەشی مێژوو بۆ بنێرە و من دڵنیام لەوەی دکتۆر کورتە(ملخص)ێکی کارەکانی خۆیت بۆ ڕوون دەکاتەوە یان خۆ بتەوێ من ئەتوانم زۆر لە پرۆژەکانی مامۆستات بۆ ڕوون بکەمەوە. بەداخەوە(لێرەدا ئەو بوارە کەمە و ڕەنگەزۆر بکێشێ) دوابەدوای ئەمانە کاك فازیل هاتوە ڕەخنەی ئەوە لە دکتۆر دەگرێ کە گوایە باسی کۆماری ڤایماری ساڵی ١٩١٩ی نەکردووە حەز ئەکەم تۆ ئێستا لە وڵاتی ئەڵمانی و ئەتوانی هەر لەوێوە پرسیارێك لە چۆنێتی دروست کردنی ئەو کۆمارە بچوکەی وڵاتی ئەڵمان و دوابەدوای جەنگی یەکەمی

جیهانی(١٩١٤-١١/١١/١٩١٨) بگەی و بزانی بەچ جۆرێك دامەزراوە و هەر چەندە دڵنیاشم لەوەی کە هەر کۆماری ڤایمار بوو، بووبە بنەمایەك بۆ سەرلەنوێ دروست بوون وپێك هێنانەوەی دەوڵەتی ئەڵمانی و تەنها(مقاطعە) یەکی بچوکی گرتەوە کە ژمارەی دانیشتوانی لەو سەردەمەدا نەدەگەیشتە(٨٠٠٠٠)هەزارکەس سەرەڕای ئەمانەش کاك فازیل هاتوە ڕەخنەی لەوەدا لە دکتۆر کەمال گرتووە گوایە ئەو ناوی چەند کۆمەڵەو ڕێکخراوێکی کوردی تۆمارکردووە و بەهەڵە و بەبێ سەروبەر ڕێکیانی خستوە و تەنانەت ناوی هەندێکیانی بە هەڵە تۆمارکردووە وەك نووسیویە:(لەوەرگێڕانی نێوی ڕێکخراوەکان باشی نەپێکاوە (کورد ڤادینلری تعالی جمعیتی) نابێ (بەکۆمەڵی بەرزی ئافرەتانی کورد) وەربگێڕدرێت (تعالی) واتای (پێشکەوتوو) دەگرێتەوە نەك بەرز (کۆمەڵی بەرز) لەمەشدا بەکاك فازیل دەڵێم: لەمەشیاندا هەرچەندە ئەو ناونیشانە ناونیشانێکی تورکیەو بەو زمانە تۆرمارکراوە بەڵام وشە یا زاراوەی (تعالی)یە کە بێ شك بنەماکەی لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوەو لەبەرئەوەش زۆربەی زۆری زمانەکانی ڕۆژهەڵات تۆ بتەوێ‌و نەتەوێ یا بەهەڵەیان دابنێی‌و دانەنێی ئەوا کارتێکردنی زمانی عەرەبیان بەسەرەوەیەو ئەسڵی وشەکەش (تعالی) عەرەبییەو لە بەرامبەر (بەرز)ی کوردیە یا ئەگەر واش نییە خۆزگە کاك فازیل وشە یا زاراوەیەکی تری بۆ دەستنیشان دەکردین کە بەزمانی تورکی واتای (بەرزی) بدایە بەدەستەوە بەتایبەتی زاراوەی کۆنی تورکی کە دەقاو دەق لەگەڵ ئەم وشە یا زاراوەیەدا بگونجێ.

پاشان کاك فازیل هاتووە لە بابەتەکەی خۆی لای داوەو چۆتە سەر کتێبێکی تری دکتۆر کەمال کە ئەویشیان کتێبی یاخود بڵێین نامیلکەی (ئافرەت لە مێژوودا) کەیەتی کەلە ساڵی ١٩٨١دا بڵاوی کردۆتەوە. گوایە

دكتۆر كەمال كەوتۆتە هەڵەیەكی زەقەوەو یەكەم ڕێكخراوی ئافرەتانی كوردستانی بەو پێیە تۆمارکردوە كەلە ساڵی ١٩٤٦ دامەزراوە. ئەوەشی لەبیرچۆتەوە كە پێشتر خۆی وتویەتی یەكەم ڕێكخراوی ئافرەتی كوردی لە ساڵی ١٩١٩دا دامەزراوە. جا نازانم كاك فازیل بۆ بەو دەرەجەیە لێكی دەداتەوە كە دكتۆر ئەو مەسەلەیەی لەبیركردووە یا نەی زانیوە، چونكە زیاتر جەخت كردنی دكتۆر بۆ مەسەلەی دامەزرانی كۆمەڵەی ئافرەتانی كوردستانی ساڵی ١٩٤٦ زیاتر پابەندە بەكۆماری مەهابادەوەو مەبەستی لە دامەزرانی ئەو كۆمەڵەیە لە مێژووی ئەو كۆمارەداو باسی مینا خانی هاوسەری قازی محەمەدی نەمر (١٩٠١- ١٩٤٧)ی كردوە ئەمە لەلایەك لەلایەكی كەشەوە پێویستە كاك فازیل چاك لەوە بگەیشتایە نووسینی هەر مێژوونووسێك یا لێكۆڵەرێكی بواری مێژوو تەواوكەری یەكن‌و یا هەریەكەشیان لەبارەی كات‌و زەمەنێكی تایبەتەوە بێ وەكو جەنابتان دەڵێن دكتۆر خۆی پێشتر باسی ئەوەی كردوە كە یەكەم ڕێكخراوی ئافرەتان لە ساڵی ١٩١٩دا دامەزراوە. جا باشە تۆ بڵێی دكتۆر كەمال لەم قسەیەی خۆی یان لەم بۆچوونەی خۆی پەشیمان بووبێتەوە بۆیە وتویەتی: "مینا خانی هاوسەری قازی محەمەدی نەمر لە ڕۆژگاری كۆماری مەهابادا جێگەی حەپسەخانی نەقیبی گرتبوو، وا دیارە خەریكی دامەزرانی یەكەم ڕێكخراوی ئافرەتان بووە" كەچی لەلایەكی كەشەوە كاك فازیل وەك نووسینەكانی دكتۆر كەمالی بەرچاو نەكەوتبێ هاتووە (اتهام)ی ئەوەی كردوەو، وتویەتی: "د. كەمال بەوردی شارەزای بزاڤی سیاسی ئەرمەنەكان نەبێت لەدوا چارەكی سەدەی ١٩، هەروەها نەشیتوانیوە بەوردی ستراتیجی زلهێزەكانی ئەو سەردەمەی دونیاو سەرجەمی پەیوەندی نێو نەتەوەیی بەرامبەر ئەرمەن بخاتە ڕوو". من لێرەدا هیچ وەڵامێكی وا بۆ كاك فازیل

ڕوون ناکەمەوە، تەنها ئەوە ئەڵێم: ئەگەر بهاتباو کاك فازیل چاوێکی بەکتێبە ناوازەکەی دکتۆر کەمالدا بگێڕایە واتە (کوردستان لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا- کردستان فی سنوات الحرب العالمیه- الأولی)داکە تا ئێستاو لە سەرەتای لە چاپدانییەوە چەند جارێکی تریش چاپکراوەتەوەو سەرچاوەیەکی هەرە گرنگی مێژووی هاوچەرخی کوردە، پێویستە لەسەر هەموو ڕووناکبیرێك هەر هیچ نەبێ جارێك ئەو کتێبە بخوێنێتەوە کە یەك بەشی (فصل)ی تەواوی لەبارەی کوردو ئەرمەنەوەیە. ڕەنگە کاك فازیل بەوە وەڵامی من بداتەوەو بڵێ: کاکە من مەبەستم: "دوا چارەکی سەدەی ١٩"یەو ئەو قسانەی کە ئێوەومانان ئەیڵێن‌و ئەو کتێبەی ئێوە باسی لێوە دەکەن لە ساڵانی جەنگی یەکەم‌و ئەو سەرو بەندە ئەدوێ (!) بۆ ئەمەش ئەڵێم: هیچ ڕێی‌تێ ناچێ بۆ مێژوونووسێکی وەك دکتۆر کەمال و زانایەکی وەك ئەو کە چەندین ساڵ لەوڵاتی شورەوی بووبێ و بڕوانامەی بەرزی لەوێ وەرگرتبێ کاك فازیل واتەنی شارەزایی لە بارەی نەتەوەیەکەوە نەبێ کە زۆری لە چوارچێوەی ئەو وڵاتە ژیابن یان نووسین و ڕاوبۆچوونی لەسەر نەتەوە و گەلێك بڵاو بکاتەوە کە هیچ شارەزاییەکی مێژوویی دێرین و پێشووتری لەسەرنەبێ جگە لەوەش دکتۆر کەمال وەکو من پێی بزانم بایەخی بە ئەرمەنەکان و ڕووناکبیری ئەرمەن داوە و لەوانە لەدەسنووسێکی خۆیدا و بەزمانی عەرەبی کە ئێستا نوسخەیەکی(فۆتۆ) کراوی لای منە تیایدا ناوی زۆربەی نووسین و وتارو کتێب و لێکۆڵینەوەکانی خۆی تۆمارکردوە و لەوانەش نووسینی سەبارەت بە ئەرمەنی وەك:(ما تیندا متحف المخطوطات الآرمنیة-جوهرة الشرق الثقافیة) کە بەزمانی کوردی و لە گۆڤاری(بەیان) ی ساڵی(١٩٧٥)دابڵاوی

کردۆتەوە سەرەڕای ئەوەش بابەتێکی تری لە هەمان بواردا و لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد- بەشی عەرەبییەکەیدا بە ناوی(الأكراد و المذابح الآرمنية)ی بلاوکردۆتەوە ئەمەش بۆخۆی بەشێك لە کتێبی(كردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى) دەگرێتەوە، لەلایەکی کەشەوە کاك فازیل هاتووە لەوەدا ڕەخنە لە دکتۆر کەمال دەگرێ ئەو ڕێچکەی مێژوو نووسە کلاسیکیەکانی گرتوە و وەك دەڵێ : "ئەو کە لێنەی لەسەرجەمی نوسینەکانی د. کەمال دەردەکەوێ ئەوەیە کە زۆرجار ملی ڕێگای مێژوو نووسەکلاسیکیەکانی گرتووە و هەوڵی داوە بزانێ(چی) ڕووی داوە و زانیاری و بەسەرهاتەکانی دەپاڵ خستوە" جا باشە کاك فازیل ڕچە گرتنێکی وا خۆتان واتەنی بۆ(کەلێن)بیتۆ بلێی ئەمانە هەر هەموویان بەڵگەی بایەخدارو گەورەنەبن بۆ دەقیقی و وردبینی دکتۆر کەمال لە لێکدانەوە و تەتەڵەکردنی لێکۆڵینەوەی مێژوویدا چونکە دکتۆر کەمال خۆی قەناعەتی تەواوی بەمەسەلەی(نقد والتحليل) واتە ڕەخنەوشیکردنەوە هەیە لە بواری لێکۆڵینەوەی مێژوویی و تاوتوێ کردنی لایەنە گرنگەکانی کاری مێژوویدا تەنانەت جارێکیان لە ڕۆژنامەی(الثورە)ی بەغدادیەوە و لە چاوپێکەوتنێکیدا ئەوەی بۆ ڕۆژنامەنووسی عێراقی(حميد المطبعي) ڕوون کردبۆوە کە ئەو واتە دکتۆر کەمال بڕوای بە(نقد والتحليل) هەیە لە کاری مێژوویی و هەڵسەنگاندنی ئەو ڕووداو سەربردە مێژووییانەی کە دەچنە ناو منداڵدانی مێژووەوە هەروەك خۆشت و تووتە:(ئەم شێوازەش گرنگی خۆی و پێویستی خۆی هەیە و هەرلە زەمانی هیرۆدۆتەوە تا ڕۆژی ئەم ڕۆ پەیرەوی کراوە) ئیتر نازانم کاك فازیل ئەگەر خۆی قەناعەتی وای هەیە بۆی بۆیەکێکی وەك دکتۆر کەمال و لەنووسنەکانیدا

جەنابتان بە(كەلێنی) دابنێن، پاشان كاك فازیل لەسەرقسەكانی دەڕواو دەڵێ:(گەورەترین كەلێنیش كەلە شێوەی نووسینەكانیدا دەردەكەوێ و پشت بەستنە بەیەك تاقە تیۆری بۆ تێگەیشتنی مێژوو) منیش لەگەڵتام بەڵام دەقاو دەق(نەء) چونكە نەمن و نەتۆش ناتوانین بڵێین دكتۆر كەمال بێ ئاگایە لە تیۆریەكانی تری بۆیە هەر بڕوای بەو تیۆریانە هەیە كە زیاتر لای بلۆكی سۆشیالیستی جاران واتە یەكێتی سۆڤێت پە پڕەوی دەكرا كاكە لێرەدا زۆرمەبەستی تەواوی خۆتت نەپێكاوە چونكە هەر نووسەرێ هەموو ئەدیبێ و، هەموو مێژوونووسێ كەی و لە كوێ زیاتر لەزەتی ڕووناكبیری بینی ئەوا زیاتر لەگەڵ بارودۆخ و ڕەوشی ڕووناكبیری هەر چوار چێوەیەكی ڕووناكبیریدا تێكەڵ بوو سەیرنەكری بە تەواوی بەوتیۆرو بۆ چوونانە(متأثره) كە تیایدا پێ گەیشتوە و، هەنگاوی ناوەو تیایدا گەشەی كردووە. پێم خۆشە بۆ ئەمەش من یەك نموونە بهێنمەوە كە لە جەنابتانەوە سەرچاوە نەگرێ بۆ ئەوەی بە تەواوی هەردوكمان قەناعەت بكەین ئەویش ئەوەیە تۆ واتە(كاك فازیل) زیاتر هەرباسی ئەڵمانیاو دەسەڵاتی ئەڵمان و ڕووناكبیری ئەڵمان‌و ئەوان ئەكەی تەنانەت حەز ئەكەی زیاتر ئەو سەرچاوانەش بەكاربهێنی. زیاتر بەزمانی ئەڵمانی تۆمار كراون یانی ئەمەش ئەوە ئەسەلمێنێ كە جەنابتان جۆرە شارەزایی‌و لەزەتێكتان لە ڕووناكبیری‌و ئەو تیۆرانەوە وەرگرتووە كە زیاتر لە ڕۆژئاواوە سەرچاوەیان گرتووە. دەنا خۆ ئەگەر بێیتەوە لای منیش‌و باسی مێژوو لێكۆڵینەوەی مێژوویی بكەین. بەردەوام هەر باسی دكتۆر كەمالت بۆ ئەكەم، دیارە ئەمەش ئیسپاتی ئەوە دەكات من بەزۆری سوودم لە نووسینی دكتۆر كەمال و لەدەرسی دكتۆر كەمال وەرگرتووە. بۆیە بەو ڕووحیەتەوە قەرارم نەگرت

و هەستام وەڵامێكی لەم بابەتەم بۆ ئێوە و بۆ ڕووناكبیرانی كورد نووسی هەرچەندە لەوانەشە لە هەندێ شوێندا سەرچیغ چووبێتم و زۆر حەقیقەتم بەتەواوی نەپێكابێ.

دواتر كاك فازیل بۆ جارێكی دی لە بابەتی مێژووی دكتۆر كەمال لای داوەو، هاتۆتە سەر كتێبێكی تری ناوازەی كە كتێبی (چینی كرێكاری عێراقە) وەكو من بزانم ولە دكتۆر كەمال خۆیشم بیستبێ ئەمە دووەم كتێبە كە لەسەر چینی كرێكاری عێراقی لەوڵاتی عێراقدا بڵاوكرابێتەوە و ، بە شێوازێكی بەرفراوان چ لەلایەن ڕۆژنامەكانی دەرەوەی عێراق و عێراق خۆشیەوە هەڵسەنگێنرابێ و بەرزیان نرخاندبێ. لەگەڵ ئەوەشدا دكتۆر كەمال بەگوێرەی دەرفەت و، بارودۆخی ئەو سەردەمەی كورد، تیشكی خستۆتە سەر چینی كرێكاری كورد. بەڵام خۆ ئێستا نەچووە بچێ و خۆ ناشبێ هەموو بابەتەكان هەر دكتۆر كەمال تەواویان بكا و لەسەریان بنوسێ. دەبا ئەمڕۆ ئێمە باسی ئەوە بكەین كە نووسینێك یا لایەنێك لە مێژووی كۆن‌و نوێ و هاوچەرخمان دەستی بۆ نەبراوە و یا بە نیوەو نیوەچڵی لەسەر نووسراوە و كەم و كوڕی تیایە با كەسانی تر ئەو ڕەوتە بگرن و ئەو پرۆژە تەواونەكراوانە تەواو بكەن. هیچ پێویستیش بەوە ناكا كەسمان تەبریری ئەوە بكەین. گوایە سەرچاوە نییە؟ یا حاڵی كورد خراپە؟ یا وەكو كاك فازیل ئەڵێ: دڵسۆزانی كورد هەریەكە و دیلی سەر ئیشەكەی خۆیەتی؟... تاد. بۆ ئەمە قسەیەكی دكتۆر كەمالم دێتەوە یاد بەیانیەكیان ڕۆژنامەیەكی عێراقیم هەڵگرت لەخوێندنی ساڵی (١٩٨٩)دا و وابزانم (القادسية) بووە. بەرەو كۆلێژی ئاداب- زانكۆی بەغدا بوومەوە كاتێك كە لاپەڕەكانیم هەڵدایەوە سەیر ئەكەم ڕەخنەیەكی كورت لەسەر نووسینێكی دكتۆر كەمال بڵاوكراوەتەوە بەتایبەتی لەسەر بابەتی پێنجەم

لە کتێبی (دراسات في تأريخ ايران الحديث و المعاصر) بوو کە ناونیشانی (حقائق عن المؤسسة الدينية في ايران). کاتێ کە نووسینەکەم خوێندەوە و هەر ئەو ڕۆژە مامۆستا کەمالم لێ ئاگادار کردەوە پێی وتم: حەز ئەکەم ببینم کە ڕۆژنامەکەم دایە. خۆشی خوێندیەوە و یەکسەر وتی: خۆ کاکە من هەر هێندەم پێ کراوە و، ئەوەم لەباردا بووە کە نووسیومە و دەبا یەکێکی تر بێ ئەوەی من تەواوم نەکردووە و بەنیوە و نیوەچڵی لەسەرم نووسیوە با کاکی ڕەخنەگر بێ تەواوی بکا (مەبەستم ڕەخنەگری ناو ڕۆژنامە عێراقیەکەیە اُب نووسەر). لێرەدا من وای دەبینم زیاتر بۆچوونەکانی کاك فازیل لەبارەی دکتۆر کەمال و نووسینەکانی دکتۆرەوە وەك جۆرە (حقد)ێك دەردەخەن. ئەگەر وایە ئەوا ڕەنگە من و زۆربەی ڕووناکبیرانی کوردیش لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا نەبین. خۆ ئەگەر واش نییە، خۆزگە من بەهەڵەدا چووبم و سەرچیغ چووبێتم و کاك فازیلیش ئەم قسانەی کە ئەیکات و باسیان لێوە ئەکا لەئەنجامی دڵسۆزی و، بەتەنگەوە چوونی بێ بۆ باری ڕووناکبیری کورد و مێژووی نەتەوایەتی کورد. کەوا دەڵێم و پێ داگرتنیشم لەوەوە سەرچاوە دەگرێ. کاك فازیل واز لەوە ناهێنێ و بە بەردەوامی وا(اتهام)ی دکتۆر کەمال ئەکات کە کەسێکی ناشارەزاو بەردەوام خەریکی شێواندنی مێژووی میللەتی کوردە. وەکو لەبەشی دووەمی نووسینەکەیدا ئەڵێ: "د.کەمال هەرچەندە پسپۆڕی مێژووی نوێی گەلی کوردە، لەمەش داخەکەم، لەبەر لاوازی پشتێنەی تیوری کورتی هێناوە. هەر بۆ نموونە ئەو هەر زوو بەهەڵە لە دەوری مێژووی شێخ مەحمودی حەفید تێ گەیشتووە و مێژووی ئەو سەردەمەی بە شێواوی و نازانستی خستۆتە بەرچاو" یا جاری واش هەیە کاك فازیل

دکتۆر کەمالی بەکەسێکی ترسنۆك لەقەڵەم داوە. گوایە بەتەواوی لە حەقیقەتەکان لای داوە و وە دەڵێ:"پێم وایە لە گوتنی زۆر ڕاستی خۆی پاراستووە" لە شوێنی تریشدا دەبینی کاك فازیل وای بۆ ئەچێ کە سەرکەوتنی مامۆستا لە نووسینەکانی دا بەڕێکەوتە وەك دەڵێ:"مێژوو نووس کونیپتی تەواوی بێ کون و کەلەبەری بۆ مێژوو نیە و سەرکەوتنی لەکارێکدا بەڕێکەوتەوە بەندە" بەڕاستی باسکردنی وا، هەڵسەنگاندنی وا گەلێ زەحمەتە و ئەگەر خوێنەری وشیار و ڕووناکبیری مەوزوعی، ئەوانەی کاك فازیل بخوێنێتەوە. مەگەر هەر زۆر زۆر بێ ویژدان بێ بڕوا بکا. چونکە بەڕاستی مەسەلەی ڕێکەوت لە ژیانی ئینسان و لە هەنگاوانی ئینساندا ڕەنگە هەر جارێ یان دووجار ڕوویدا. بەڵام قەت نەبوە و نەکراوە بۆ کەسێك هەر ئیشێ بکا و بەتەواوی و بەئەمانەتەوە جێ بەجێی بکاو هەر هەمووی ڕێکەوت بێ. تۆ بڵێی سەرکەوتوویی دکتۆر کەمال و دانانی ئەو هەموو کتێب و وەرگرتنی ئەو هەموو بڕوانامە و بڵاوکردنەوەی ئەو سەدان لێکۆڵینەوە جۆر بەجۆر و نووسینانە هەر هەمووی بەڕێکەوت بووبێت(؟!). من ئەم پرسیارە ڕووبەڕووی کاك فازیل خۆی دەکەمەوە و هەر خۆشی ئەگەر وەڵامێکی هەیە بالە داهاتوودا بۆمانی ڕوون بکاتەوە. لەسەرەتای بەشی سێیەمی ووتارەکەی (کوردستانی نوێ)ەوە کاك فازیل هاتۆتە سەر باسکردنی(بەرهەمی بەکۆمەڵ و بەرهەمی تاك)و ووتوویەتی:"ئەم کارەی د.کەمال پێی هەڵساوە. گەر چەند مێژوونووسێك پێی هەڵسابان، ڕەنگە کەم و کوڕی کەمتر با" بۆ قسەکەی کاك فازیل من نالێم جگە لە دکتۆر کەمال مەزهەر مێژوو نووسی تری بەتواناو بەتەجروبەمان نییە؟ هەر ئەوە دەڵێم باشە ئەو مێژوو نووسانەی کورد و ئەوانەی کە زۆر خۆیان بۆ ساغ کردنەوەی کورد و شوناسنامەی میللەتی

کورد تەرخان کردووە کامانەن؟ ئایا ژمارەیان بەقەد پەنجەکانی دەس ئەبن. بە تایبەتی لەو ماوەیەدا کە دکتۆر کەمال خەریکی دانانی ئەم کتێبە بەنرخەی بووە. یا کەی مەسەلەی پەیوەندی کردن‌و سەرچاوە و زانینی زمان بۆ ڕووناکبیرانی کورد ئاسان و مەیسەر بووە تا بتوانن هەر هەموویان پێکەوە دەس بدەنە کارێکی هەرەوەزی یا کەی پەتای (دەردەکورد) دکتۆر کەمال واتەنی هێشتوویەتی تەنها دوو ڕووناکبیری کورد دانوویان پێکەوە بکوڵێ و پێکەوە بارێکی لاسەنگ بۆ گەلی کورد سەنگ بکەنەوە. جا خۆ سەیری ئەم لایەنە بکەی لە ئێستا کوردستانی ئازادا(!) ئەوە خەم و پەتاکە زیاتر تەشەنەی کردوە و ڕۆژ بە ڕۆژ باری ڕووناکبیریی و مێژووی میللەتەکەمان بەرەو هەورازتر دەڕوات. کاکە چی (تصور) ئەکەی بە ڕۆژی نیوەڕۆ بەبەرچاوی هەموو خەڵکەوە مامۆستای زانکۆی (صلاح الدین) و پیاوی ڕووناکبیری کورد (صلاح هەورامی) دەدرێتە بەر ڕێژنەی گوللە و کەسیش نییە خۆی بکاتە خاوەن. خۆ هەر لەسەردەمی بەعسیشدا وا ڕەقابە و چاودێری خرابووە سەر ڕووناکبیرە دڵسۆزەکانی کورد. ئەبوایە بەسەد قوربان و ساقە تا بابەتێکیان بڵاوئەکرایەوە دەیان جار کلك و گوێ ئەکران و چەندین نیشتمان فرۆشی کورد و ئەڵقە لەگوێی کورد دەستی خۆی ئەگەیانێ. خوانەخواستە خۆ من نالێم کاری بەکۆمەڵ کردن و هەرەوەزی خراپە و وامان لێ ناکا کە نێڵەیەکی زیاتر بداتە کاری ڕووناکبیریمان. بەڵام مەسەلەی بەراورد کردن لەنێوان عێراق یا کوردستان و ئەورووپا ئاسمان و ڕێسمانە. ئەگەر دوو کەسایەتی کوردیش بۆ مەسەلەیەك چەند جارێك کۆبووبونایەتەوە بەتایبەتی لەو دەمانەدا ئەوا دەیان حەق و حیسابیان بۆ دەکرا وا بزانم خۆشتان لەگەڵ هەمان واقیعدا ژیاون و پێویست بە دەلیل و ئیسپات بوون ناکا. لە کاتێکدا کاك فازیل

باسی ئەوە ئەكا كە دكتۆر كەمال بەتەواوی حەقی مێژوو نووسانو ڕووناكبیرانی بەنەژاد كوردی وەك: "الدینوری، ابن المستوفی، ابن الاثیر، ابن الخلكان...هتد"ی نەداوە: "كە دكتۆر كەمال دەیتوانی بە شێوەی سوود وەرگرتن لەم بەرهەمانەوە دەستنیشان كات" یا پێشتر وتوویەتی: "لەوە دەچێ د.كەمال ئەو كتێبانەی باسیان دەكات. زۆربەیانی نەخوێندبێتەوە" بۆ ئەم قسانە هەق وایە كەسێكی ڕووناكبیر بەو پێوەرە بیر بكاتەوە كە دكتۆر كەمال نەهاتوە (عرض)ی كتێب بكا و هەموو لایەن و چەند و چوونێكی ساغ بكاتەوە. بەڵكو من وای بۆ ئەچم ئەگەر ئەوەی كردبا ڕەنگە هەر نووسینێكی یەكێك لەوانەی كە تۆ ناوت بردوون پێویستی بەدانانی یەك كتێبی وەك (مێژوو) هەبێ. بەڵكو لێرەدا مەسەلەی دكتۆر كەمال و بۆچوونی دكتۆر كەمال لە كتێبی مێژوودا هەنگاو نانە بەرەو دانان و لێكۆڵینەوە كردن لە بابەتێكی زانستی سەربەخۆ كە لە چوارچێوەی (مێژوو)دا گەڵاڵە بووە. خۆ ئەگەر ناوی كەسێك یا كتێبێك یان نووسراوێكی لەبیر كردبێت یا تۆماركردبێ بە ئەنقەست ئەوەی نەكردووە. وەكو خۆشی لە پێشەكی مێژوودا دەڵێ: "دەشمەوێ بە ڕووناكبیرانمان بڵێم ون بوون بۆ خزمەت و چاكەی كەس نییە. دەمویست لەو بەشەدا هەر كەس دەنكە جۆیەكیماڵی پاشای خواردووە ناوی بهێنمەوە. بەڵام ترسام ئەوە كار بكاتە سەر ناوەڕۆكی گشتیی كتێبەكە. ئەوەندە هەیە ناوی كەسم بەئەنقەست نەخستۆتە پشت گوێ". هەر لەوانەشدا كاك فازیل باشی بۆچووە و زۆر ڕاست ئەكا كە دكتۆر كەمال ناوی زۆر دەستنووس و كتێبی نایابی لەبیركردووە و، لە مێژوودا ناویانی تۆمار نەكردووە. بەڵام لە هەمانكاتا ئەمانە بەكەم و كوڕی دانانرێت. بەڵكو ئەم كارەی دكتۆر كەمال

لێکۆڵینەوەی تری بەدوادا دێ. کەسی تر بۆی هەیە ئەوانەی دکتۆر کەمال تەواوی نەکردوون تەواویان بکا، نامەخانەی کوردیو باری ڕووناکبیری کوردی پێ دەوڵەمەند بکا. بۆ نموونە کتێبێکی ناوازەی وەك (تأریخ الفارقی) کەسەرچاوەیەکی گەلێك بایەخدارە و ئەبوایە مامۆستا ناوی ببردایە، بەڵام کە بابەتێکی لەبیرچووبێت یا تۆمار نەکرابێت بە قەستی و (عمدا) نەبووە. هەرچەندە دکتۆر کەمال پاش بڵاوبوونەوەی کتێبەکە بەو مەسەلەیەی زانیووە و زۆر بابەت و نووسراوو کتێبی تریشی لەبیر کردوە و هەر لەو کاتەشەوە خەریکی کۆکردنەوە و تۆمارکردنیان بوو تەنانەت ئەم (تأريخ الفارقی)یەی کە کاك فازیل ئەڵێ من خۆم لەکۆتایی ساڵی خوێندنی (١٩٩١-١٩٩٢) بەدیاری دام بە دکتۆر کەمال. ئیدی لەو کاتەوە دکتۆرم نەدیوەتەوە. سەبارەت بەو هەموو کتێب و نووسراوو بڵاوکراوانەش کە جەنابتان لەبەشی سێیەمدا ئاماژەتان بۆ کردووە دەلیلی ئەوەن کە میللەتی کوردو باری ڕووناکبیری کورد هەر لەو نووسین و تۆمار کراوانەدا ڕەنگ نادەنەوە کە تەنها دکتۆر کەمال تۆماری کردبێ لە کتێبی مێژوودا. یا ئەوانەی جەنابتان بەتەواوی تەواوکەری ئەوانەی دکتۆر کەمال نین. چونکە ئێمەی کورد تا ئێستا لە قۆناغێکی هەرە سەرەتاییدا ین بۆ کۆکردنەوەی ئەو نووسراوو دۆکیۆمێنت و سەرچاوانەی لەبارەی کورد و مێژووی گەلی کوردەوە تۆمار کراون. خۆ ئەگەر ئەمڕۆ نامەخانەیەکی سەرتاسەری هەبوایە لە شوێن و جێگایەکی تایبەتیدا و چەند کەسێکی دڵسۆز خەریکی فۆتۆکردن و وێنەگرتن و کۆکردنەوەی ئەو سەرچاوە و نووسراوانە بونایە لەو نامەخانەیەدا بیان پاراستایە و سودیان لێ وەرگرتبایە بێگومان نێڵەیەکی ئێجگار گەورەی دەدایە زیندوو کردنەوەی کەلەپوور و مێژووی

لێك دانەبڕاوی گەلەكەمان و زیاتر شوناسنامەی نەتەوایەتی‌و بیری نەتەوایەتیمانی دەوڵەمەند دەكرد. من هەر لێرەوە لەپەنای ئەم وەڵام دانەوەی كاك (فازیل)ەوە ئەوە دەخەمە پێش چاوی حكومەتی هەرێمی كوردستان (بەهەردوو بەشەكەیەوە) لەكوردستانی باشوردا. كە هەوڵێكی جیدی لەو بابەتە بدرێ بۆ ئەوەی چی تر باری ڕووناكبیری و ڕەوتی مێژوومان بەو جۆرە پەڕەوازە و سەرگەردان نەبێ. خۆ ئەگەر ئەم هەنگاوە ڕۆژێ زووتر بنرێ. ئەوا هەنگاوێكی دڵخۆشكەر دەبێ و گەرمووگوڕیەكی زیاتر ئەداتە خەبات و ئەو هەوڵ و تەقەللاكردنەمان كە ساڵەهای ساڵە قوربانی بۆ دەدەمین و ڕۆڵەی كوردی لەپێناودا ئەكەینە قوربان لە لایەكی كەشەوە قەت بە گونجاوی نازانم كەسێكی ڕووناكبیر بەیەكێكی وەك دكتۆر كەمال بڵێ: "ئەگەر بهاتایە هاریكاری لەگەڵ مێژوو نووسانی تردا بكردایە. ناچار نەدەبوو مێژوو پڕ لە ڕستەی بێ سەروبەر بكات. هەق بوو ئەو دووسێ دێڕەی لەسەر مێژووی كەم زانراوی دونبوڵیەكان بنوسیبایە" وتویەتی: "لەوە دڵنیام د.كەمال هەر نازانێ دونبوڵیەكان چین و كەوتوونەتە كوێوە". بەڕاستی من ئەم هەموو قسانە هەروەكو بۆچوونەكانی كاك فازیل خۆی كە دەڵێ: "هەر بەبێ سەروبەر ئەزانم"و بە حوكم دانێكی ناشەرعی دادەنێم. ئیتر ئەگەر كەسێكی وەك دكتۆر كەمال هیچ لە بارەی (دنبوڵی)یەوە بزانێ یان نەزانێ هیچ لە ئیعتبار و زانایی و دانایی و لێ هاتوویی ئەو زانا گەورەیەی كورد كەم ناكاتەوە لە كاتێكدا پێی بكرێ ڕۆژانە خۆی ئەكا بەكونی دەرزیا، بەو مەرجەی بارێكی لاسەنگ بۆ كورد و مێژووی كوردو سەروەری كورد سەنگ بكاتەوە و ئاستی مێژوو نووسی كورد بگەیەنێتە چڵەپۆپە و ڕادەیەك كە كوردیش وەك میللەتێكی زیندوو خاوەن مێژوو بناسرێ. نەوەك حوكم دانێك. كەسێك دەسبكاتە

گیرفانی خۆیا و لەبەرچاوی هەموو ڕووناکبیرانی کورد (عـرض)ی بکـا و خۆی پێ هەڵکێشێ(!!) یاخود وەك دەبینی كاك فازیل باسـی ئـەو دوودڵیـەی دکتۆر ئـەکا لـەبارەی میدیـەکان و نـەژای میدیەکانـەوە کـە تائێستا شتێکی ئـەوتۆیان لـەبارەوە ڕوون نەبۆتـەوەو كاك فـازیل وا وەڵامـی دکتـۆر کـەمال ئەداتەوە و ئەڵێ: "یادەبا دکتـۆر کـەمال میدیـەکانی بەباپیرەگـەورەی کورد دانایـە و نوقتەیـەکی لەکۆتایی ڕستەکە دانایـە. یـا هـەر توخنــی باسـەکە نەکەوتایە" بڕوات هەبێ منیش زۆر دڵنیـام لـەوەی کـە دکتـۆر ئـەو دووسـێ دێڕەشی نەنووسیبایە ئـەوا بێگومـان جـەنابتان دەتـان گوت دکتـۆر کـەمال باسـی میدیـەکانی باپیرە گـەورەی کوردانـی نـەکردووە. هەرچـەندە دکتـۆر کەمال زۆر لەمێژترە بـەو بـاس و بابەتـەوە قاڵە و تەنانـەت لەسـاڵی ١٩٧٣دا نووسـینێکی ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسـی مینۆرسـکی وەرگـێڕاوە بـە ناونیشـانی (الأكراد احفاد الميديين) واتە (کوردان نەوەی میدیەکانن). پێـم خـۆش نـییـە و ڕەنگە نووسینەکەشم پڕ بێت لە قسەی (بێ سەروبەر) بۆیـە حـەز ناکـەم زیاتر پێ داگرم و لەسەر ئەم بابەتـە بـڕۆم هـەر چـەندە دڵنیـام لـەوەی کـە زیاتر هـەڵ دەگـرێ و پێویستە زیـاتر بۆچوونـەکانی کـاك فـازیل تـاوو تـوێ بکرێت وەك دەڵـێ: "ئـەو نێـوی چـەندین کتێبـی هێنـاوە کـە فڕیان بەسـەر مێـژووی کوردەوە نیـە بـەڵکو وەکو کتێبـەکانی کیـم ئیـل سـونگ، سـیفال، ماوتسیتۆنگ، ژان ژاك ڕۆسـۆ...تـاد" بـۆ ئەمەشـیان وەڵامـی مـن ئەوەیـە نـە کتێبەکـەی دکتـۆر کـەمال تەنـها پابـەندە بـەمێژووی کـوردەوە وەك لــە ناونیشانەکەیدا نووسیویە (مێژوو کورتە باسێکی زانستی مێـژوو و کـورد و مێـژوو) ئیـتر بـۆ نابـێ نـاوی کتێبـی وا بـهێنێ. پاشـان نـاوی ئـەو کتێبانــەی هێناوە یا ئەو نووسراوانەی هێناوە کەوەرگێڕدراون بـۆ سـەر زمـانی کوردی

لەوانە و بۆ زیاتر ئاگادار بوونی جەنابتان و هەموو خوێنەرێكی بەڕێز وەك نموونە ئاماژەیان بۆ دەكەم:-

١-سیفال، چەند تیئورێكی زانیاری، مجە لە عەرەبییەوە كردوویە بە كوردی، بەغدا ١٩٦٠، ٤٨ل.

٢-ژان ژاك ڕۆسۆ، (گەلاوێژ)، ژمارە (٧)، تەموزی ١٩٤٤، ل١٢-١٦.

٣-كیم ئیل سونگ، دەربارەی بیروباوەڕی زوچە، بەغدا١٩٧٣، لەبلاوكراوەكانی (كتێبخانەی بیری نوێ)یە، پێم وایە دارای شێخ نوری (دارۆ) لە عەرەبییەوە كردویە بە كوردی.

٤-ماوتسی تۆنگ، چارەكردنی ناكۆكیەكانی ناو گەل، سلێمانی ١٩٦٠، ل٩٠، محەمەدی مەلا كەریم لە عەرەبییەوە كردوویەتی بە كوردی.

ئەمانەی كە ناوم بردن تەنها وەكو نموونە هێناومەتەوە ئەگەر نووسراو گەلێكی لەم بابەتانە و بەو جۆرە كە چەن ڕووناكبیرێكی كورد كردبێتیان بەكوردی بۆ دكتۆر كەمال مافی ئەوەی نەبێ باسیان لێوە بكا و ناویان بهێنێ. لێرەدا بەدواوە زیاتر لەسەر ئەم نووسین و وەڵام دانەوە ناڕۆم و درێژدادڕیشم پێ جوان نییە. هیواداریشم هەر شتێكم بەسەرا تێپەڕیبێ یا لەبیرم كردبێ. ڕووناكبیرێكی تر و بەگیانێكی مەوزوعی خاوێنەوە بتوانێ كەلێنەكانی دی پڕبكاتەوە. بەم وتانەشم نە قسەكانم، نەقەڵەمەكەم كەس زامار ناكەن بەو ئاواتەی كاك فازیل بە ڕۆحیەتێكی برایانەوە بیان خوێنێتەوە. هەرچییەكی تریش مابێ لە توێی نانێكی گەرما ئەی هێڵمەوە. چونكە حوكمی ڕەوای مێژوو گەلێ... گەلێ لەوە سەختتر و گرنگترە كە هەندێ كەس بیری لێ دەكەنەوە.

كەلار

كۆتایی ئایاری ١٩٩٥

*ئەم نووسینە وەڵامێکە بۆ نووسینێکی برای ڕووناکبیر (فازیل کەریم) کە کاتی خۆی لە (کوردستانی نوێ) ژمارەکانی (٩٧٨)، (٩٧٩)و (٩٨١)یدا بڵاوی کردەوە سەبارەت بە کتێبی (مێژوو)ی دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد. منیش دووبەشم لە ڕۆژنامەی (ئەمڕۆ) ژمارەکانی (١٦)و (١٧)یدا بڵاو کردەوە بەڵام بەهۆی داخستنی ڕۆژنامەکەوە بەشەکانی تری بەدوادانەهات. هەر بۆیە لێرەدا و بێ دەسکاری بڵاوی دەکەمەوە. هەرچەندە. هەندێ بۆچوون و سەرنجی تیایە تەنها بۆ ئەو کاتە واتە (١٩٩٥) و ئەو دەمە دەگونجێ. هاوکات بڵاوکردنەوەی (وەکو خۆی) بەپێویست دەزانم (أ.ب نووسەر).

ناوەڕۆك

*پێشكەشە بە:-

*پێشەكی

*باسی یەكەم: كێشەی مووسڵ و داكۆكی كۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی شاری سلێمانی ١٩٢٥...

*باسی دووەم: كۆماری مەنگۆلیا و مەسەلەی كورد لە ڕێكخراوی نێودەوڵەتیدا....

*باسی سێیەم: مەلیك مەحمود لە حوكمڕانیەت و دەسەڵاتی دووەمیدا........

*باسی چوارەم: نیقیە و نەعێزو خەباتی ژن لەڕاپەڕینی ئیبراهیم خاندا........

*باسی پێنجەم: كۆنگرەی ئاشتی و مافەكانی كورد لە پەیماننامەی سیڤەری نێودەوڵەتیدا....

*باسی شەشەم: بابەتی مێژووی قوتابخانەی سەرەتاییەكان بەزمانی كوردی لەسەرەتاكانی سەدەی بیستەمدا..........

*باسی حەوتەم: هەمزەی عەبدوڵڵا لە نێوان ژیانی پەناهەندەیی و هەڵوێستی سەید ئەحمەدی خانەقادا...

*باسی هەشتەم: هەڵبژاردنی پەرلەمان عێراق و ڕاپەڕینی بەردەرگای سەرای ١٩٣٠....

*باسی نۆیەم: ڕۆژنامەنووسی كوردی لە نێوان بنەماڵەی بەدرخانی و موكریانیدا....

*باسی دەیەم: جارێکی تر چاپخانەی کوردستان لە قاهیرە ١٨٨٨.........

*باسی یازدەیەم: مەزاری سەی سۆنە لە نێوان ڕاستیو ئەفسانەدا..........

*باسی دوازدەیەم: دەنگی کورد لە کۆنگرەی سان-فرانسیسکۆی ئەمەریکیدا ١٩٤٥....

*باسی سیازدەیەم: حوزنی موکریانی و هەوڵێکی زیندوو لەبواری مێژوو و کاری ڕۆژنامەنووسی دا......

*باسی چواردەیەم: بێدار لە نێوان یانەی سەرکەوتن و چالاکی پارتی هیوادا......

*باسی پازدەیەم: مێژووی دامەزرانی یەکەم قوتابخانە لەشاری کەلار ١٩٣١....

*باسی شازدەیەم: کورد لە ساڵڕۆژی شۆڕشی (٣٠) حوزەیرانی ١٩٢٠دا.....

*باسی حەڤدەیەم: مامۆستا گیوی موکریانی لە یادەوەرییەکی سەبری بۆتانی کۆچ کردوودا...........

*باسی هەژدەیەم: تۆرانیەت و کۆمەڵەی تەعالی کوردستان......

*باسی نۆزدەیەم: شۆڕشی ئۆکتۆبەر و هێزەکانی سوپای ڕووس لەقەڵای شێروانەدا....

*باسی بیستەم: زانای کورد تۆفیق وەهبی لەبەڵگەنامەیەکی سەربازی عێراقیدا..........

*باسی بیست و یەك: مێژوو لە نێوان حەقیقەتی مێژوو و بۆچوونەکانی فازیل کەریم دا........

کتێبە چاپکراوەکانی نووسەر

١-کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردیەکان لەسالآنی ئینتیدابی بەریتانیادا ١٩٢٠-١٩٣٢، سلێمانی ١٩٩٨.

٢-ئۆزدەمیر و کورد، کورتەیەك لەمێژووی ململانێی بەریتانیا و تورك لە کوردستانی باشور، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری سلێمانی ٢٠٠٠.

٣-جوولەکەکانی کوردستان، بنەچەیان، داب و نەریتیان، هۆی کۆچکردنیان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٠.

٤-شاعیری جوانەمەرگ فەریق ئەمین و دەنگی ڕەسەنی شیعر، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و ڕووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ٢٠٠٠.

٥-گوڵە پەپوولەیی‌یەکانی کەناری سیروان، بڵاوکراوەکانی لانەی منالآنی کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٠.

٦-چارەنووسی گەلی کورد لە کۆنگرە و ڕێکخراوە نێو دەوڵەتیەکان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.

٧-شاعیری شەهید محەمەد پەژار، بڵاوکراوەکانی دەزگای بەدرخان سلێمانی ٢٠٠٣.

٨- دیاری کوردستان لاپەڕەیەکی پرشنگدارە لە مێژووی ڕۆژنامە نووسی کوردیدا، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.

٩- کۆمەڵی یانەی سەرکەوتن، بڵاوکراوەکانی شارەوانی کەلار، سلێمانی ٢٠٠٤.

زنجیرەی کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ساڵی ٢٠٠٤

ناوی کتێب	نووسینی	وەرگێڕانی
٢٤٨- مانگی نیوەمۆر	دڵشاد عەبدوڵڵا	
٢٤٩- گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ...	عەتا قەرەداخی	
٢٥٠- پەیڤەکانی ڕەنگ	وەهبی ڕەسوڵ	
٢٥١- گۆڕستانی چراکان	شێرکۆ بێکەس	
٢٥٢- چوار شانۆنامە		هەورامان وریا قانیع
٢٥٣- دەربارەی ئەقڵی مۆدێرن		ئازاد بەرزنجی
٢٥٤- دوا گفتوگۆکانی بورخیس	ئا: ئوسفالدو فراری	ڕەووف بێگەرد
٢٥٥- چاخی زانیاری	ئازاد حەمە	
٢٥٦- فەرهەنگی هەندەران	حەمەی ئەحمەد ڕەسوڵ	
٢٥٧- خەیاڵی زمان	عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا	
٢٥٨- بینای کات لە سێ نموونەی ڕۆمانی کوردیدا	نەجم خالید نەجمەددین	
٢٥٩- بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا	سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی	
٢٦٠- ڕشتەی مرواری	عەلائەدین سەجادی	
٢٦١- باخچەیەك لە شیعری		د. فەرهاد پیرباڵ
٢٦٢- کێوی پێنجەم	پاولۆ کۆیلۆ *	یاسین عومەر
٢٦٣- جەنگی چوارەمی جیهانی	کانت دمارانش	دلاوەر عەبدوڵڵا
٢٦٤- پزیشکی میللی	د.جی.سی.جارفیش	تۆفیق سەعید محەمە[د]
٢٦٥- خەونی جەللاد	ئاراس عەبدولکەریم	
٢٦٦-ئێوە بە خۆشەویستیم ئەسپێرن	شێرکۆ بێکەس	
٢٦٧-کوردو کۆمەڵی مەدەنی	کەیوان ئازاد ئەنوەر	

٢٦٨-شەرەفنامە	مهاباد قەرەداغی	
٢٦٩-پۆلێنکردنی پەیژەکانی مۆزیکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست	سەلاح ڕەئووف	
٢٧٠-ڕێگوزەری بیری سیاسی	سڤێن- ئێرك ليدمان	ئاسۆس کەمال
٢٧١-دۆزی کورد	د. جویس بلۆ	کارزان محەمەد
٢٧٢-بوون و داهێنان	د.محەمەد کەمال	
٢٧٣-وتار و لێکۆڵینەوە	فوئاد تاهیر سادق	
٢٧٤-مەهاباد لە ئۆلۆمپیادەکانی خوادا	سەلیم بەرەکات	هەندرێن
٢٧٥-دەستی خودا	ڕەووف بێگەرد	
٢٧٦-ئەو باڵندە بریندارە کە منم	عەتا نەهایی	
٢٧٧-ئەفسانەی لوڕی	داریوش رەحمانیان	عەزیز گەردی
٢٧٨- ڕاگوێزانی کورد لە مێژوودا	عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی)	

نرخی (١٨٠٠) دینار